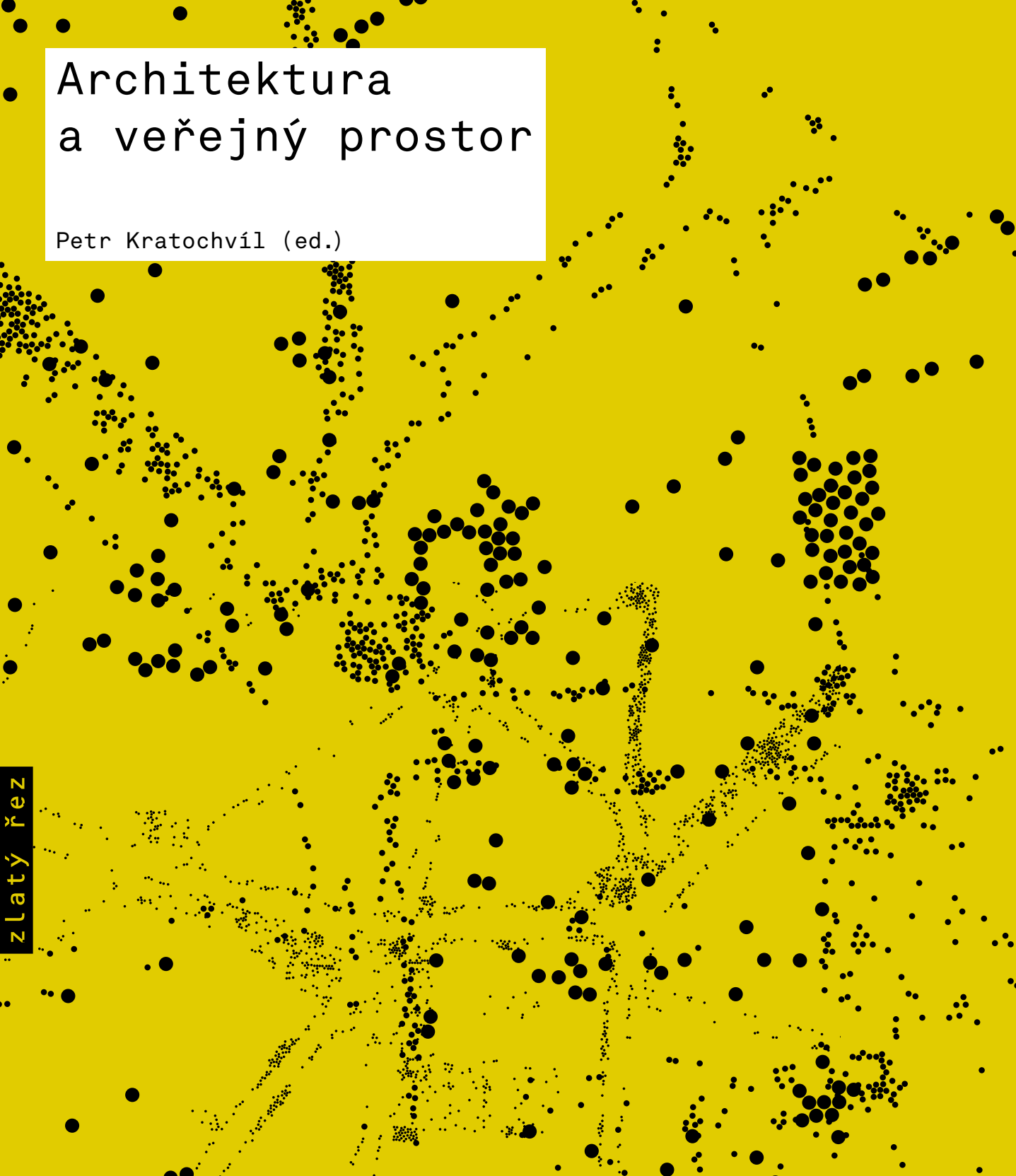

Architektura a veřejný prostor

Petr Kratochvíl (ed.)

zlatý řez

Zlatý řez Praha 2012

texty o moderní a současné architektuře IV

Architektura a veřejný prostor
Petr Kratochvíl (ed.)

Petr Kratochvíl: Veřejný prostor jako předmět architektonické teorie a tvorby — — —	6
Richard Sennett: Prostory demokracie — — —	18
Hans Paul Bahrdt: Veřejnost a soukromí jako základní formy městského společenství — — —	34
Peter Marcuse: Ohrožení veřejně využívaného prostoru v době stagnace měst — — —	44
Margaret Crawfordová: Svět v shopping mallu — — —	58
Paul Goldberger: Rozpojený urbanismus — — —	70
Klaus Selle: Veřejné prostory evropských měst – rozpad a zánik, nebo proměna a oživení? Argumenty a protiargumenty. — — —	76
Oriol Bohigas: Forma veřejného prostoru — — —	92
Manuel de Solà-Morales: Nemožný projekt veřejného prostoru — — —	100
Juhani Pallasmaa: Obývání prostoru a času – ztráta a návrat veřejného prostoru — — —	112
Vito Acconci: Veřejný prostor v soukromém čase — — —	122
Adriaan Geuze: Ulice — — —	130
Jan Gehl: Veřejné prostory pro proměňující se veřejný život — — —	138
Jürgen Bruns-Berentelg: Veřejné městské prostory a vznik veřejné sféry – HafenCity Hamburk — — —	146
Zdroje originálních vydání — — —	158
English Summary — — —	160

Petr Kratochvíl: Veřejný prostor jako předmět
architektonické teorie a tvorby

Téma veřejného prostoru, jeho ohrožení a možné obnovy, patří dnes ke klíčovým tématům odborné architektonické diskuze i k důležitým motivům městských politik a plánů. Řada měst – od Barcelony po New York – si uvědomila, že kvalita veřejných prostorů podstatným způsobem podmiňuje jak obraz, tak fungování měst a že relativně malé investice do zkvalitnění veřejných prostorů mohou nastartovat spontánní procesy rehabilitace mnohem širších oblastí. Co je však tak nového na tématu veřejného prostoru, že dnes přitahuje takovou pozornost tvůrců, politiků i teoretické reflexe na architektonických výstavách, konferencích a v médiích? Vždyť už před 123 lety učinil Camillo Sitte ve svém spisu *Stavba měst podle uměleckých zásad*^① z formování veřejného prostoru ústřední bod své urbanistické koncepce. A umělecko-historické studie, jako např. klasická kniha *Town and Square* od Paula Zuckera^② nebo *Europäische Stadt-Plätze* Heinze Coubiera^③, nabízejí bohatý přehled veřejných prostorů – promyšleně navržených i spontánně rostlých – jako samozřejmý základ uspořádání města, z něhož evropský urbanismus vycházel od antiky.

Co tedy dodává tomuto tématu na aktuálnosti? Možná je to právě novodobá nesamozřejmost veřejného prostoru: jeho zpochybnění, rozklad jeho fyzické formy i tradiční funkce a opětovné hledání odlišných forem i jeho nové náplně. Jak uvádí jeden z autorů naší antologie – Manuel de Solà-Morales – to, co bylo kdysi bezprostředním výsledkem potřeb, technických možností a tradice, „je dnes předmětem alternativních nabídek a diskutabilního vkusu“. Počátky zpochybnění tradiční fyzické formy veřejných prostorů jsou spojeny s modernistickým odmítnutím koridorové ulice a blokové zástavby, kde linie průčelí jasně definovala obrys veřejného prostoru a jeho hranici se soukromým světem. Naproti tomu Le Corbusierova vize „Zářícího města“ s volně stojícími objekty v nečleněném prostorovém kontinuu již s žádným jasně vymezeným prostorem nepočítala – veřejný prostor je zde prázdno obklopující solitérní stavby. Samozřejmě i v rámci moderního hnutí se již po druhé světové válce objevovaly snahy kompenzovat tuto ztrátu tradičních fyzických předpokladů veřejného městského života, jaké dříve nabízely historické městské prostory. 8. kongres organizace CIAM v roce 1951 si tak vytkl jako hlavní téma „Srdce města“. Tehdejší prezident CIAM Josep Luis Sert o něco později inicioval na Harvardově univerzitě ustavení nové (a dodnes se rozvíjející)

① Camillo Sitte, *Stavba měst podle uměleckých zásad*. Český překlad Vladimír Buriánek. Praha 1995.

② Paul Zucker, *Town and Square*. New York 1959.

③ Heinz Coubier, *Europäische Stadt-Plätze*. Köln 1985.

disciplíny „Urban Design“, která se – jako jistá protiváha velkého urbanismu či plánování městských funkcí a procesů – měla více zaměřit na fyzickou formu města, přičemž navrhování městských prostorů se stalo jejím těžištěm.^④ Mezi teoretiky bychom pak mohli uvést celou řadu autorů, kteří zkoumali konkrétní prostorové formy městské scény a různými argumenty zdůvodňovali existenci čitelně vnímatelných a tedy jasně vymezených míst; v nich viděli i prostorový předpoklad sociálních kontaktů ve městě a individuální identifikace s vlastním prostředím. Uvedme alespoň z 60. – 70. let minulého století Kevina Lynche, Gordona Cullenna, Christiana Norberga-Schulze, Christophera Alexandra.^⑤ V architektonické a urbanistické tvorbě se s nastupujícím postmodernismem objevil i přímý návrat k tradičním městským formám – nejsilněji v návrzích a proklamacích bratří Krierů s jejich tezí, že místo plánování funkčních zón je třeba se vrátit k navrhování městských prostorů, které vždy byly pevnou oporou vývoje města.^⑥ Často s podobnou nostalgii dodnes propaguje tradiční městské uspořádání jako protiváhu amorfní sídelní kaše hnutí „New Urbanism“, aktivní zejména v USA.^⑦

Přesto ani po dalších dekádách hledání se nezdá, že by se dospělo k obecnějšímu konsensu o současné podobě městského prostoru. Náměstí, ulice, nábřeží, městská pasáž, park – to všechno jsou nepochybně stále platné městotvorné prvky a stále je s velkým potěšením používáme (pokud nás o ně nepřipravil nejagresivnější obyvatel veřejného prostoru – automobil). A nemusí být přitom obestavěny historizujícími architektonickými kulisami, jak k tomu tíhly mnohé postmoderní návrhy. Dnes jsme naopak svědky nesmírného rozšíření spektra návrhů a velké invence, jak originálním způsobem venkovní městský prostor pojmout: newyorská „High Line“ – promenáda na trase zrušené nadzemní železnice nebo kamenná, do moře se svažující pochozí střecha Opery v Oslu jsou jen dvěma příklady těchto nových forem. Dokonce se zdá, jako bychom dnes byli svědky nového stavebního boomu v oblasti veřejných prostorů – alespoň podle množství a různorodosti realizací. Ale přesto se vtírá pochybnost: Nejsou tyto městské prostory – ať již zděděné z minulosti nebo nově budované v nových částech měst – jen malými oázami uprostřed zcela odlišně uspořádaného či spíše chaotického světa, v nichž si dopřáváme iluzi řádu, přehlednosti a konkrétně uchopitelného místa? Nebo

④ Alex Krieger, *Where and How Does Urban Design Happen?*, *Harvard Design Magazine*. Spring/Summer 2006, s. 64–71.

⑤ Kevin Lynch, *The Image of the City*. Cambridge, Mass. 1960, česky: *Obraz města*, překlad: Lenka Popelová, Jaroslav Huťa. Praha 2004. – Gordon Cullenn, *The Concise Townscape*. London 1961. – Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci*. London 1971, česky: *Genius loci*, překlad Pavel Halík, Petr Kratochvíl. Praha 1992. – Christopher Alexander, *A Pattern Language*. Oxford 1977.

⑥ Viz: Leon Krier, *Architektura – volba nebo osud*. Český překlad Jaroslav Huťa. Praha 2001.

⑦ Viz: <http://www.cnu.org> nebo <http://www.newurbanism.org>

dokonce: Není sama koncepce strukturovaného venkovního prostoru v zásadním rozporu s dnešním globálně propojeným a dynamicky se proměňujícím světem, jak nás o tom v rovině teoretické přesvědčuje třeba Rem Koolhaas svou vizí „Generického města“^⑧ a v rovině praktické zejména každodenní zkušenost rozlévající se sídelní kaše?

Vedle nejistot, jaká fyzická podoba veřejného prostoru odpovídá soudobému městu, tak narážíme i na problém charakteru současného městského života a na otázku, zda a k čemu dnes vůbec venkovní městský prostor potřebuje. Sousedství „veřejný prostor“ ostatně poukazuje ke dvěma rovinám: k fyzicky definovanému tvaru a k životu, který ho zaplňuje. Náměstí bez specifických aktivit, mezilidských kontaktů a vztahů veřejným prostorem není, zůstává jen fyzickým místem. Potřebujeme však ještě dnes k nějakým zásadnějším formám sociální komunikace a sdružování venkovní městský prostor, když nám moderní média od televize přes internet po mobily umožňují virtuálně sdílet společný globální svět, získávat klíčové informace a být v permanentním kontaktu s kýmkoliv a kdekoliv? Jaká úloha pak zbývá veřejnému prostoru ulice? Jaký je nadčasový smysl fyzicky ukotveného veřejného prostoru?

Tato antologie^⑨ se snaží na vybraných textech dotknout všech základních rovin problematiky veřejného prostoru. Uvádí ukázky z přístupů sociologů, historiků, právníků, praktikujících urbanistů i architektů, aby naznačila 1. jaký je smysl veřejného prostoru, 2. jaké aktivity jej definují a 3. jaké fyzické formy může nabývat. Následující výběr se tedy pokouší postihnout onu dvojnárodnost veřejného prostoru jako prostoru fyzického i prostoru sociálního. Zahrnuje jak některé již klasické autory a texty, tak příspěvky aktuální. Snaží se ale také poukázat na rozdílné hodnotící postoje, na rozkmit mezi ohlašováním krize a rozkladu veřejného prostoru na jedné straně a pozitivním hledáním nových forem a programů na straně druhé.

Americký sociolog **Richard Sennett**, působící na New York University a zároveň na London School of Economics, patří k těm kritickým autorům. Jeho kritika ovšem primárně nemíří vůči fyzickým formám veřejných prostorů, ale vůči rozkladu veřejné sféry jako takové. Již od své první knihy na toto téma, *The Fall of Public Man*,^⑩ (jejíž titul

⑧ Rem Koolhaas, Generické město, *Zlatý řez*, č. 32. Praha 2010, s. 20–27. Český překlad Jana Tichá.

⑨ Z podobně zaměřených antologií nebo pokusů o přehledové zpracování tématu veřejného prostoru, odkazujeme zejména na antologii: Tom Avermaete – Klaske Havik – Hans Teerds (eds.): *Architectural Positions – Architecture, Modernity and Public Sphere*. Amsterdam 2009, nebo na knihu: George Baird: *The Space of Appearance*. Cambridge, Mass. 1995. Z českých periodik: *Zlatý řez*, č. 32 (Urbanismus, architektura města). Praha 2010.

bychom – obdobně jako v německém vydání – přeložili „Rozpad veřejného života“) zdůrazňuje dva kritické momenty současného života: přílišnou tendenci k individualismu a nadvládu komercializace. V důsledku toho se jedinec již necítí součástí veřejnosti a zároveň se na veřejnou sféru kolem sebe dívá jako na jedno velké nákupní centrum, jehož hlavním úkolem je uspokojit individuální touhy. Redukce veřejné sféry ze složité spleti vzájemné konfrontace a hledání společných vazeb na sice svůdný a hladce fungující, leč přesto ochuzující svět, jehož symbolem je shopping centrum, se podle Sennetta samozřejmě promítá i do veřejných prostorů, zejména do toho, co se na nich odehrává a co nám mohou dnes nabídnout. Richard Sennett je ovšem milovníkem měst, věnoval jejich historii i různým aspektům mnoho dalších publikací a především věří v jejich trvalé humanizující poslání. To vidí zejména v tom, že město člověku poskytuje právě onu možnost setkávat se s odlišností, s jinými, neznámými lidmi a jejich odlišnými zvyky, preferencemi či s jinou barvou pleť a nutí ho vypracovávat společné strategie vzájemného, bezprostředního soužití. Město je proto podle Sennetta rodištěm demokracie. „Městské prostředí, tedy místo, které svádí tolik různých lidí dohromady a dává jim příležitost vzájemně jednat, plodí cosi, co má rysy demokracie,“ prohlásil nedávno na pražské konferenci Forum 2000¹⁰ s nadějí, že postupující urbanizace povzbudí i demokratizaci života v takových zemích jako je Čína. Podobnou – opatrnou – naději vyjadřuje i vybraný text z roku 1998 ze série přednášek, k nimž je na Michiganské univerzitě na počest Raoula Wallenberga (zachránce Židů za 2. světové války) každoročně vyzvána některá významná osobnost. Sennett zde zkoumá možnost, zda lze prostřednictvím zformování veřejného prostoru v Jeruzalémě přispět k dialogu mezi Židy a Palestinci, ale především zde objasňuje zásadní smysl veřejného prostoru odkazem k jeho počátkům v antickém městě.

¹⁰ Richard Sennett, *The Fall of Public Man*. New York 1997. Z jeho dalších knih o městě: *The Conscience of the Eye*. New York 1991; *Flesh and Stone*. New York 1994.

¹¹ Richard Sennett, in: *The World We Want to Live in (conference report)*. Praha 2010, s. 91.

Jestliže Sennett a mnoho dalších autorů uvádějí jako historický předobraz veřejného prostoru athénskou agoru a jiné příklady z antiky, německý sociolog **Hans Paul Bahrtdt** (1918 – 1994) ve své zásadní knize *Moderní velkoměsto* z roku 1961 spojuje zrod veřejné sféry se středověkým trhem a tržištěm, kde – podle Bahrtdta – dochází k pouze neúplné integraci jedinců. Na rozdíl od pevnosti a přehlednosti sociálních vztahů na venkově se zde lidé potkávají jako anonymní jedinci. Anonymita městského prostředí však není – jak

se domníval Georg Simmel v proslulé stati „Velkoměsta a duševní život“ – něčím, co ohrožuje lidské prostředí a otupuje lidské smysly množstvím podnětů. Je naopak pozitivním předpokladem, aby člověk rozvíjel takové formy stylizovaného jednání, symbolických projevů, reprezentace, jež tuto vzájemnou distanci lidí překlenují, aniž by ji plně rušili. Neúplná integrace ve městě je ale i předpokladem vzniku skutečného soukromí, jakého venkovan sotva může dosáhnout.

Vybraný úryvek z této Bahrdtovy knihy ukazuje zejména, jak se veřejná sféra ustavuje – či v dějinách ustavovala – na veřejných prostorech, a naznačuje i to, jak se veřejná a soukromá sféra vzájemně podmiňují. V dalších (zde již neuváděných) kapitolách se Bahrdt obsáhle věnoval i kritice současného města, v němž podle něj dochází na jedné straně k redukci veřejné sféry (například její byrokratizací nebo oslabením významu komunální úrovně veřejné sféry ve prospěch úrovně celostátní či globální) a na druhé straně k zapouzdření soukromé sféry, která se uzavírá do svého rodinného života bez zájmu o věci veřejné. Bahrdt vidí i stavební paralelu těchto sociálních procesů, a to právě v opuštění blokové zástavby, v níž byl zřetelně rozlišen, ale zároveň ve vzájemném vztahu udržen sled veřejných, poloveřejných, polosoukromých a soukromých prostorů. Přestože na některých konkrétních Bahrdtových názorech je patrná doba sepsání knihy, zůstává trvale platná jeho ústřední teze, že polarita veřejné a soukromé sféry je základním rysem městského života a že hledání nových forem zprostředkování tohoto vztahu je i klíčovým úkolem formování fyzického městského prostředí.

Posledním v úvodní trojici společenskovedních autorů je právník **Peter Marcuse**, který je dnes profesorem urbanismu na Columbia University v New Yorku¹² (a mimochodem, je synem slavného německého filozofa a sociologa Herberta Marcuseho). Marcuseho právnícká erudice (doplňená ovšem později i vystudováním urbanismu) vnáší do debaty o veřejném prostoru žádoucí důraz na zpřesnění používaných pojmů. Neboť jasné deklarování toho, co pod označením veřejný prostor míníme, je předpokladem smysluplné argumentace a diskuze. Zde uvedený text je záznamem jeho přednášky na konferenci v německé Chotěbuzi. Marcuse se v ní především ohrazuje proti zúženému ztotožnění veřejného prostoru s místy veřejně vlastněnými a zdůrazňuje, že důležitější je spíše možnost veřejného využívání než forma

¹² Z jeho posledních prací uvedme kolektivní publikace, na nichž se podílel jako spoluautor a spolueditor: Peter Marcuse – Ronald van Kempen (eds.), *Globalizing Cities: A New Spatial Order?*. Oxford 2000; Titíž, *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space*. Oxford 2002.

vlastnictví. S obdivuhodnou systematičností v přehledně členěných bodech pak probírá, co veřejný prostor definuje, jaké jsou jeho funkce, možné formy vlastnictví, čím je dnes ohrožován a co proti tomu mohou architekti udělat. Možná s některými jeho tezemi by jiní autoři naší antologie nesouhlasili (zejména právě s oním relativizováním závažnosti formy vlastnictví), nicméně jako celek nabízí výborně vytyčený půdorys k vedení takových plodných sporů o osud veřejného prostoru. Jistě by do této debaty z pohledu společenských věd zajímavě „přispěli“ i takoví klasičtí autoři jako např. Hannah Arendtová nebo Jürgen Habermas, jejichž texty k tématu jsme do této antologie nezařadili, neboť již byly česky vydány.¹³

Po úvodních textech, které téma veřejného prostoru zasazují do společenskovědního kontextu, se další příspěvky již blíže věnují konkrétním městským formám. **Margaret Crawfordová** je profesorkou urbanismu na University of California v Berkeley. Její stať o vývoji i ideji shopping mallů byla původně publikována ve sborníku nazvaném *Variace na tematický park – nové americké velkoměsto a konec veřejného prostoru*.¹⁴ A právě podtitul tohoto sborníku je velmi charakteristický pro debaty z konce 20. století nejen v USA, ale i v Evropě. Neoliberální politika, privatizace a komercializace mnoha sfér dříve svěřených státu či obci, orientace na konzum, to vše silně ovlivňovalo i životní styl ve městech a zdálo se rozkládat i jejich veřejný prostor. Právě nákupní centrum a jeho specifická podoba shopping mallu, jak se vyvinula v USA a dnes se prosazuje po celém světě, je jedním z nejvýraznějších symptomů tohoto posunu. Je shopping mall, jenž původně měl v rozptýlené předměstské zástavbě amerických předměstí nahrazovat chybějící tradiční veřejné prostory, ještě veřejným prostorem? Přestože obsahuje vnitřní náměstí, ulice, arkády, něco tu podle kritiků, k nimž patří i Crawfordová, chybí i přebývá: introvertnost centra odtrženého od zbytku města, scénografie zcela podřízená marketingovým strategiím, permanentní kontrola a reglementace chování jsou rysy sotva slučitelné s principy veřejného prostoru, jak o nich například zde čteme u Sennetta či Bahrda. Ale Crawfordová podává něco více než jen kritiku nákupních center – velmi plasticky líčí, jak se shopping mall snaží být reprezentací světa a zároveň jak se náš svět stále více proměňuje v shopping mall.

¹³ Hannah Arendtová, *Vita activa*. Český překlad Václav Němec. Praha 2009. – Jürgen Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*. Český překlad Alena Bakošová a Josef Velek. Praha 2000.

¹⁴ Michael Sorkin (ed.), *Variations on a Theme Park – The New American City and the End of Public Space*. New York 1992

Do této antologie nebylo bohužel možné – z důvodů rozsahu – zařadit i vlastní studii editora zmíněného sborníku Michaela Sorkina. Právě jeho stať o vývoji koncepce Disneylandu a o „disneylandizaci“ městského prostředí nejlépe vysvětluje pro dobu rovněž symptomatický název *Variace na tematický park*. Neboť proměna veřejného prostoru v tematický park, v inscenovanou náhražku za reálný život, jejímž předobrazem je Disneyland, představuje rovněž aktuální problém – svou stylizací scény, vytěsňováním nežádoucích prvků, které by rušily obraz, absencí spontánnosti, něčeho neočekávaného a třeba i rušivého. Místo Sorkina je zde zařazen odlehčující fejeton slavného komentátora architektury v časopisu *New Yorker* **Paula Goldbergera** o vlivu mobilu na náš vztah k místu, aby tak byla doplněna pochmurná vize současného veřejného prostoru jako shopping mallu a Disneylandu, po němž se procházíme se sluchátky mobilu v uších.

Tuto pochmurnou vizi ovšem nesdílí **Klaus Selle**, vůdčí osobnost významného centra výzkumu veřejného prostoru na Fakultě architektury RWTH v Cáchách.¹⁵ Selle se snaží debatu o veřejném prostoru odideologizovat (pro řadu autorů je skutečně psaní o veřejných prostorech především prostředkem ke kritice společnosti samé) a opřít ji o empirické průzkumy některých evropských i mimoevropských měst. Vybraná stať tento mnohaletý výzkum Selleho a jeho kolegů předznamenala vytknutím tezí, s nimiž kritici rozkladu veřejného prostoru obvykle operují, a jejich konfrontací s realitou. Přístup, který reprezentuje tato stať i jeho další publikace, lze označit jako pragmatický nebo k praxi orientovaný. Selleho skupina z katedry městského plánování se podílí i na přípravě reálných programů měst v oblasti veřejných prostorů a logicky proto hledá pozitivní vzory úspěšných strategií. Velkou pozornost přitom věnují spolupráci veřejného a soukromého sektoru, jež pro ně není příznakem privatizace veřejného prostoru, jak tvrdí mnozí kritici, ale často nutnou podmínkou, jak vůbec něčeho dosáhnout. Samozřejmě ani Selleho přístup není prost ideologických předpokladů, nicméně, zda mají větší závažnost argumenty či protiargumenty, které Selle poctivě klade na obě misky vah, zde může posoudit čtenář sám.

Představovat španělské architektky **Oriola Bohigase** a **Manuela de Solà-Morales** jistě nemusíme nijak obsáhle. Oba spojuje nejen

¹⁵ Činnost tohoto centra byla shrnuta ve sbornících: Antje Havemann – Klaus Selle (Hg.), *Plätze, Parks & Co.* Detmold 2010; Ulrich Berding – Antje Havemann – Juliane Pegels – Bettina Perenthaler (Hg.), *Stadträume in Spannugsfeldern.* Detmold 2010. Lze ji také sledovat na: www.planung-neu-denken.de.

zaujetí pro veřejné prostory a inovativní přístup k jejich tvorbě, ale i přímá spolupráce, mj. při přípravě Barcelony na Olympijské hry v roce 1992, kdy Bohigas působil v roli hlavního architekta města.¹⁶ Spolu tehdy razili strategii „urbanistické akupunktury“ nebo „urbanismu metastáze“, v níž právě nově vybudovaná nebo rehabilitovaná veřejná prostranství hrála roli ohnisek, z nichž se obnova města jako náказа měla šířit do širšího okolí. Olympijské hry v Barceloně jsou myslím jedním z mála příkladů, kdy pořádání takové akce skutečně vedlo k trvalému zkvalitnění města. A tento úspěch spolu se specifickou estetikou nových barcelonských náměstí inicioval návrat zájmu měst a architektů o veřejné prostory v měřítku celosvětovém. Oriol Bohigas má proto dostatečně průkaznou legitimaci, aby mohl vyslovovat soudy o principech, jimiž by se mělo projektování veřejných prostorů řídit. Zatímco Bohigas ve vybrané stati své shrnutí provádí nad zkušeností z Barcelony, Manuel de Solà-Morales se o obdobnou reflexi pokouší v úvodu k celoevropskému přehledu realizací z posledního desetiletí. Solà-Morales byl totiž členem i předsedou soutěže „Evropské ceny za městský veřejný prostor“,¹⁷ která je v dvouletých intervalech udělována od roku 2000 a k jejímuž desetiletí byl vydán sborník s vybraným Solà-Moralesovým komentářem.

Rovněž **Juhani Pallasmaa** z Finska je tvůrčím architektem, mezi jehož realizace patří i několik návrhů veřejných prostorů v centru Helsinek. Pallasmaa je ovšem také filozoficky erudovaným teoretikem, zvaným na přednášky po celém světě. Jeho stať byla původně přednáškou, kterou uvedl na univerzitě v Delftu v rámci tamního semináře o vnímání veřejného prostoru. Pallasmaa se ve všech svých – velmi četných – publikacích vrací ke svému ústřednímu motivu: ke ztrátě schopnosti architektury oslovovat všechny smysly člověka, nejen jeho vizuální vnímání. Pallasmaa je silně ovlivněn fenomenologií zejména filozofa Merleau-Pontyho, a proto i pro jeho pojetí veřejného prostoru je akcent na tělesnou přítomnost člověka ve světě důležitým východiskem. Odtud se pak dostává k dalším vrstvám lidské existence – k paměti, k pocitu sounáležitosti s místem a s druhými lidmi – a hledá způsoby, jak by s nimi architektura ve veřejném prostoru měla rezonovat a být jim oporou; konstatuje však především kritická selhání.

¹⁶ Ještě před zahájením olympijských her Bohigas vložil svou strategii na konferenci v Praze v roce 1991. Viz: Oriol Bohigas: *Rekonstrukce Barcelony*. In: Alena Galardová – Petr Kratochvíl (eds.), *Praha – budoucnost historického města*. Praha 1992.

¹⁷ Více na: www.publicspace.org/en/prize

Ztráta smyslu pro veřejný prostor je podle Pallasmaa i důsledkem proměny našeho vztahu k času a hektického zrychlení času v současné civilizaci. I **Vito Acconci** zdůrazňuje zrychlené tempo dnešní doby, ale na rozdíl od finského architekta se nezdá, že by v tom spatřoval nebezpečí. Naopak rychlost a mobilita jsou mu symbolem nespoutaného života a tomu by měl odpovídat i charakter veřejného prostoru. „Veřejný prostor v elektronickém věku je prostorem ve stálém pohybu“, píše a možná bychom spíše jeho ideu měli přeložit radikálněji jako „prostor na útěku“, který se zásadně liší o nostalgické vzpomínky na stabilní pevně vymezené místo tradičních náměstí. Acconciho provokativní teze je ale třeba také číst jako jisté zdůvodnění vlastních realizací, jimiž tento americký výtvarník vstoupil do skutečného veřejného prostoru. Jeho plovoucí ostrov–kavárna uprostřed řeky Muhr ve Štýrském Hradci nebo jeho dlouhý pás betonových kvádrů podél nového nábřeží San Franciska jsou právě takovými prostory spojenými s pohybem, který zde však přece jen má možnost zpomalit nebo se alespoň na chvíli dokonce zastavit.

Adriaan Geuze, holandský architekt a urbanista, vůdčí osobnost ateliéru West 8, má velkých realizací samozřejmě mnohem více. Jeho ateliér poprvé upoutal mezinárodní pozornost neformálním ztvárněním náměstí Schouwburgplein v Rotterdamu, jehož plocha i vybavení pohyblivými objekty přímo vybízí k aktivnímu osvojování prostoru návštěvníky a k jeho stálým dynamickým proměnám. O to zajímavější může být konfrontace s vybraným textem, v němž zdánlivě překvapivě zaznívá obhajoba „normální“ ulice a varování před její přehnanou estetizací.

Shrnutí reflexe vlastních zkušeností z tvorby veřejných prostorů představuje také stať dánského architekta **Jana Gehla**, i u nás známého díky záslužnému překladu jeho tří knih.¹⁹ Gehl je asi světově nejproslulejším propagátorem odvratu od individuální automobilové dopravy po městě ve prospěch pohybu pěšky nebo na bicyklu. Ale dopravní zklidnění je pro něj jen jedním – byť zásadním – předpokladem renesance veřejných prostorů a možností jejich atraktivního využívání. Jan Gehl se svým výzkumným týmem postupně vypracoval velmi detailní metodiku hodnocení podoby a fungování městských prostorů a z nich vycházejících praktických

¹⁹ Poslední z nich je: Jan Gehl, *Města pro lidi*. Český překlad Karel Blažek, Bronislava Blažková. Brno 2012.

zásad jejich tvorby nebo úprav.¹⁹ Jeho ateliér většinou nenavrhuje konkrétní architektonická řešení, ale v roli konzultantů pro ně připravuje obsahový program a strategii. Autorsky nebo jako konzultant městských úřadů se tak podílel například na ztvárnění nábřežní promenády v Oslo, veřejných prostorů v Melbourne, v Londýně i na newyorském Manhattanu.²⁰

Vedle těchto měst však dnes existuje i řada dalších velkoměst s propracovanou strategií formování veřejných prostorů, vtělenou do základních městských dokumentů. Jako případovou studii proto na závěr nabízíme studii **Jürgena Bruns-Berentelga** o mimořádně úspěšné přestavbě bývalého hamburského přístavu na novou polyfunkční součást městského centra.²¹ Kromě velmi zasvěcených informací o principech budování této nové čtvrti a zejména jejich veřejných prostorů je na stati pozoruhodná ještě jedna okolnost. Její autor není ani architektem, ani sociologem města, ale manažerem s úspěšnou kariérou v reálním podnikání a v současnosti předsedou představenstva společnosti Hafencity, která jménem města rozvoj celé oblasti řídí – přesto se podle jeho textu zdá, že právě koncepce veřejného prostoru je v centru jeho pozornosti.

Věřme, že i tato antologie bude alespoň trochu inspirovat k tomu, aby se utváření veřejných prostorů ocitlo v centru pozornosti a veřejné podpory také u nás. Bez atraktivních veřejných prostorů zvoucích k participaci na společném dění by totiž město nebylo městem, ale pouhým shlukem staveb. A život v něm by byl ochuzen o důležitou scénu, na níž se můžeme konfrontovat s druhými a nacházet, co nás – přes všechny rozdíly – přece jen navzájem spojuje.

¹⁹ Jednotlivé výzkumné projekty jsou prezentovány na www.gehlarchitects.com, kde zejména zprávy o Londýně a Melbourne obsahují i popis metodologie.

²⁰ K současné proměně veřejných prostorů v USA viz: Petr Kratochvíl, Veřejný prostor amerických velkoměst, *Architekt*, 2012, č. 3, s. 72–76. Strategii New Yorku ukazuje plán „PlaNYC 2030“, viz: <http://www.nyc.gov/html/planyc2030/html/theplan/public-spaces.shtml>.

²¹ Detailní plánovou i textovou dokumentaci lze nalézt na <http://www.hafencity.com>.

Richard Sennett: Prostory demokracie

Asi před dvaceti lety jsem odjel se skupinou urbanistů do Jeruzaléma. Přestože mě rozum varoval, nadchnul jsem se myšlenkou, že umění může uspět tam, kde politika selhala, a pomoci učinit město demokratičtější. Tým z Graduate School of Design z Harvardu tehdy zkoumal možnosti, jak proměnit trojúhelník prázdného prostoru před Damašskou branou ve veřejný prostor, který by sdíleli Palestinci i Izraelci. Protože jsem se už předtím podílel na plánech pro Jordánsko, pověřil mě tým, abych jednal s palestinskými úřady. A zvlášť jsem byl vyzván, abych požádal o pomoc Anwara Nussejbeha, hlavu starobylé a vznešené palestinské rodiny.

Pana Nussejbeha jsem nejdříve navštívil v jeho kanceláři. Stál v čele Východojeruzalémské elektrické společnosti, jednoho z mála místních podniků, který směli řídit Palestinci. Pan Nussejbeh byl zdvořilý muž, který by se – jak jsem zjistil – za jiných poměrů spíše věnoval poezii než elektřině. Náhodou jsme při prvním rozhovoru přeskočili do francouzštiny a on mi začal vykládat o spisovatelích a umělcích, které poznal v Paříži kolem roku 1930. Tyto postavy byly v jeho paměti mnohem živější než problémy, kterým musel čelit v současnosti.

Nemůžu říci, že by se mezi námi vytvořil pocit důvěry, protože jsem těžko mohl udělat něco s tím, že jsem Američan, Žid a že jsem byl doprovázen řidičem a strážcem, které mi poskytl starosta Jeruzaléma. Ale jak se odpolední světlo v jeho kanceláři začalo šerit, zatímco jsme mluvili jazykem, kterému moji průvodci nerozuměli, začínali jsme jeden druhého chápat.

Naše rozhovory, které pokračovaly po několik dalších dnů v kavárně a posléze i v domě pana Nussejbeha, se převážně týkaly předválečné Paříže. Francie byla – z odlišných důvodů – pro nás oba kdysi útočištěm a na Paříži je cosi, co u jejích zahraničních obyvatel vždy vzbuzuje nostalgické vzpomínky. A toto společné pouto konečně pohnulo pana Nussejbeha, aby se se mnou věnoval přítomnosti.

„Tak vy chcete před Damašskou branou vybudovat místo pro demokracii,“ řekl pan Nussejbeh, „ale nedokážete mi ukázat – budeme-li předpokládat, že demokracie je možná mezi vítězi a těmi, kteří jsou ovládaní – jak takové demokratické místo vypadá. Přimějí lepší stavby

Izraelce, aby s námi jednali jako se sobě rovnými, a zastaví násilnické řádění našich mladíků? I když odhlédneme od naší zoufalé současné situace, může pouhý tvar zdi, křivka ulice, osvětlení a vysázené rostliny nějak oslabit sevření moci a ovlivnit touhu po spravedlnosti?“

Otázka pana Nussejbeha měla dvě roviny: Jak může viditelný urbanistický návrh sloužit jako politický projekt demokracie a co je na demokracii urbánního? Tyto otázky pronásledují dnes urbanisty na místech tak odlišných, jako je Sarajevo po občanské válce, Berlín po pádu komunismu nebo Los Angeles po rasových nepokojích. Na místech, jako je Jeruzalém, se politické konflikty stěžejí dají spoutat urbanistickým návrhem. A přesto podstata demokracie spočívá právě v tom, že se konflikty a odlišnosti přenesou z polohy násilí do mírumilovnější sféry vyjednávání. Ale jak toho dosáhnout, to byla ta otázka pana Nussejbeha.

Jeruzalém je velmi staré město. Lidé, kteří zde žili ve starověku, by asi na jeho otázku dokázali odpovědět tím, že by poukázali na příklad Atén, centra starověké civilizace. Rozhodně nechceme napodobovat sociální podmínky aténské demokracie. Většina lidí, kteří tehdy ve městě žili, byli otroci. Také ženy byly vyloučené z politiky. Ale přece jen se můžeme v něčem poučit z toho, jak tyto vrtkaví a velmi soutěživí lidé dokázali uvést demokracii, alespoň takovou jakou znali, do vztahu k architektuře.

Atény, přibližně mezi lety 600 a 350 př. n. l., lokalizovaly své demokratické procesy do dvou odlišných míst ve městě: na náměstí a do divadla. Na náměstí a v divadle se odehrávaly dvě velmi různé formy demokracie. Náměstí podněcovalo občany, aby získali odstup od svých vlastních zájmů a brali ohled na přítomnost a potřeby ostatních obyvatel města. Architektura divadla zas občanům pomáhala zaostřit pozornost a koncentrovat se, když šlo o politické rozhodování.

Atéňané debatovali a rozhodovali o městských záležitostech na pahorku *Phyx*, který byl deset minut cesty vzdálený od hlavního aténského náměstí a kde byl i stejnojmenný amfiteátr. Otevřené a miskovitě se prohlubující divadlo vydlabané do hory se svou formou podobalo ostatním řeckým divadlům a původně také bylo scénou pro tanec a divadelní hry. V 6. a 5. století př. n. l. dali Atéňané tomuto

standardnímu divadlu jiný účel, když se snažili vtisknout své politice nějaký řád. Řečníci stáli v otevřeném kruhovém prostoru na kamenné desce nazývané *bema*, aby je každý v divadle dobře mohl vidět. Terén za řečníkem se skláněl, takže se zdálo, že se slova vznášejí ve vzduchu mezi masou pěti nebo šesti tisíc shromážděných těl a široou oblohou. Slunce od rána do pozdního odpoledne dopadalo na řečníkův obličej, takže nic z jeho výrazu a gest nezakrýval stín. Posлуhači tohoto politického divadla seděli v podkovovitých řadách na určených místech, vždy pohromadě s muži patřícími ke stejnému místnímu kmenu. Občané sledovali reakce druhých stejně bedlivě jako projevy řečníků na *bemě*.

Lidé seděli nebo stáli v tomto uspořádání velmi dlouhou dobu, dokud bylo světlo. Divadelní prostor tak fungoval jako detekční mechanismus, jehož cíl a trvání umožňovaly dostat se pod povrch okamžitých dojmů. Tak ukázněný prostor pohledu, hlasu a těla měl jednu velkou přednost: soustředěním pozornosti na řečníka a identifikací ostatních účastníků v hledišti, kteří by mohli vznést otázky nebo komentáře, se starověké politické divadlo snažilo vést občany k odpovědnosti za jejich vlastní slova. Na *Pnyxu* tedy často bouřlivá politická shromáždění byla usměrňována dvěma základními vizuálními pravidly: viditelností – jak řečníka, tak lidí v hledišti navzájem – a stálostí míst, kde stál řečník a kde seděli posluchači. Tato vizuální pravidla podporovala i verbální pořádek: vždy v jednu chvíli zněl jen jeden hlas.

Druhým prostorem demokracie byla agora. Náměstí bylo velký otevřený prostor, kterým diagonálně procházela hlavní aténská ulice. Po stranách agory stály chrámy a stavby nazývané stoa, přístřešky s otevřenou stranou do náměstí. Na náměstí se zároveň odehrávala řada aktivit – obchod, náboženské obřady, neformální schůzky. Uvnitř volného prostoru byl také pravoúhlý soudní dvůr, obklopený nízkou zídou, takže občané procházející kolem za obchodem nebo přinášející oběti bohům mohli sledovat, jak se naplňuje spravedlnost.

Stoa pomáhala toto mísení aktivit uspořádat. Když člověk vcházel z otevřeného prostoru do stoy, přecházel z veřejné sféry, kde se občané volně setkávali, do prostorů spíše soukromých. Místnosti v zadních částech stoy se používaly pro slavnostní obědy a soukromé schůzky. Snad nejzajímavějších rysem stoy byl onen přechodový prostor,

chráněný na otevřené straně střechou; sem bylo možné ustoupit a přesto přitom zůstat v kontaktu s náměstím.

Čím tento živý a komplexní prostor přispíval demokratické praxi? Demokracie předpokládá, že lidé berou v úvahu i názory ostatních, nejen své vlastní. To byla Aristotelova představa, jak ji uvádí ve spise *Politika*. Podle něj k vědomí odlišností dochází pouze ve městech, protože skutečné město je formováno principem *synoikismos*, kdy společné místo k sobě přitahuje příslušníky odlišných rodin a kmenů, soupeřící ekonomické zájmy, domorodce i cizince.

„Odlišností“ dnes obvykle míníme něco, co se týká pouze identity – rasy, genderu nebo třídy. Aristotelés měl na mysli i něco dalšího; zahrnoval sem i zkušenost odlišných činností, jednání různými způsoby, které do sebe přesně nezapadají. Právě to, že ve městě dochází k mísení činností i různých identit, je základem jeho specifické politiky. Aristotelés věřil, že když si lidé zvyknou na rozmanité, komplexní prostředí, přestanou jednat násilně při setkání s něčím zvláštním a cizorodým. Takové prostředí naopak vytvoří vhodné předpoklady pro to, aby o odlišných názorech a soupeřících zájmech diskutovali. A právě agora měla být tím místem ve městě, kde se takové předpoklady vytvářejí.

Téměř všichni moderní plánovači měst tento Aristotelův princip uznávají. Ale když se odlišné aktivity a osoby na stejném místě pouze koncentrují a přitom zůstávají navzájem izolované a oddělené, odlišnost ztrácí svou účinnost. Odlišnosti musí na sebe vzájemně působit.

Aténská agora napomáhala tomu, aby na sebe odlišnosti mezi občany-muži vzájemně působily dvěma způsoby. Zaprvé, v otevřeném prostoru agory bylo jen málo vizuálních bariér mezi událostmi, které probíhaly souběžně; člověk tak neměl pocit, že by docházelo k fyzické segmentaci. Proto když přicházel na náměstí, aby jednal s bankéřem, mohl být náhle zaujat jednáním soudu, vykřiknout svůj vlastní názor nebo se jen zamyslet nad neočekávaným problémem. A zadruhé, agora poskytovala i prostor, kam bylo možné ustoupit a zdržet se účasti na dění na náměstí. K tomu docházelo právě na jeho hraně, na otevřené straně zastřešené stoy; zde byla plynulá hraniční zóna přechodu mezi soukromým a veřejným.

Tyto dva principy viditelného uspořádání – absence vizuálních bariér a zároveň dobře definovaná zóna přechodu mezi veřejnou a soukromou sférou – ovlivňovaly i to, jak člověk vnímal řeč. Na agoře nebyl tok řeči tak plynulý a zřetelný jako na *Pnyxu*. Jazyková komunikace byla útržkovitější, jak lidé přecházeli od jedné scény k druhé. Pohledy proto musely být mnohem aktivnější a různorodější než na *Pnyxu*. Osoba, která stála pod střechem stoy a vyhlížela ven, musela svými očima náměstí prohledávat, skenovat. Na *Pnyxu* byl naopak pohled upřen stále na jedno místo, na *bemu*, kde stál řečník. Pozorovatel nanejvýš ještě sledoval reakce ostatních lidí sedících na svých stálých sedadlech. Tento starověký příklad ilustruje, jak utváření divadel a náměstí může sloužit demokracii. Divadlo organizuje dlouhodobou pozornost, která je nezbytná pro rozhodování; náměstí je školou pro často fragmentární a nepřesnou zkušenost odlišnosti. Náměstí lidi připravuje pro diskuzi; divadlo vizuálně jejich diskuzi ukázněje.

To samozřejmě platí jen jako princip. Obě městské formy byly v průběhu dějin využívány k mnoha různorodým a protikladným účelům. Stačí jen připomenout nacistická masová shromáždění v Německu jako příklad divadelně soustředěné pozornosti sloužící totalitním účelům. A nepokoje na pařížských náměstích v devatenáctém století zase často spíše vehnaly lidi proti sobě navzájem, než že by občany přiměly, aby byli vůči sobě navzájem pozorní.

Ale lidská mysl je schopna tvořit, jen když přihlíží k vzorům, ideálům, možnostem. V době, kdy jsem přijel do Jeruzaléma, byl pro mne vzor agory opěrným bodem mé lásky k městům a mé víry v možnosti urbanismu – stejně jako jím byl pro další urbanisty jako Jane Jacobsovou a Henriho Lefebvrea a další radikály šedesátých let. Když jsem začínal psát, pochopil jsem jednu věc: Každý jedinec potřebuje získat zkušenost ze střetnutí s druhými, aby se rozvíjel jak ve smyslu psychologickém, tak etickém. Psychologicky – lidská bytost se rozvíjí ve střídavém rytmu dezorientace a znovunabytí rovnováhy. A eticky – bolestná a nepohodlná setkání s těmi, kteří jsou odlišní, jsou jedinou cestou, jak se člověk naučí skromnosti. Z těchto důvodů jsem věřil, že lidé potřebují města a v nich nějaké agory, aby se stali plně lidskými.

Tyto argumenty bych byl býval mohl shrnout, když pan Nussejbeh zpochybnil mé plány pro Damašskou bránu. Odůvodnil jsem je ve své první knize *Užitečnost neuspořádanosti* (*The Uses of Disorder*) a strávil jsem pak deset let pokusy uvést je do praxe. Ale před panem Nussejbehem jsem mlčel. Když se teď dívám zpět, vidím, že jsem měl dva důvody, proč jsem tehdy nic neřekl. Zprvč by moje odpověď mohla působit nedůvěryhodně, kdybych jako americký urbanista mluvil o demokracii. A zadruhé jsem v Jeruzalémě začal ztrácet svou víru v agoru.

Budoucí historik možná oprávněně usoudí, že Američané v druhé půlce dvacátého století soustředili svou energii na vymýcení demokracie z vystavěného prostředí. Uzavřené komunity, dnes nejoblíbenější forma americké bytové výstavby, dovádějí do extrému popření demokracie spojené s agorou. Homogenní komunity jsou zde střeženy a uzamčeny jako středověké hrady. Již za mého mládí mířily k podobnému cíli jiné méně extrémní formy výstavby. Nákupní centra dvacátých až padesátých let byla ještě různorodými místy; nákupní centra – *mally* –, která začala vznikat v šedesátých letech dvacátého století, již naproti tomu byla monofunkční. Dnes v nich sotva najdete agenturu pro pomoc nemocným AIDS, policejní stanici nebo školu vedle obchodu GAP. Navíc obnova starých měst – jako například mého New Yorku – závisí na globalizaci světové ekonomiky. Ale globalizace vytváří města, která jsou ostře rozdělená. Globalizované centrum dnes izoluje Manhattan od lokálních ekonomik a kultur vnějších čtvrtí New Yorku.

Profesionální urbanismus je součástí tohoto příběhu nedůvěry v demokracii. Dokonale čistá, zářivá městečka, která produkuje hnutí nazývané „Nový urbanismus“, jsou světem odděleným od každodenní neuspořádanosti života. Tato kýčovitá pseudoměstečka, jež jsou dnes budována jako protipól předměstské kaši, neposkytují žádný prostor pro odlišnost – takovou odlišnost, která vede ke střetávání etnik, ras, tříd nebo sexuálních preferencí. Boj mezi modernismem a postmodernismem je – jako čistě stylistický závoj – pouze zastírajícím konfliktem o povrch budov. Tyto vnější architektonické šaty nám toho moc nenapoví o tom, jak dělat stavby a prostory demokratičtější.

[...]

Když jsem v r. 1980 přijel do Jeruzaléma, byl americký způsob popření agory jedním z důvodů, proč jsem na pochybnosti pana Nussejbeha mlčel a tím přiznával, že jsem přišel s prázdnými rukama. On toto gesto důstojně přijal tím, že odvedl řeč od nepříjemného tématu a taktně se vrátil k počátkům surrealismu v Paříži.

Cesta do Jeruzaléma však pro mne jako urbanistu byla důležitá. Město zpochybnilo mou víru v agoru jako školu demokracie. Staré město v Jeruzalémě, obklopené zdi, je naplněné sociálními odlišnostmi a tisíciletými válkami, migrací, vírou a obchodem a to vše je naneseno na zem jako malba na plátno. Na krytých obchodních ulicích se židovští a muslimští prodavači jeden vedle druhého věnují obchodu a turistům. Procesí křesťanských poutníků táhnou po Via dolorosa podél obchůdků bezvěrců, kteří ale respektují jejich víru a nechávají je mlčky jít. Když se pravicová izraelská vláda snažila provádět archeologické výkopy pod islámskou mešitou al-Aksá, protestovali i mnozí izraelští obyvatelé města. To všechno jsou znaky živé přítomnosti agory.

Ale sotva se dá říci, že Jeruzalém žije v míru. Duch agory byl přítomen i v Sarajevu před občanskou válkou a do jisté míry existuje i v postkomunistickém Berlíně. Všechna tato místa poznala každodenní a bolestná setkání s odlišnostmi, ale tato setkání samotná neposílila občanské vazby. I když tato města mají různé moderní formy agory, postrádají efektivní ekvivalent *Pnyxu*. Netvrdím, že jsem najednou přestal věřit v hodnoty života vystaveného odlišnostem, ale tato psychologická přednost vyžaduje ještě něco více, aby se proměnila v politiku.

Problémem bylo, že pro nás, jako generaci šedesátých let, znamenal orientovaný prostor, jakým byl například *Pnyx*, něco nedemokratického právě proto, že v něm vládla disciplína. Věřili jsme, že svoboda spočívá v rozbíjení pout disciplíny. Děsila nás Foucaultova chirurgicky přesná analýza kázeňské moci. A měli jsme navíc ambivalentní postoj ke spojení politiky a divadla. V naší generaci se sice odehrála spousta politických pouličních divadel, zejména v rámci protestů proti válce ve Vietnamu. Ale tehdy stejně jako nyní vyvolávalo politické divadlo

pocit přetvářky, manipulace veřejným cítěním pomocí rafinované hry, plamenné rétoriky a umělých příběhů slávy nebo proher.

Takové politické hry jsou asi věčné; jistě k nim docházelo i na aténském *Pnyxu*, bez ohledu na jeho architektonickou přísnost. Nectnosti jako faleš a manipulace jsou však bohužel ještě podporovány pokrokem, který jim nabízí moderní masky. Snadné upravování televizního vysílání, zejména digitálních obrazů, posiluje schopnost politiků spíše zakrývat než vystupovat otevřeně a nezakrytě. Na rozdíl od starověkého *Pnyxu* se televizní diváci nemohou navzájem přímo vidět. Spoléhají se na to, co jim sděluje obrazovka. Někdy se tvrdí, že by novým prostorem demokracie mohl být internet. Sociologové nám ale říkají, že internetové komunity dávají přednost krátkým zprávám a oznamovacím sdělením a že v těchto skupinách je snadné spojení zrušit. Stačí zmáčknout klávesnici, abyste unikli před nepříjemnou konfrontací. Tyto podmínky vybízejí ke snadným a rychlým rozhodnutím, ale ne ke složitým, která vyžadují čas a odpovědnost.

Nejnáléhavějším sociálním požadavkem k dosažení demokratické svobody je dnes to, aby se lidé spíše zkoncentrovali, než jen „surfovali“ po sociální skutečnosti. Naše společnost a kultura potřebují široce revidovat svůj strach z ukázněnosti. Takovou proměnou prošel i Michel Foucault ve svých pozdních úvahách o ukáznující péči o sebe sama. Politika také potřebuje péči. Z těchto důvodů jsem dospěl k přesvědčení, že by architekti měli věnovat pozornost architektuře divadla jako možného politického prostoru. Živé divadlo soustřeďuje pozornost těch, kteří se v něm nacházejí. Umožnit soustředění pozornosti, vystavit člověka druhým lidem, i když třeba jejich jednání bude drsné nebo nudné, usnadnit porozumění smyslu argumentace-*-Pnyx*, to vše vyžaduje ukáznující prostor vidění a naslouchání.

Na několika příkladech inovativní divadelní architektury z posledních let bych chtěl ilustrovat, že lze vytvořit moderní formu *Pnyxu*. Jde o díla, která se různými způsoby dotýkají tématu městského divadla odpovídajícího dnešní době. Přestože je jejich forma zcela současná, naplňují starověkou ideu, že divadlo může být prostorem politického shromažďování.

Patrně nejinnovativnější je divadlo *Kara-Za*, které pro Tokio navrhl japonský architekt Tadao Ando. Má nabízet polyfunkční prostor, a proto Ando kladl velký důraz na to, aby slova z publika byla slyšet stejně zřetelně jako řeč z pódia uprostřed. Obdobně jako v antickém divadle využívá i Ando co nejvíce přirozené světlo, neboť je přesvědčen, že lidé mohou delší dobu pohodlně přebývat v nějakém prostoru, pokud je v něm přirozené, nikoliv umělé osvětlení.

I když Andova budova má samozřejmě především sloužit divadelním představením, počítá se i s dalším využitím včetně politických shromáždění a s touto politickou náplní souvisí i nejzajímavější rys stavby. Je to přenositelné divadlo, které může být složeno a opět znovu postaveno na jiném místě. Přenositelnost stavby má důležitý politický aspekt. Shromáždění na různých místech ve městě se tak mohou konat ve stejných fyzických podmínkách. Přenositelnost zajišťuje určitou rovnost debat.

V úvahách o urbanistických dimenzích divadel používaných jako místa setkávání je důležitým tématem začlenění divadelního prostoru do struktury města. V londýnském East Endu bylo nedávno postaveno divadlo, které usiluje o tuto integraci jak svým umístěním, tak artikulací svých zdí. Jde o Half Moon Theatre, navržené ateliérem Florian Beigel Architects. Všechna okna vypadají a také fungují jako dveře. Ať uvnitř probíhá divadelní představení nebo politické shromáždění, lidé procházející kolem tak mohou zahlédnout, co se v divadle děje – podobně jako mohli sledovat soud na antické agoře.

Američanům mohou tato městská divadla připadat nezvyklá, protože jen málo z nich žije uprostřed stísněného města. Předměstská zástavba je rozptýlená. Přecpaná obchodní centra nebo obchodní domy, v nichž je zákazník neustále pobízen k pohybu spíše než k posedávání a rozmlouvání, připomínají ostrovy, obsazené davem. Tomuto problému se věnoval v jednom ze svých nejpozoruhodnějších projektů Louis Kahn. Pokusil se na izolovaném místě vytvořit divadlo, v němž je uvnitř divadelních stěn obsaženo cosi jako město. Vnitřní prostory, které obklopují hlediště, jsou ztvárněny jako ulice italského města na kopci. V projektu tohoto divadla ve Fort Wayne ve státě Indiana se počítalo s tím, že tyto prostory budou pro veřejnost stále otevřené, i když uvnitř

nebude právě nic probíhat. Plán tím, že vytvářel kolem *Pnyxu* agoru, předpokládal, že se divadlo stane přirozeným a oblíbeným místem, kde se budou odehrávat různá setkání – velká uvnitř auditoria a menší v rozmanitých prostorech, jež se obvykle využívají jen jako foyer.

Po návratu z Jeruzaléma se náš tým pokusil o vlastní experimentální návrh s politickým divadlem. Byl to experiment diktovaný povahou samotného místa. Trojúhelníkový prázdný pozemek před Damašskou branou, na který jsme se soustředili, sousedil s hlavní arabskou obchodní oblastí. Na východ od ní je křesťanský Zahradní hrob, který připomíná Ukřižování. Vedle Zahradního hrobu je muslimský hřbitov a také zbytky autobusového nádraží, jež sloužilo palestinskému východnímu Jeruzalému. Samotný trojúhelník byl v době naší návštěvy zaplněn autobusy a parkujícími nákladáky, které každé ráno přetékaly zbožím dopravovaným Damašskou branou do opevněného starého města. Moderní Jeruzalém se tady tlačil do volného trojúhelníkového prostoru – a tento tlak hrozil explozí.

Mezi plány, které harvardský tým vypracoval pro Damašskou bránu, byl návrh konferenčního centra obracejícího se k novému veřejnému náměstí. Konferenční centrum mělo formu polokruhového divadla a mělo být nízké, aby nevyčnívalo přes hradby Starého města. Parkoviště nákladních aut a nové autobusové nádraží bylo zasunuto pod otevřené náměstí. V mnoha směrech to byl projekt citlivý vůči místu. Ukrytí nákladů se zeleninou a masem pod náměstí například pomáhalo vyrovnat se s obrovským slunečním žářem. Ale projekt postrádal politické kvality divadel, jaké jsem zde popisoval. Toto důležité místo pro diskuze bylo odděleno od okolní městské tkáně, místo setkávání nevtahovalo vnějšek do svého interiéru. Otevřená strana divadla mířila k prázdnému prostoru, zatímco by měla být otočena směrem k síti ulic nebo přisunuta blíže k masám lidí, proudících Damašskou branou. Začal jsem ale chápat, že tato omezení spolu s přednostmi jiných divadel naznačují jistý způsob, jak odpovědět na zásadní otázku Anwara Nussejbeha: Co je městská demokracie?

V průběhu dlouhého vývoje západní civilizace byla demokracie relativně vzácnou formou života společnosti, formou, která se objevovala převážně ve městech. Demokratická participace měla

ambici shromáždit všechny obyvatele města. Starověcí Atéňané tuto ambici uznávali, stejně jako obyvatelé italských středověkých sídel nebo německých reformačních měst. Aby se tato ambice setkání mohla uskutečnit, hledaly městské demokracie sjednocující politický prostor, k němuž by měli vztah všichni občané – *Pnyx*, ulici pro slavnostní průvody, radnici. Městská demokracie znamenala centralizovanou moc spojenou s jediným viditelným místem, kde všichni občané mohli být svědky toho, jak jejich vláda pracuje.

V moderní době se víra v demokracii stala téměř univerzální po celém světě, ale povaha demokracie, po které lidé touží, se změnila. Národní a dokonce i globální představy demokracie jsou dosud spojovány s tradiční formou městské demokracie, tedy se sjednocující politickou silou. Ale proti těmto představám vystupuje odlišná vize decentralizované demokracie, která neusiluje o takovou soudržnost. Ideálem decentralizované demokracie, který se poprvé objevil ve spisech Alexise de Tocquevillea a Johna Stuarta Milla, je představa moci, která je demokratická (a vybízející k participaci) do té míry, pokud je rozdrobená a formálně parciální.

Víra v lokální, decentralizovanou demokracii má zásadní politické důsledky. Taková víra – vzato do důsledků – odmítá možnost jediného správného vylíčení dobrého státu a odmítá definovat občanství v pojmech práv a povinností platných pro všechny občany přesně stejným způsobem. Naproti tomu obhajuje myšlenku, že odlišnosti a různorodost se mají v praxi rozvíjet. Národní a globální politika pak připomíná spíše koláž, kterou lze sotva vtěsnat do jediného obrazu.

Decentralizovaná demokracie má zvláštní přitažlivost pro moderní město. Města jsou jen zřídka vnitřně sourodými lidskými sídly. To se Aristotelés snažil vyjádřit pojmem *synoikismos* – setkávání odlišností rodů, ekonomických zájmů nebo politických názorů. V podmínkách moderní světové ekonomiky fragmentace lidských sídel ještě radikálně zesílila. Decentralizovaná demokracie je pokusem udělat z této fragmentace politickou ctnost, pokusem, který se projevuje v různých požadavcích na místní, komunální kontrolu škol, sociálních služeb, stavebních předpisů.

Decentralizovaná demokracie má i svou vizuální stránku. Tato demokratická představa spíše preferuje chaotickou, mnohmluvnou architekturu sousedských jednotek než symbolické poselství velkých centrálních budov. Někdy odmítá jednorázové, masivní stavební zásahy v městských centrech (jako například na berlínském Alexandrově náměstí) a snaží se spíše o pomalý a rozptýlený růst po celém teritoriu města. Vizuálním výsledkem decentralizované demokracie by tak – ve vyhocené podobě – mělo být rozbití takových obrazů, které by chtěly reprezentovat město jako celek.

To zní samozřejmě lákavě; skutečný život je opravdu vždy lokální, konkrétní, partikulární. Ale decentralizace moci ve skutečnosti není tak neškodná. Uzavřené komunity v Americe praktikují takovouto lokální moc. Mohou zcela demokratickými prostředky rozhodnout, že tam nesmějí žít černoši, Židé, staří lidé nebo jinak nežádoucí osoby. Ale i když je určitá komunita v pořádku, je tím slabší, čím je jako mocenská jednotka menší. Mám na mysli komunity, které před časem ve státě New York bojovaly proti IBM, když tato gigantická společnost propustila místní zaměstnance. Tyto komunity jsou prostě příliš malé na to, aby se mohly efektivně bránit.

Slovo „decentralizace“ označuje snahu zlomit existující, všeobsahující moc, nebo omezit její kázeňskou autoritu. Ale jak dobře chápal de Tocqueville, napadání centrální moci a přesouvání moci na lokální úroveň se může vymknout kontrole, až tu nakonec nezůstane politika žádná. Slovy bývalé britské ministerské předsedkyně Margaret Thatcherové – zůstali by zde pouze „jednotlivci a rodiny“, ale chyběla by jakákoliv představa kolektivního dobra, s nímž by se jednotlivci mohli identifikovat. Tomuto nebezpečí by se divadelní stavby využitě k politickým účelům mohly pokoušet čelit. Formy divadla se mohou pokoušet rozvíjet občanské vazby nejen pouze oním letným způsobem jako veřejná náměstí, ale trvaleji a soustředěněji. K tomu ale musí být jejich forma inovována.

Architekti londýnského Half Moon Theatre pochopili, že komunitní centrum, která má podněcovat trvalou interakci lidí, musí být otevřené a umožňovat náhodné pohledy dovnitř a vcházení. Dobré místo pro setkávání místní komunity musí spojovat, obzvláště je-li město samo

fragmentární. Jak chápal Tadao Ando, přenosné místo pro setkávání může přinejmenším zajistit společnou půdu ve fragmentárním městě. Jsem přesvědčen, že se nemůžeme smířit s městem, jehož čtvrti jsou rasovými a třídními ghetty. Čím je sociální izolace hlubší, tím více hrozí násilné konflikty nebo naprostý nezájem o osud druhých. Přenosná politická architektura proto nabízí cestu, jak sdílet určitou politickou aktivitu, aniž by to vyžadovalo unifikaci. Ando chtěl, aby lidé sdíleli nějakou společnou mentální základnu, i když jednají lokálně. A pokud ve společnosti chybí jakákoliv veřejná kultura, mohou se inovace v architektuře divadel alespoň pokusit vytvořit něco z ničeho. To bylo i Kahnovou vizí divadla, dokonce i takového, které se nachází v izolovaném prostoru amerického vnitrozemí.

Tím, že obhajují politické přednosti a architektonické možnosti divadel, nechci, aby se zároveň zapomínalo na budování veřejných náměstí. Protože města v sobě shromažďují odlišnosti, potřebují cizí lidi, kteří se vzájemně neznají, nějaké centrum, kde by se potkali a dostali do vzájemných kontaktů. Ale atraktivita centra sama o sobě nestačí k vytvoření městského politického života; politika potřebuje i další místa, kde vládne kázeň, soustředění a trvalost. Zejména decentralizovaná politika vyžaduje taková místa, kde se lidé mohou na něco koncentrovat.

Demokratické rozhodování, obzvláště na lokální úrovni, není všemocné; lokální jednání nemůže brát v potaz všechny myslitelné alternativy, jak bychom měli a mohli žít. Jednat lokálně v kontextu města s sebou nese ztrátu širších souvislostí, smíření se s fragmentaritou. Za demokracii něco – v psychologické rovině – platíme. Proto jsem při zkoumání charakteristik demokratického prostoru připomínal i povahu pana Nussejbeha. Byl to muž, který viděl dál, než by člověk očekával od manažera skomírající elektrické společnosti. Dík svému bohatství a kosmopolitním zkušenostem by byl býval mohl spokojeně zůstat v exilu v Paříži. Ale on se podřídil omezením, spojeným s životem lokálním a parciálním. Jeho pocit, že život, jaký teď vede, je neuspokojivý, pro mne mnohé vypovídal o zkušenosti demokracie. V divadle demokracie by jeho osobně neuspokojivé vztahy k ostatním mohly být sdíleny a podpořeny, zejména jeho izraelskými vládci. Možná právě toto jsem mu měl

odpovědět, když se mě ptal, jak vypadá městská demokracie. Stačilo, aby se podíval do zrcadla; odpověď na jeho otázku spočívala v něm samém.

pozn. edit.:

Rozhovor s Tadaem Andem
o mobilním divadle Kara-Za
i s obrázky lze najít na:
[www.jstor.org/
stable/1567160?seq=6](http://www.jstor.org/stable/1567160?seq=6)

Projekt divadla ve Fort Wayne
od Louise Kahna lze najít na:
[www.artic.edu/sites/default/
files/libraries/pubs/1989/
AIC1989Kahn_com.pdf](http://www.artic.edu/sites/default/files/libraries/pubs/1989/AIC1989Kahn_com.pdf)

Projekt divadla Half Moon
od Florian Beigel Architetcts
lze najít na: [www.aru.
londonmet.ac.uk/works/
halfmoon/](http://www.aru.londonmet.ac.uk/works/halfmoon/)

Hans Paul Bahrdt: Veřejnost a soukromí
jako základní formy městského společenství

Tržiště jako raná forma veřejné sféry^①

Trh je sociálním fenoménem zvláštního druhu. Je to trvalá institucionalizovaná forma uspořádání, v níž se podle určitých pravidel opakovaně odehrávají sociální kontakty. Trh ale nemá formální charakter sociální skupiny, ani její quasisubjektivitu, která umožňuje, aby se „já“ identifikovalo s „my“. Samozřejmě, že vládce nebo spolek těch, kteří se zúčastňují na provozu tržiště, mohou regulovat podmínky, za nichž se na trhu obchoduje. Mohou zřídit policejní dohled nad dodržováním pravidel hry. Ale hrát musí každý sám, na trhu každý vystupuje jako jedinec, aby nakupoval nebo prodával. To platí i tehdy, když trh není „svobodný“, tzn., když ceny ovlivňuje nějaký subjekt ovládající trh. Pokud není předem dáno, u koho a kolik určitého zboží mohu nakoupit, lze mluvit o trhu.

Trh je tedy forma rozdělování prostřednictvím směny, přičemž směňující jsou do značné míry pány svých rozhodnutí, tj. jsou ekonomickými subjekty, byť by prostor jejich svobodné vůle byl jen omezený.

[...]

Z této dílčí svobody osob směňujících na trhu vyplývá další věc: částečná libovůle v navazování kontaktů mezi těmi, kteří na trhu vystupují jako prodávající a kupující. Vykřikující trhovec se obrací na všechny, kteří ho mohou slyšet. Kupující jde od stánku ke stánku. Je zde možné bezprostřední navázání kontaktu mezi lidmi, kteří se navzájem neznají, tzn. nikdo o tom druhém neví, kam by ho měl zařadit.

Nahodilé, povrchní, avšak přesto podle přísných pravidel probíhající sociální kontakty mezi vzájemně téměř neznámými jednotlivci, kdy jsou zároveň do pozadí odsunuty sociální vazby, do nichž tito jednotlivci jinak patří, to není nic samozřejmého. Nacházíme je sice i v archaických, silně svázaných společenských systémech – i primitivní kultury, v nichž o městech nemůže být řeč, znaly trhy. Ale představovaly tam velkou výjimku z pravidla. Trh je nejranější formou veřejné sféry v sociologickém smyslu a v uzavřených sociálních útvarech, které rozdělení sociálního světa na veřejnou a soukromou sféru jinak neznají, zaujímá specifické postavení.

^① Bahrtdt v předchozím textu odkazuje na definici města podanou Maxem Weberem, podle něhož je městem takové sídlo, kde je většina potřeb obyvatel uspokojována prostřednictvím trhu. Pozn. edit.

Kde ale vznikají města ve smyslu, v jakém je popisoval Max Weber, kde tedy každodenní ekonomický život probíhá v trvalém vztahu k trhu, je účast na veřejnosti pro masu obyvatel nejen slavnostní výjimkou, ale běžnou formou sociálního chování. To nabízí nejen možnost, ale do jisté míry i pravděpodobnost, že se zformují i další formy veřejné sféry, například politická veřejná sféra.

Vytvoření veřejné a soukromé sféry jako kritérium vzniku města

Naše teze zní: Město je takové sídlo, v němž celek života i ve svém každodenním průběhu vykazuje tendenci k polarizaci, tzn., odehrává se buď v agregátní podobě nahodilého a dočasného souhrnu jednotlivců na veřejnosti, nebo v soukromí. Formují se veřejná sféra a soukromá sféra, které jsou v úzkém vzájemném vztahu, aniž by se ztrácela jejich polarita. Oblasti života, které nelze charakterizovat ani jako veřejné, ani jako soukromé, naproti tomu ztrácejí na významu. Čím silněji se v daném sídle prosazuje polarita a vzájemný vztah mezi veřejnou a soukromou sférou, tím „městštějším“ – v sociologickém smyslu – je jeho život.

[...]

Pojem veřejnosti – neúplná integrace

Trh není žádným uzavřeným sociálním systémem, do něhož by byli všichni jeho účastníci plně integrováni. Osoby, které se na trhu pohybují, nejsou do trhu vtaženy zcela; figurují vždy i v dalších sociálních vazbách, které za sebou před příchodem na tržiště zanechaly a do nichž se opět vrátí a které se řídí jinými principy než trh. Ani jejich chování na trhu není zcela předurčeno jeho řádem. Naopak, řád trhu garantuje právě určitou libovůli v navazování kontaktů každého s každým, nebo přesněji: každého individua s každým individuem. Charakteristickým rysem trhu je tedy právě neúplná integrace, otevřenost sociálních záměrů jednotlivce, na jehož libovůli je ponecháno, s kým, jakým způsobem a na jak dlouho naváže kontakt. Tato neúplná integrace je negativním předpokladem veřejnosti.

To, co můžeme pozorovat na trhu v nejširším slova smyslu, tedy i na nějaké předměstské obchodní ulici nebo ve velkoměstské obchodní čtvrti, je charakteristické pro široké oblasti městského života obecně;

ve velkých restauracích, na sportovních tribunách, na politických shromážděních, ve veřejných dopravních prostředcích, tam všude se nejedná o členy nějaké skupiny, ale o jednotlivé osoby, které vstupují do vzájemných kontaktů. Setkání se odvíjejí podle určitých pravidel a opět se poté rozpadají. I když probíhají bez kolizí, neznamenají žádné trvalé vazby. Většina těchto kontaktů slouží jedinému účelu: nechat každého, aby šel nerušeně svou cestou. 30 cestujících v tramvaji má 30 různých cílů své cesty, i když stojí nebo sedí těsně vedle sebe, vzájemně se vyhýbají, když některý chce vystoupit, často i zdvořile poskytnou informaci, když se někdo zeptá na cestu, a nezřídká i nabídnou pomoc při nastupování a vystupování. Přesto rozhodně nejsou integrováni do nějaké „sociální skupiny“, snad s výjimkou případu, kdy by došlo k nehodě nebo vypadl proud. V tramvaji stejně jako v jiných typicky městských situacích zůstává integrace neúplná. Příslušnost k rozmanitým skupinám, k nimž každý z jednotlivců patří, zůstává potlačena a nespojuje se v nějaký nadřazený systém

[...]

Takováto neúplná integrace se příznačně nevyskytuje v „uzavřených“ systémech. Uzavřeným systémem míníme takové sociální uspořádání, v němž jsou prakticky všechny sociální vztahy zprostředkovány hustou a téměř všezahrnující sítí osobních vazeb. Kontakty k osobám širšího sociálního okolí se pak jeví jako řetězce na sebe navazujících vazeb, které na jedné straně předurčují, jakou budou mít takové kontakty povahu, a na druhou stranu takové kontakty vůbec umožňují. Abychom uvedli příklad: ve venkovských, feudálně uspořádaných poměrech potkává sedlák obyvatele sousední vesnice jakožto druhorozeného, nedědicího syna sedláka X, který patří k poddaným hraběte Y, jenž je zase podřízen šlechtici Y, s nímž je sice v příbuzenském vztahu, ale zároveň je s ním znepřátelený. Zprostředkovanost spočívá v tom, že onen všezahrnující systém vztahů poskytuje vodítko: to stanoví, jako co druhý člověk vystupuje – není totiž nikdy zcela neznámý, lze ho vždy někam zařadit. Na druhé straně se tento systém vztahů, do něhož je každý zařazen, nestále vsunuje mezi jednotlivé subjekty, tj. činí setkání jednotlivců vždy zprostředkovaným. Zabraňuje tomu, aby se jednotlivci setkali jako individuality. Individualita zůstává zahalena v jevové formě skupiny; jednatel toto zahalení neodkládá, a je proto pro ostatní, ať

patří do stejné skupiny nebo do stejného nadřazeného systému, přesně zařaditelný.

Setkání jednotlivců jako individualit je proto možné jen tam, kde integrace zůstává neúplná, tj. kde neexistuje souvislé, všezahrnující tkanivo zprostředkujících vazeb. Tedy tam, kde se lidé setkávají, navzájem spolu komunikují a vůči sobě se nějak stylizují, aniž by jeden pro druhého byl vyčerpávajícím způsobem zařazen do nějakého společného uspořádání. Jak jsme řekli, to je případ právě trhu a obecně je to charakteristickým rysem života ve městě.

Neúplná integrace ale zároveň znamená, že zde chybí ona zprostředkující vodítka předem daných a důvěrně známých vazeb. Odehrávají se zde bezprostřední, ale zároveň nezprostředkovaná setkání. V nich je zpočátku cítit distance a tato distance zpravidla nemizí, protože zběžnost setkání brání důvěrnosti.

Jednotlivec se proto musí připravit na to, že jeho chování je neustále vystaveno reakcím osob, jejichž způsob reagování přesně nezná, pohledům lidí, kteří také neznají jeho. Přesto musí s těmito lidmi nějak vyjít, nemůže jim prostě jen zmizet z cesty; musí s nimi navodit komunikaci a vypořádat se s nimi. To se však nemůže odehrát stejným způsobem, jak je to běžné v uzavřeném systému. Představme si cestu městem v obchodní špičce. Jaké množství kontaktů, dorozumívání prostřednictvím posunků nebo i několika slov zde v krátké době zažijeme se zcela cizími lidmi, o nichž téměř nic nevíme a ani se nedozvíme! A porovnejme to s chůzí sedláka navečer po vesnické cestě k hostinci: zná téměř každého, koho potkává. Pozdraví, vymění si pár slov, protože se to tak sluší. S každým ho pojí nějaký vztah, který je zprostředkovaný sociálním systémem vesnice. A aby došel k hostinci, nepotřebuje se nikoho na nic vptávat, ani nemusí na nikoho brát ohled.

Má-li být zvládnuta situace, v níž je člověk vystaven prostředí neúplné integrace, je zapotřebí, aby chování bylo nějak stylizováno, a tato stylizace v poslední instanci vede k celkovému přetvoření sociálních vztahů. Sociální chování musí na jedné straně odpovídat nechráněnosti setkání s někým, kdo je – a vzhledem k povrchnosti množství kontaktů i zůstane – kýmsi neznámým. Chování do jisté míry onu distanci využívá, za jistých okolností ji dokonce zdůrazňuje a rozvíjí. Je příznačné, že ve městě jsou velmi přísně a kazuisticky stanovená

témata, s nimiž je možné cizího člověka oslovit, neboť kontaktů mezi vzájemně neznámými lidmi je zde až příliš mnoho. Lze se zeptat na čas. Muž může jiného muže, který kouří, požádat o oheň. Také se smíme zeptat na cestu. Ale okamžitě poznáme člověka z venkova, když při této příležitosti hned začne vyprávět, koho jde navštívit a proč se tu nevyzná.

Pečlivě udržovaná distance má za následek, že je viditelný pouze malý, abstraktní výřez osobnosti. Pokud si člověk nechce nadělat těžkosti, snaží se své osobní záležitosti, které jsou příliš citlivé na otevřenost sociálních kontaktů, skrývat, privatizovat, tedy učinit privátními.

V uzavřeném systému není taková privatizace možná, nelze tu celé oblasti života vyjmout ze všezahrnujících sociálních souvislostí. To se ale daří v sociálním prostředí, které není tak důkladně strukturováno, které v mnoha směrech ponechává otevřené možnosti sociálního chování, a proto jednotlivci dovoluje, aby svou sociální roli uzpůsobil, případně aby rozvíjel nové sociální role a podle situace je zaměňoval. Privatizace je negativním předpokladem vytvoření privátní sféry.

Na druhé straně musí ale sociální chování v neúplně integrovaném prostředí onu distanci překonávat. Vyjděme z toho, že neustále dochází ke kontaktům s neznámými lidmi, kontaktům, jimž se nemůžeme vyhnout, které jsou jen málo předem zformované, ale které musí ihned, aniž by prošly pomalým „zahříváním“, nabýt tvaru a začít fungovat. Když tedy při zběžném setkání – např. v městském pouličním provozu – má rychle dojít ke komunikaci a ke vzájemnému dorozumění, musí být chování zřetelnější a srozumitelnější. V neúplně integrovaném sociálním prostředí se proto vyskytují komunikační problémy, které uzavřený systém nezná. Pozitivním kulturním přínosem vybudování veřejné sféry je to, že rozvíjí komunikační formy, které onu distanci, jež je předem dána a nadále trvá, ba trvat musí, umožňují překlenout.

Nový, stylizovaný způsob chování má tak dvojí úlohu – na jedné straně zahalovat to, co by mělo zůstat mimo dosah jen částečně vypočitatelného sociálního prostředí, a na druhé straně tomuto prostředí ukázat to, co je mu určeno, dostatečně zřetelně, aby se i během letmého kontaktu dosáhlo dorozumění. Navenek viditelné

formy chování zde proto nejsou ani tak spontánním výrazem nitra jako spíše sebedědáváním, divadelním výstupem, sebestylizací nebo jen abstraktním, s věcí samou nesouvisejícím vysíláním znamení.

[...]

Veřejnost je tedy, jak jsme řekli, charakterizována neúplnou integrací. Ta je však spíše jen jejím negativním předpokladem a klade úkoly, které musí být vyřešeny. Veřejná sféra vzniká tam, kde prostřednictvím stylizace chování dochází ke komunikaci a dorozumění. Nejdůležitějším způsobem stylizace chování, které má vybudovat most přes vzájemnou distanci, je reprezentace, jež může mít řadu různých podob. Projevuje se zvláštními formami jednání, specifickými formami zábav, oblečením, charakteristickými stavebními formami a samozřejmě i v politických útvarech svébytného druhu, v nichž se opakují stejné struktury obdobně jako v běžných situacích veřejného provozu na ulicích.

Tam, kde se vytváří veřejná sféra, vznikají určité možnosti, ale i nebezpečí, které uzavřené systémy neznají. Většina setkání jednotlivců na veřejnosti zůstává letmá. V rámci jistých možností je však s pomocí reprezentativního chování možné vybudovat mosty tam, kde je chceme mít. Přitom i způsob sdružování je ponechán na libovůli partnerů. Ve společnosti, kde existuje veřejná sféra, proto nacházíme velmi různorodé spektrum sociálních kontaktů: např. kontakty psychologicky velmi odstíněné, ale i zcela věcné. A záleží na partnerech, zda své sociální vztahy přenesou z veřejnosti do soukromí. Ale přesto je právě existence veřejné sféry předpokladem proto, aby soukromá sféra mohla být tímto vztahem obohacena. Navzdory všem pravidlům o přípustných tématech hovorů na veřejnosti se může otázka na cestu rozvinout ve flirt.

Jedním z rysů sociálního uspořádání, kterým se vyznačuje agregátní stav veřejné sféry, je intenzivní vědomí mnoha způsobů sociálního chování, k nimž zde dochází. Distance, neustálé a pozornost vyžadující střetávání s napůl cizími lidmi, nezbytnost sebedědávání a tedy i zaujímání odstupů od sebe sama, nutnost vyrovnat se s množstvím možných sociálních vztahů, mezi nimiž si musíme vybírat, nutnost uvádět v soulad rozdílné sociální vztahy, do nichž člověk vstupuje

a jejichž uspořádání není předem dáno, to vše vede k intenzivnějšímu vědomí a zduchovnění společenského života.

V takovéto společnosti ovšem vznikají i specifická nebezpečí.

Spočívají už v samotném faktu neúplné integrace jako takové, která nemůže být odstraněna, ale jen neustále do jisté míry přemostována. Pokud se vybudování mostu nezdaří nebo se takový most ukáže jako chatrný, dochází rychle k rozkladu a dezintegraci. Otevřenost sociální intencionality spolu se zvýšeným vědomím sociálního chování zároveň znamená i uvolnění zábran sociálních sil. Společenské útvary se ocitají v oblasti toho, co lze vytvářet a vědomě formovat. Je ale otázka, zda společnost zůstane pánem nad již jednou uvolněnou dynamikou. Kde existuje veřejná sféra, existuje i zkušenost, že tradiční systém společenských vazeb může být uvolněn a stát se neúplným, že však přitom lze tuto situaci zvládat, když se něco podnikne a nahodilost se promění v něco užitečného. Zde pak mohou vznikat nové tradice. Ale jednou uvolněný a záměrně rozložený tradiční systém již nikdy svou autoritu zpět nezíská. Tam, kde se rozvíjí veřejná sféra, tj. tam, kde společnost pochopila, že může žít bez uzavřeného systému, aniž by podlehla dezintegraci, ztrácejí tradice svou brzdící sílu. Dějiny získávají na dynamice. Vývoj se zrychluje.

Peter Marcuse:
Ohrožení veřejně využívaného
prostoru v době stagnace měst

Podstata a užívání „veřejného prostoru“ – i samotná jeho definice – vyvolávají celý komplex otázek. Tato stať se pokouší tyto otázky systematicky uspořádat a shrnout veřejné strategie, které na ně reagují.

Analýza bude postupovat podle následujících záhlaví:

- I. Jakými principy je definován „veřejný prostor“?
- II. Jaké způsoby využívání odpovídají veřejnému prostoru?
- III. Jaké jsou možné variace vlastnictví a kontroly veřejného prostoru?
- IV. Co dnes veřejný prostor ohrožuje?
- V. Co mohou architekti a urbanisté dělat, aby čelili těmto hrozbám?

Začněme tezí, že „veřejný prostor“ z mnoha důvodů nemůžeme zúženě chápat jen jako prostor veřejně vlastněný. Vlastnictví samo je komplexní kategorií a já v této stati jako relevantní kategorii pro svou analýzu používám spíše termín veřejně využívaný, než veřejně vlastněný prostor. Každý prostor je „veřejný“, jde o to, jak může být využíván. „Veřejně vlastněný“ pro mě znamená prakticky totéž, co „vlastněný státem nebo vládou.“ Termín veřejný je mnohem širší. Co však znamená ono „vlastněný“? Kontrolovaný. Ale každý prostor je předmětem veřejné kontroly. V praxi se veřejná moc (stát) v mnoha případech rozhoduje omezit svou kontrolu ve prospěch soukromých zájmů; veřejné vlastnictví tedy nevyklučuje soukromé využívání. Tato věc je zřejmější na příkladu feudálního hospodářského systému, kde veškerý prostor byl vlastněn králem a právo na jeho využívání bylo definováno vzájemnými závazky mezi králem a jeho poddanými. Totéž platí – jestliže monarchii považujeme za jednu z možných forem státu – i pro kapitalistický ekonomický systém, jen poněkud méně přímočaře.

Tak prostor, který pokládáme za nejsoukromější, kde je soukromé vlastnictví právním základem jeho používání, tedy především soukromý dům, „dům, který je mým hradem“, může existovat jen tehdy a do té míry, jak ho chrání veřejně přijaté zákony, které stanoví, jaká práva vlastník má – tedy jaké jsou atributy soukromého vlastnictví.

V praxi je to, co je veřejně chráněno jako nejvíce soukromé, určeno zákony, které se zabývají právem vstupu, ochranou soukromí, jistotou držby, regulací využívání pozemků, tedy tím, co určuje, jak může člověk „soukromý“ prostor skutečně užívat. Obecně vzato opačným extrémem je veřejně vlastněné území: ulice, náměstí, veřejné budovy jako radnice

nebo poštovní úřady. Ale hraniční linie mezi veřejným a soukromým vlastnictvím není tak jasná; hraniční případy, které mají některé rysy veřejné a některé soukromé, zahrnují např.:

- poštovní úřadovny, pokud nejsou zřizovány státem
- letiště
- tržiště
- pronajatá zařízení v parcích
- železniční stanice
- veřejné úřady sídlící v soukromých budovách
- nemocnice
- pěší zóny spravované obchodními sdruženími
(v USA tzv. BID, tj. Business Improvement Districts)

Všechny slouží veřejnému využívání, které je poskytováno soukromým subjektem na základě kontraktu s veřejnou mocí, nebo jsou tyto veřejné funkce umístěny v soukromě vlastněném objektu. Důležitá proto není právní forma „vlastnictví“, ale charakter využívání – proto razíme termín „veřejně využívaný prostor“.

I. Veřejný charakter veřejně využívaného prostoru

Pět principů, které definují, co je veřejný prostor, lze shrnout takto:

Pět principů veřejně využívaného prostoru:

- 1. Rovnost při rozdělení zdrojů**
- 2. Přístupnost**
- 3. Nediskriminující kontrola**
- 4. Estetická kvalita**
- 5. Environmentální udržitelnost**

Princip rovnosti zdůrazňuje zájem o to, aby tyto prostory byly v praxi stejně přitažlivé a stejně využitelné pro všechny sociální skupiny, a to v míře odpovídající jejich potřebám. Například to, zda je veřejný park navržen pro hráče badmintonu nebo basketbalu, ovlivňuje to, kdo ho bude využívat; otázkou sociální rovnosti tak je, zda jsou v parku stoly na piknikování nebo jen květinové záhony, hřiště nebo jen trávníky apod. Například návrh volných prostorů v newyorském Battery Parku bral výslovně ohled na toto téma.

Přístupnost staví do popředí otázku umístění; nepřístupný „veřejný“ prostor nemůže být skutečně veřejný, snad s výjimkou prostorů, jejichž konkrétní využití je specificky určeno např. environmentálními důvody, tj. ekologicky křehká území, prameniště vodních rezervoárů apod.

Nediskriminující kontrola je životně důležitá. Vyloučení jakékoliv sociální skupiny z možnosti využívat veřejný prostor omezuje jeho veřejný charakter. Dlouhá zkušenost Spojených států se segregací, a to jak v místech veřejně vlastněných, tak v místech veřejných zařízení (tedy ve veřejně používaných místech) dosvědčuje důležitost tohoto principu.

Estetická kvalita může ovlivnit, do jaké míry je místo atraktivní pro využívání veřejností, a může rozhodovat o tom, pro koho je atraktivní.

II. Funkce veřejně využívaných míst

Veřejně využívané prostory mohou být používány mnoha různými způsoby a každý z nich hraje specifickou roli v městském životě.

Osm forem využívání veřejných prostorů

- 1. Organizované demokratické aktivity**
- 2. Politická komunikace**
- 3. Symbolická role**
- 4. Socializace/rozmanitost**
- 5. Rekreace**
- 6. Ochrana prostředí**
- 7. Podpora efektivních městských funkcí**
- 8. Podpora efektivních ekonomických funkcí**

1. Veřejný prostor je často považován za klíčové místo pro interakce, jež ustavují demokracii. Klasickým modelem je samozřejmě řecká agora. Současných příkladů je také řada: Plaza de Mayo v Buenos Aires, Hyde Park v Londýně, washingtonský Mall jako dějiště nesčetných demonstrací, předpolí Braniborské brány nebo Alexandrovo náměstí v Berlíně, někdy také méně otevřené prostory jako Convention Center v New Yorku, ale jistě též Times Square. Ve středověku charakterizovaly takové demokratické funkce ústřední téma městského života: „Stadtluft macht frei“ – „městský vzduch osvobozuje“ právě pro takový

demokratický dialog. Habermas učinil ze svobodné a rovnoprávné komunikace, symbolicky reprezentované obchodováním na veřejných místech, ústřední bod své koncepce demokratického života.

2. Neorganizovaná nebo spontánní komunikace je dalším aspektem demokratického charakteru veřejného prostoru. Takové interakce se v rámci městského života odehrávají na tržištích, v nákupních centrech, kavárnách, na vlakových nádražích aj. To jsou z hlediska zákona často soukromě vlastněné prostory, které ale podle amerického práva spadají do kategorie „místa veřejných zařízení“, jež jsou předmětem veřejné kontroly a ochrany proti diskriminaci a v mnoha případech i proti zasahování do ústavní svobody slova a shromažďování.

3. Veřejné prostory mají často symbolický význam pro nějakou skupinu nebo společenství, a to i v případě, že nejsou přímo „používány“. Příkladem může být diskuze o památníku na místě zničeného Světového obchodního centra. Jinými příklady jsou Stalinova třída (dnešní Karl-Marx-Allee) v bývalém Východním Berlíně, samozřejmě nesčetná barokní náměstí, bulváry nebo i Speerova Velká osa v Berlíně. Většina diskuzí o záležitostech památkové ochrany je spojena s tímto symbolismem.

4. Patrně nejuznávanější funkcí veřejného prostoru je obyčejné setkávání s druhými a mísení mnoha různých lidí, které podporuje socializaci i rozmanitost. Klasickým příkladem jsou ulice, ale stejnou funkci mají i veřejné dopravní prostředky; například přeplněná newyorská podzemní dráha nabízí možnosti poznat cizince a vzájemné odlišnosti tak, jak to stěží najdeme někde jinde. Jiným příkladem jsou festivaly a místa, kde se odehrávají. Je jistě otázkou, do jaké hloubky tyto interakce jdou, což nepochybně velmi závisí i na uspořádání těchto prostorů a zařízení a na tom, o jaké společné aktivity se zde jedná (nakupování, rybaření, sledování zábavy atd.).

5. Rekreační využití je často spojeno s veřejnými prostory, které patří svou formou k nejrozlehlejším: s parky, rekreačními areály.

6. Veřejné vlastnictví a kontrola mnohdy slouží environmentální funkci, počínaje ochranou ovzduší, kvality vody v oblasti vodních zdrojů po ochranu lesů, vzácných ekosystémů nebo ohrožených území.

7. Ulice, náměstí, různá dopravní zařízení bezprostředně slouží zájmům ekonomické a sociální efektivity; dopravě lidí a zboží, zajišťování nezbytné infrastruktury pro běžný život a obchodní aktivity.

8. Podpora ekonomických aktivit není totéž co napomáhání ekonomické efektivitě. Může k ní patřit zřizování veřejných prostorů, které mají nabízet pracovní příležitosti, podpořit určitá obchodní odvětví, redukovat nebo naopak zvýšit intenzitu využívání místa. Nákup a následný prodej soukromých nemovitostí státem může – v rámci různých plánů městské obnovy – vytvářet tzv. dočasné veřejné prostory.

III. Vlastnické formy veřejně využívaných prostorů

Možných kombinací právní formy vlastnictví, využití a kontroly je nespočet, můžeme je však shrnout do následující tabulky:

Šest možných forem vlastnictví veřejně využívaných prostorů

1. **Veřejné vlastnictví, veřejné využití**
2. **Veřejné vlastnictví, administrativní využití**
3. **Veřejné vlastnictví, soukromé využití**
4. **Soukromé vlastnictví, veřejná funkce, veřejné využití**
5. **Soukromé vlastnictví, soukromá funkce, veřejné využití**
6. **Soukromé vlastnictví, soukromé využití**

Každý z těchto vzorových příkladů se může proměňovat v závislosti na míře veřejné podpory/investic a právních omezení, takže jednotlivé kategorie nejsou vzájemně odlišeny ostrými a pevnými hranicemi, ale představují spíše kontinuální spektrum. Není obtížné najít konkrétní příklady:

- veřejné vlastnictví, veřejné využití: ulice, veřejné parky, veřejné budovy
- veřejné vlastnictví, administrativní využití: radnice, úřadovny, policejní stanice
- veřejné vlastnictví, využití svěřené soukromé správě: letiště, pošty v některých zemích, zařízení v parcích, pouliční kavárny
- soukromé vlastnictví, veřejná funkce, veřejné využití: ohrazené komunity, do značné míry obchodní centra (shopping mall), oblasti

BID, soukromé nemocnice a školy

- soukromé vlastnictví, soukromá funkce, veřejné využití: restaurace, kavárny, soukromá autobusová nádraží, rekreační centra, megaprojekty jako Battery Park City nebo Potsdamer Platz, místa, která takzvaně „přejímají funkci městského centra“
- soukromé vlastnictví, soukromé využití: typicky rodinný dům. Ale i v tomto případě jsou jeho některé aspekty poloveřejné: fasády, chodníky, příjezdové cesty.

IV. Ohrožení veřejného prostoru a jeho veřejného charakteru

Různé způsoby využití veřejného prostoru nejsou natrvalo fixované nebo nedotknutelné. A pocit, že se rozsah i kvalita veřejného prostoru zmenšují, je zcela oprávněný. Nebezpečí, která hrozí veřejným prostorům, můžeme shrnout takto:

Šest ohrožení veřejného prostoru:

- 1. Dynamika proměn města**
- 2. Finanční tlaky vyplývající z proměn města**
- 3. Ideologické tlaky**
- 4. Rozšiřování sociální kontroly**
- 5. Privatizace**
- 6. Architektonické/urbanistické chyby**

1. Dynamika proměn města

Život je dynamický a potřeby, preference i životní způsoby se s časem proměňují. Jsou dva typy změn: nevyhnutelné (v různé míře), které jsou spojeny se změnami techniky a často bývají nekonfliktní, protože při nich nezískává výhodu nějaká skupina na úkor jiné; a konfliktní změny, které jsou vyvolány změnami v mocenských vztazích nebo v organizaci společnosti. Příklady nekonfliktních změn mohou být:

- pokles počtu obyvatel
- městský život se neustále proměňuje a veřejné prostory se musí přizpůsobit
- auta na ulicích jsou nahrazena autobusy, pétanque fotbalem, klasická hudba latinskou, stánek s hamburgery pizzerií, do módy se dostávají inline brusle a vycházejí z ní skateboardy; piknikování v parku u East River versus hraní volejbalu tamtéž

- změny spojené s přístupností: potřeba parkovacích míst tam, kudy původně jezdila auta, je standardním problémem urbanistů a architektů.

Příklady konfliktních změn zahrnují:

- dezindustrializace v některých oblastech
- nerovnoměrný vývoj industrializace v jiných oblastech
- gentrifikace a nahrazování jedné příjmové skupiny jinou
- mění se struktura přistěhovalectví, změny sousedství, segregace
- změny ve schématu, jak jsou rozděleny příjmy
- záměrně vyvolané změny ve struktuře cen nemovitostí

2. Finanční tlaky vyplývající z proměn města

Získání a údržba veřejných prostorů vyžaduje veřejné zdroje a zvláštní finanční výdaje, a to nejen na zakoupení nebo rozšíření těchto prostorů, ale také na jejich údržbu, ochranu a přizpůsobování měnícím se požadavkům a funkcím. Zejména v dobách finanční tísně, ale i jindy, mají rozhodnutí o veřejných rozpočtech velký vliv na rozsah a využívání veřejného prostoru.

Příklad z New Yorku: Jestliže se prostředky určené na parky investují do území bývalého Světového obchodního centra, připravíme o nezbytné prostředky na údržbu a zlepšování Central Park a parky v obytných čtvrtích. Rozpočtová rozhodnutí v takových otázkách mohou vést k porušení principů rovnosti nebo naopak (a to bývá méně často) k jejímu posílení.

3. Ideologické tlaky

Mnohá rozhodnutí ve veřejné sféře jsou přijímána z ideologických důvodů, s odvoláním na politické principy, které nejsou korigovány zkoumáním konkrétních případů nebo alternativ. Dnes (tj. v roce 2003 – pozn. překl.) jsou mnohá vládní rozhodnutí ovlivněna zejména neoliberalními principy, vírou v co nejmenší vládu a přesvědčením o nízkých daních za všech okolností. Právě z toho často vycházejí rozhodnutí vlády Bushovy administrativy v USA, která se týkají údržby a využívání národních parků a přírodních rezervací, investic do infrastruktury atd.

Zmenšuje se nejen zájem o veřejně využitelné prostory, ale finanční tlaky také ohrožují veřejně vlastněné prostory jako majetek v obchodním slova smyslu, neboť v jeho prodeji nebo pronájmu spatřují zdroj veřejných příjmů.

Bezpečnostní tlaky – nebo to, co se ve jménu bezpečnosti podniká, často za účelem implementace předem daného politického programu a posílení americké vládní kontroly na národní i mezinárodní úrovni – rovněž ovlivňují to, jak veřejně využitelný prostor skutečně vypadá. Někdy to může dosáhnout až paranoidní úrovně, jak naznačují některá bezpečnostní opatření na letištích a nádražích. Na Pennsylvánském nádraží v New Yorku tak například platí „Železniční bezpečnostní program, který zahrnuje zvýšenou policejní ostrahu, nové protibombové týmy, senzory detekující chemické, biologické a radioaktivní látky, nádoby odolávající výbušninám, poplašné hlásiče vniknutí do prostoru a zátarasy proti dopravním prostředkům“ – a senátor Schumer v New Yorku požaduje dalších 450 milionů dolarů na zvýšená bezpečnostní opatření.

4. Posilování sociální kontroly

Opatření na podporu bezpečnosti – jakkoliv mohou být kontroverzní – je třeba ve skutečnosti chápat především jako opatření sociální kontroly, která mají na využívání veřejného prostoru mimořádný dopad. Např. v oblasti Times Square, nejznámějšího veřejného prostoru New Yorku, dnes přes tisíc videokamer zaznamenává po dvacet čtyři hodin každého člověka na ulici a vše, co dělá. Kontrolní opatření mají někdy přímý politický dopad.

Tak účastníkům pochodu proti válečnému útoku USA na Irák bylo v únoru 2003 z důvodů bezpečnosti zabráněno použít ulice a náměstí v blízkosti sídla OSN. Evidentní neochota německé vlády postavit jako součást vládního centra v Berlíně také „Bürgerforum“ a vyhlášení mílového ochranného pásma kolem budov mělo přinejmenším zčásti stejnou motivaci.

5. Privatizace

Privatizace omezuje využitelnost veřejného prostoru bezprostředně. Nejčastěji je to důsledek přímého prodeje veřejného vlastnictví do soukromých rukou. To je velkým problémem v mnoha státech, kde

předtím socialistické vlády rozšířily rozsah veřejné držby, ale platí to i pro USA, kde finanční tlaky nebo ideologická dogmata posloužily ke zdůvodnění prodeje veřejně vlastněných pozemků – většinou tomu, kdo v soutěži dal nejvyšší nabídku. V New York City tak byly nedávno prodány Community Gardens, zahrady, které předtím vybudovala sousedská sdružení na prázdných městských pozemcích a které nyní získali soukromí stavební podnikatelé pro soukromou výstavbu.

6. Architektonické/urbanistické chyby

Také architekti a urbanisté někdy přispívají k narušení veřejných funkcí veřejných prostorů. Návrhy náměstí, která jsou málo přitažlivá pro veřejné využití, obsáhle zdokumentoval například William Whyte ve své knize *The Social Life of Small Urban Spaces* (1980). Umístění „veřejných“ zahrad na střechy mrakodrapů, jak navrhovaly některé projekty zástavby území Světového obchodního centra, asi stěží umožní jejich snadnou dostupnost pro širší veřejnost. Ale i soukromá výstavba může mít silně negativní dopad na využívání veřejných prostorů; po celém světě záplava nových obchodních center na předměstích zjevně přispívá mnohem výrazněji k úpadku veřejných míst v centrech měst. Totéž působí přetváření veřejných prostorů, které má chránit zájmy okolních obchodů nebo vytlačit bezdomovce, jak to bylo v případě rekonstrukce Bryantova parku a mnoha oblastí BID v New York City. Otevřenou otázkou zůstává, zda takové projekty lze dávat za vinu především architektům a urbanistům, nebo zda prostě vyplývají z instrukcí a přání těch, kteří je financují.

V. Možnosti architektonických urbanistických zásahů

Mnohé z toho, co ohrožuje veřejný charakter veřejně užívaných prostorů, zůstává mimo kontrolu architektů a urbanistů; buďto nesouvisí s architektonickým nebo urbanistickým návrhem, anebo tyto návrhy a plány nejsou v rukách architektů a urbanistů. Ale přesto jisté možnosti existují. Lze je shrnout takto:

Pět věcí, které mohou architekti a urbanisté udělat:

- 1. Esteticky dobrý a účinný návrh**
- 2. Uplatnění principů veřejného charakteru prostorů**
- 3. Respektování nevyhnutelnosti některých změn**

4. Odmítání přesvědčení o nevyhnutelnosti hrozeb

5. Pochopení politického charakteru těchto hrozeb

1. Esteticky dobrý a účinný návrh

Architektonický návrh samozřejmě může ovlivnit využívání veřejného prostoru. Náměstí, která zvou k využití; prostory, které jsou umístěny tak, aby byly dobře přístupné; zařízení, jež posilují veřejné funkce, to vše hraje roli. Návrhy však často bývají problematické ne proto, že by architekti byli neschopní, ale proto, že dostávají pro svou práci špatné zadání programu. Odpovědní a eticky uvědomělí profesionálové mohou takové programy zpochybnit a předložit takové návrhy, které by chránily veřejný charakter veřejných prostor, a profese sama by měla intervenovat na jejich obranu.

2. Uplatnění principů veřejného charakteru prostorů

Zásadní věcí je pochopení, že při každém návrhu nového veřejného prostoru nebo jeho rekonstrukce jde i o otázky rovnosti a distribuce možností využívání: návrh významně ovlivňuje to, kdo nejspíš bude prostor používat. Často půjde o vyvažování priorit a vzájemně se vylučujících využití: hřiště na basketbal nebo pro tenis, barokní průhledy nebo aktivní využívání, začlenění drahých restaurací nebo rychlého občerstvení, dětské hřiště nebo výběh pro psy, to vše ovlivní využití. Jestliže jsou ve veřejných prostorech, které získávají estetická ocenění, zakázáni prodavači párků v rohlíku, jako je tomu na nábřeží Battery Park v New Yorku, měli by především odborníci vyjádřit znepokojení. Otázku „Komu má sloužit?“ musí odborníci mnohem častěji vnášet do veřejné debaty, jestliže mají být respektovány principy veřejných prostorů.

3. Respektování nevyhnutelnosti některých změn

Jak jsme uvedli výše, změny v požadavcích na veřejné prostory jsou nevyhnutelné. Jistě existují hodnoty historické kontinuity, ale trvání na nich, jako na jediném kritériu pro posouzení návrhu, má zas jiné důsledky, které musí být rovněž zvažovány. Odborníci by měli svým hlasem přispět k hledání rozumného kompromisu.

4. Odmítání přesvědčení o nevyhnutelnosti hrozeb

Stejně tak ale platí, že ne všechny změny jsou nevyhnutelné. Jak pro formulaci programu, tak pro vlastní návrh je zásadní schopnost rozlišit

mezi změnami, jejichž nutnost skutečně nemůže být zpochybněna (např. důsledky změn v technických prostředcích dopravy), a těmi, kde zpochybněna být může (např. úpadek veřejné nebo kolejové dopravy). Velmi často jsou změny, které by odborníci neradi viděli, vydávány za nevyhnutelné a mimo veškerou diskuzi, ale právě odborníci na architekturu a urbanismus by mohli sehrát významnou roli, aby se jim zabránilo. Měli by hrát větší roli například v debatách, které se vedou o přednostním postavení finančních institucí jako motoru ekonomiky v New York City nebo o snaze každého města uspět v soutěži s ostatními městy v množství kongresových center apod.

5. Pochopení politického charakteru těchto hrozeb

A to nás přivádí k závěrečné tezi, že rozhodnutí týkající se veřejného charakteru veřejných míst jsou v principu rozhodnutími politickými a architekti a urbanisté musí být proto ochotni umazat si ruce v politických debatách, pokud mají dostát svým profesním a etickým závazkům. Mnoho škol architektury proto ve svých učebních plánech klade důraz na kurzy o vztahu politiky a urbanismu, o uplatňování sociální spravedlnosti v návrzích, o etických závazcích profese. Budování veřejného prostoru, ochrana jeho veřejného charakteru, jenž z měst na celém světě činí centra kultury a demokracie, je jedním z témat, v nichž důležitost takového politického uvažování nelze vůbec podceňovat.

Margaret Crawfordová: Svět v shopping mallu

West Edmonton Mall (WEM) je podle Guinnessovy knihy rekordů největším nákupním centrem na světě. Je větší než 100 fotbalových stadionů. Vedle více než 800 obchodů, 11 obchodních domů a 110 restaurací obsahuje i hokejový stadion regulérních rozměrů, hotel s 360 pokoji, jezero, ekumenickou kapli, 20 biografů a 13 nočních klubů. Tyto aktivity jsou rozmístěny podél pasáží za opakujícími se výlohami a v křídlech, která napodobují pařížské bulváry 19. století a neworleanskou Bourbon Street. Z horních pater hotelu lze v dálce zahlédnout skleněné mrakodrapy centra Edmontonu.

Při pohledu z výšky připomíná WEM hromadu naddimenzovaných krabic, shozenou do obrovského asfaltového moře a obklopenou nekonečnou krajinou rodinných domů. Nákupní centrum uvnitř nabízí závatnou přehlídku atrakcí a zábavy: replika Kolumbovy lodě „Santa Maria“ pluje po umělé laguně, kde se skutečné ponorky pohybují nepravděpodobnou mořskou krajinou s dovezenými korály a umělohmotnými chaluhami, obydlenou živými tučňáky a elektronicky řízenými gumovými žraloky; plastové sloupy se rozpadají v předstíraném procesu rozkladu vedle zcela nového viktoriánského železného mostu; cvičící delfíni vyskakují z vody před obchodem „Svět kůže“ a „Kinneyovy boty“; falešné vlny, praví sibiřští tygři, vázy z doby dynastie Čching a mechanický jazzband se setkávají v nekonečném seriálu pod prosklenými střechami atrii. Zrcadlící se sloupy a stěny ještě více fragmentují scénu a tříští mall v kaleidoskop nečitelných obrazů. Matoucí záměny se šíří na všech úrovních; minulost a budoucnost bez jakéhokoliv smyslu vpadají do přítomnosti; hranice mezi skutečným a falešným, blízkým a vzdáleným se rozpouštějí tak, jak jsou dějiny, příroda a technika nerozlišitelně stravovány strojem na fantazii, jímž mall má být.

Avšak tato nepravděpodobná a zdánlivě nahodilá sbírka obrazů byla shromážděna s jasným záměrem; podpořit ambici nákupního centra zahrnout do svých zdí celý svět. Při zahajovacím ceremoniálu na palubě „Santa Moniky“ zvolal jeden z developerů mallu Nader Ghermezian triumfálně: „To, co jsme stvořili, znamená, že nemusíte jezdit do New Yorku, Paříže, Disneylandu nebo na Havaj. Je to zde pro vás vše na jednom místě, v Edmontonu, stát Alberta, Kanada.“^①

[...]

① Gordon M. Henry, „Welcome to the Pleasure Dome“, *Time*, 27. 10. 1986.

Začleňování dalších a dalších aktivit do nákupního centra prodloužilo provozní dobu na 24 hodin: Kaple nabízí své služby, ještě než otevřou obchody, noční kluby přitahují zákazníky poté, co obchody zavřou, a návštěvníci pak stráví noc v místním hotelu. Mall je také pracovištěm s 15 000 zaměstnanci v obchodech, službách a úřadech, z nichž mnozí se zde rovněž stravují a tráví svůj volný čas. Na předměstí Minneapolisu se dnes staví ještě větší komplex Mall of America, doplněný administrativním věžákem, třemi hotely, konferenčním centrem. Farmářský tématický park nabídne hlavní zábavní atrakci „Snoopyho tábor“. „Lidé teď budou moci přijít pozorovat zápasy Vikingů a zůstat tu celý víkend. To je úplně jiný svět, když máte megamall,“ jásá starosta předměstí Bloomington.

Encyklopedickému nahromadění aktivit v mallu už chybí jen bydlení (které je ale v jiných městských nákupních megastrukturách už zastoupeno), aby se mall stal plně obyvatelným, sám o sobě kompletním světem. V jistém smyslu jsou zde fragmentované formy a moderní životní funkce spojeny dohromady pod prosklenou kupolí mallu. Jako by tak prostřednictvím konzumu měl být obnoven jednotný svět předmoderní doby – ironická verze spásitelských projektů, jaké si představovali utopisté 19. století Fourier nebo Owen, kteří usilovali o jednotu prostřednictvím kolektivní produktivní činnosti a sociální reorganizace. I když Fourierova falanstéra spojovala palác a arkády způsobem, jenž předjímal formu mallu, její chodby se skleněnými stropy měly povzbuzovat sociální kontakty a posilovat pocit pospolitosti, nikoliv podněcovat ke konzumu.

[...]

Veřejný život v chrámech radovánek

Posun od tržní ekonomiky ke konzumní kultuře, založené na zrychleném oběhu zboží, se začal projevovat v prvních zařízeních masové spotřeby – v pařížských obchodních domech, které po roce 1850 radikálně proměnily městskou obchodní scénu. Nepřeberné množství zboží, vystavené na jediném místě, oslňovalo zákazníky zvyklé na malé obchody s omezenými zásobami. Největší z *grands magasins* „Bon Marché“ nabízel v roce 1870 obrovský sortiment zboží deseti tisícům zákazníků denně. Navíc pevné ceny v obchodních domech změnily

sociální a psychologické vztahy, které vládly na tržištích. Nutnost něco koupit, která vyplývala z aktivní konverzace při smlouvání, zde byla nahrazena nezávazným pozváním k obhlížení, které kupujícího proměnilo v pasivního diváka, izolovaného jednotlivce, jednu z tváří davu, jež v obchodním domě mlčky přemýšlí o zboží. Richard Sennett poznamenává, že smlouvání bylo „tím nejběžnějším jevem v každodenním divadle města“; sociálně vzájemně svazovalo kupujícího a prodavače, zatímco systém pevných cen „zavedl jako normu pasivitu“.

Obchodní domy postupně objevily marketingové strategie, které reagovaly na tuto novou pasivitu a začaly předvádění zboží proměňovat v divadlo. Emil Zola použil obchodní dům Bon Marché jako model pro svůj román *U štěstí dam*; ukazuje zde moderní prodej jako důmyslné obchodní plánování zaměřené na vzbuzování úžasu a fantazie. Zola živě popisuje praktiky předvádění, jež oslňují a intoxikují převážně ženské publikum.^②

[...]

Zatímco Zola svůj román nazval „báseň moderního života“, spekulativnější myslitelé si představovali ideální budoucnost, v níž problematická oblast výroby zcela odumře a spotřeba se stane dominantním způsobem existence. V Americe Edward Belamy v knize *Pohled zpět: 2000–1887* líčil budoucnost, v níž reorganizované výrobní systémy dostatečně zásobují veškerou populaci vším nezbytným a zkracují pracovní dobu nebo zcela ruší nutnost pracovat. V tomto světě materiální hojnosti, kde se nepracuje, se tak zahálejší masy mohou věnovat seberealizaci a estetickým zálibám tak jako dříve jen bohatí zahaleči. Jiní autoři rozšířili miniaturní svět snů, jakým je obchodní dům, do Utopie velkého měřítka. Bradford Peck, majitel obchodního domu v Ohio, napsal román *Svět obchodního domu*, inspirovaný takovými chrámy hojnosti jako Wanamaker's nebo Macy's, a navrhl v něm podle modelu obchodního domu ideální stát, který všem svým spokojeným občanům poskytuje bydlení, potravu a nekonečné množství zboží.^③

Amerika po 2. světové válce slibovala, že mnohé z těchto snů uskuteční. Rostoucí konzumní ekonomika nabízela předtím nepředstavitelnou

② Richard Sennet, *Fall of Public Man*. New York 1976, s. 142.

③ Bradford Peck, *The World of a Department Store*. Boston 1900.

prosperitu s plnou zaměstnaností. Standardizovaný pracovní týden poskytoval volný čas pro nové aktivity volného času. Zaměstnání i bydlení rychle odcházel na předměstí, popoháněno federálními podporami a garantovaným pojištěním hypoték. Program výstavby dálnic nastartoval růstový cyklus tím, že podpořil automobilový, petrolejářský a stavební průmysl. Ve městech měli i chudí na bydlení a utrácení. Růst předměstí vytvořil na okrajích měst ekonomickou krajinu rozsáhlých okrsků rodinných domů propojených dálnicemi, s jednotlivými body obchodních center. S rozvojem předměstí a automobilismu už obchodní domy v centrech měst přestaly postačovat. Mezistátní dálnice a předměstí vyvolaly poptávku po komerčních službách v nově vybudovaných oblastech.

[...]

Po několika nezdařených pokusech se první úspěšný prototyp klasického formátu shopping mallu připomínajícího činku objevil v Northgate u Seattlu v r. 1947: dva obchodní domy na protilehlých koncích promenády, zasazené doprostřed rozsáhlých parkovišť. Tento shopping mall, navržený Johnem Grahamem, Jr., představoval inovativní kombinaci snadné dostupnosti automobilem a volného parkování s pěším pohybem při nakupování a nabízel jak předměstské pohodlí, tak městskou šíří nabídky. Grahamova otevřená promenáda, úzká pěší cesta navržená podle vzoru městské ulice, účinně naváděla nakupující z jednoho obchodního domu do druhého a přitom je vedla kolem všech obchodů podél trasy. Podobná multimilionová nákupní centra začala rychle přibývat, jejich výstavbu povzbuzoval dostatek volných pozemků za cenu zemědělské půdy i Reillyho zákon o gravitaci maloobchodu, který stanoví, že při shodnosti všech ostatních faktorů si zákazníci oblíbí to největší obchodní centrum, kam se mohou snadno dostat. To bylo důvodem pro budování stále větších center optimálně umístěných u výjezdů z dálnic.

[...]

Projekty shopping mallů zpočátku potvrzovaly domácké hodnoty a fyzický řád předměstí. Podobně jako předměstské rodinné domy zavrhlly sociální vstřícnost verand v průčelí a chodníků před domem

a dávaly přednost zadním dvorům, obracela se i nákupní centra dovnitř a na ulici ukazovala svá záda. Tyto konzumní krajiny, zasazené doprostřed země „nikde“, zrcadlily hlubokou nedůvěru vůči ulici jako veřejné scéně, nedůvěru, kterou najdeme v díle tak odlišných urbanistů jako byli Frank Lloyd Wright a Le Corbusier. Ulice, nejlépe rychlostní silnice, měla místo toho sloužit výlučně automobilovému spojení funkčně diferencovaných zón a staveb. I když se obhájci shopping mallů odvolávali na dřívější typy tržišť, aby nákupním centrům dodali legitimitu, zcela pomíjeli jejich odlišné důsledky pro městský život. Zatímco islámský bazar nebo pařížské arkády potvrzují existující uliční strukturu, shopping mally – pěší ostrovy v asfaltovém moři – ještě více rozbíjejí již tak fragmentovanou městskou krajinu. Tak, jak se rozlévala předměstí, roztahovaly se i jejich jediné veřejné prostory; nízké, horizontální formy předměstských center byly opakem vertikálního řádu tradičního městského prostoru. Neformální otevřené plochy, zahradnický vyzdobené cihlovými nádobami na květiny a zastřiženými stromy, navozovaly obraz předzahrádek. Nákupní centra, sestávající z řad jednoduchých krabic oživených přesahy střech, jež připomínaly verandy, sdílela stejnou projekční logiku jako předměstské řady domků; vládla zde spíše ekonomika než estetika.

V roce 1956 toto vše změnil první uzavřený shopping mall Southdale v Edině na předměstí Minneapolisu. I když jeho centrální dvorana obklopená dvěma patry obchodních ploch byla brzy překonána mnohem nápaditějšími stavbami, průkopnický návrh bezpečně zajistil architektu Victoru Gruenovi pevné místo v panteonu pionýrů shopping mallů. Gruen zastřešením volného prostoru a kontrolou vnitřní teploty vytvořil zcela introvertní stavební typ, jenž přerušil veškeré vnímatelné spojení s okolím mallu. Uvnitř byly komerční možnosti obrovských prostorů uspořádány do divadelních „kulis“, v nichž se mohlo odehrávat prodejní drama. Developpeři mallu znovu objevili poučení z pařížských obchodních domů a proměnili centrální vnitřní prostory ve fantazijní světy nakupování. Southdale byl krytým centrem z praktických důvodů; počasí v Minnesotě dovoluje pouze 126 dní prodávání pod širým nebem za rok. Kontrast mezi mrazivou zimou nebo úmorným horkem venku a konstantní teplotou 22°C uvnitř nákupního centra byl ještě zdramatizován zlatým bodem atria – „Zahradou věčného jara“, zaplněnou orchidejemi, azalkami, magnoliemi a palmami. Vystupňování

rozdílů mezi světem venku a světem uvnitř založilo základní motiv shopping mallu: introvertní prostor, jehož odmítavý exteriér ukrývá rajský interiér. Tato kombinace byla natolik podmanivá, že zastřešené shopping mally začaly brzy vzkvétat dokonce i v oblastech s mírným klimatem.

Vytvoření „druhé“ přírody bylo jen prvním krokem; tím dalším bylo napodobení jediného prvku, který předměstí postrádalo – města. Uzavřený shopping mall směstnával a zintenzivňoval prostor. Skleněné výtahy a šikmé rampy jezdících schodů dodaly základnímu horizontálnímu plánu dynamický vertikální a diagonální pohyb. Architekti pracovali s prostorem a světlem tak, aby dosáhli hustoty a ruchu městského centra – aby vytvořili v zásadě fantazijní urbanismus zbavený negativních stránek města: počasí, dopravy a chudých lidí. Ustálení organizace prostoru také změnilo obchodní identitu shopping mallu. Ten byl původně stavěn proto, aby umožnil pohodlný nákup veškerého sortimentu na jednom místě. Nové romanticky pojaté shopping mally teď nahrazovaly obchody sloužící praktickým potřebám – supermarkety, drogerie, obchody s průmyslovým zbožím – specializovanými obchody a arkádami s rychlým občerstvením. Nekonečné předměstské hlavní třídy se proto staly novými stanovišti komerčních funkcí, jež byly vyhnány ze stále exkluzivnějšího světa shopping mallu. Nakupování, odříznuté od povinností každodenního života, se stalo rekreační aktivitou a mall ulitou pro únik.

Jak do svých zdí nákupní centra začleňovala stále víc a více prvků města, začal být rodící se konflikt mezi soukromým a veřejným prostorem velmi akutní. Nejvyšší soud potvrdil právo shopping mallu v Oregonu, aby byl definován jako soukromý prostor a jeho vlastníci v něm směli zakázat všechny aktivity, jež považovali za škodlivé pro svět nakupování a konzumu. Soudce Thurgood Marshall ovšem ve svém minoritním nesouhlasném stanovisku argumentoval tím, že nákupní centra převzala roli tradičního náměstí, jak neustále zdůrazňovali i jejich investoři, a musí proto převzít i jeho zodpovědnost vůči veřejnosti: „Lloydovo nákupní centrum uspokojuje mnoha obyvatelům Portlandu jejich potřeby do té míry, že již nemají žádný důvod chodit kvůli zboží a službám někam jinam. Pokud k těmto lidem má dolehnout nějaký proslov, pak je může zastihnout nejspíše v Lloydově centru.“^④ Mnoho

^④ William S. Kowinski,
The Malling of America.
New York 1985, s. 356.

nákupních center dnes dává najevo rozsah své veřejné role vyvěšenými nápisy: „Plochy tohoto centra používané veřejností nejsou veřejnými cestami, ale slouží nájemcům a veřejnosti, která s nimi vstupuje v obchodní styk. Povolení používat zmíněné plochy může být kdykoliv odvoláno,“ tak, aby byli zákazníci chráněni před možným obtěžováním distributory petic nebo stávkujícími. Podle manažera Greengate Mallu v Pennsylvánii: „Pouze nechceme, aby cokoli narušovalo svobodné právo zákazníků dobře se bavit a nebýt přitom obtěžován.“^⑤

Přebalení města do bezpečné, čisté a kontrolované formy vtisklo nákupnímu centru význam důležitého komunálního a sociálního centra. Uzavřený shopping mall nabízí prostorové centrum, veřejné ohnisko a koncentraci lidí – prvky, které v rozlezlých předměstích chyběly. Funguje jako středisko předměstského veřejného života a amorfnímu předměstí poskytuje společné konzumní ohnisko.

[...]

Svět jako shopping mall

Rozšíření shopping mallů po celém světě naučilo velké množství lidí vzorcům chování, v nichž se nerozlučně propojuje nakupování se zábavou. Transformace nakupování v zážitek, který se může odehrávat v jakýchkoli kulisách, vedla k dalšímu stádiu vývoje nákupních center – ke spontánnímu procesu, kterým se skutečné městské prostory proměňují v shopping mally, aniž by bylo třeba stavět nové budovy. Již v r. 1946 navrhli architekti Ketchum, Gina a Sharp rekonstrukci Hlavní ulice ve městě Rye ve státě New York na pěší shopping mall; o něco později Victor Gruen plánoval přeměnit centrum Fort Worthu na uzavřený shopping mall obklopený šedesáti tisíci parkovacích míst. A řada měst v nedávné době přetvořila určité oblasti v nákupní centra prostě tím, že z nich udělala pěší zóny, které umožňují rozvoj koncentrovaných nákupních aktivit. Spontánně se vyvíjející ceny nemovitostí dávají těmto novým tržištím možnost, aby si vytvořila svou vlastní skladbu nájemců, organizovanou okolo sjednocujícího tématu; to zas zpětně přitahuje podpůrné aktivity jako restaurace a kavárny. V Los Angeles se městské ulice jako Melrose Avenue a Rodeo Drive i bez zákazu automobilů spontánně regenerovaly jako specializovaná nákupní centra, tematicky se opírající o novou vlnu a evropskou módu.

^⑤ „Shopping Centers“, *Dollars and Sense*, July-Aug. 1978, s. 9.

Tento proces mohou nastartovat různé podněty. Výstavba regionálního shopping mallu ve venkovské oblasti okresu DuPage poblíž Chicaga zcela změnila zdejší komerční aktivity. Místní obchodníci v Naperville, starém železničním městě, se z obavy před odchodem zákazníků do mallu rozhodli proměnit hlavní ulici města v gentrifikovanou nákupní zónu obchodů se starožitnostmi a dražšími butiky. Naperville tím, že zdůraznil svůj historický maloměstský charakter a nabídl možnost parkování a specializované obchody, jež v shopping mallu nebyly zastoupeny, získal novou komerční identitu, která mu dovozovala harmonicky koexistovat s mallem. Ve Florencii, jejíž historické jádro zaplavují turisté, proměnili ulici Via Calzaioli mezi Dómem a Piazzou Signoria v pěší zónu, která brzy začala připomínat „Renaissanceland“, renesanční shopping mall pod širým nebem, kde oba historické monumenty slouží jako jeho autentické kulturní ukotvení. Obchody s botami a kůží, rychlé občerstvení a nevyhnutelná prodejna Benettonu – nabízející zboží, jaké dostanete ve všech nákupních centrech po celém světě – vytlačily starší obchody tak, jako turisté převážili nad místními obyvateli. Francie, jejíž státní politika sleduje ochranu historických center, přidělila rozsáhlou finanční podporu menším městům jako Rouen, Grenoble a Štrasburk. To nezáměrně přeorientovalo obchod: poté, co pěší zóny přivedly do center více kupujících a větší zisk sem přitáhl národní řetězce luxusních obchodů, zmizely obchody s každodenními potřebami a byly nahrazeny butiky se značkovým oblečením, šperky a dárky.

Je zřejmé, že mally již přerostly svůj původ v nákupních centrech. Dnes i hotely, kancelářské budovy, kulturní centra a muzea fakticky kopírují půdorys a formát shopping mallu. Procházka dostavěnými křídly Metropolitního muzea v New Yorku s jejich obrovskými vnitřními prostory, scénografickou prezentací uměleckých objektů a častými příležitostmi něco si zde na památku zakoupit navozuje zkušenost velmi podobnou té, jakou získáváme při courání nákupním centrem. Východní křídlo Národní galerie umění ve Washingtonu, D.C., které navrhl I. M. Pei, je ještě podobnějším protějškem. Obří zasklené atrium obklopují promenády spojené můstky a eskalátory; jednotlivé výstavní prostory rozšiřují tento prostor a jsou umístěny přesně tam, kde by v shopping mallu byly obchody. Rostliny v květináčích, okázalé používání mramoru a mosazi, neony osvětlený průchod suterénem,

fontány, obchody a pulty rychlého občerstvení, to vše tuto podobnost ještě zvýrazňuje.

Jak prohlásil jeden pozorovatel, celý Capitol Mall ve Washingtonu D.C. se proměnil v cosi jako shopping mall. Změť exponátů pod širým nebem, obří dinosaur, fungující kolotoč z roku 1890, gotická fantazie Smithsonianova pískovcového hradu a rakety NASA naznačují časové a prostorové spektrum, jímž se zabývají okolní muzea. Staromódní metody systematického uspořádání a identifikace artefaktů zde ustoupily předvádění, které má mít bezprostřední smyslový účinek. Obří koláže zahrnují autentické objekty jako letoun „Spirit of St. Louis“, doplněný simulovaným pozadím a zvuky připomínajícími slavný Lindberghův let. V Muzeu letectví a kosmonautiky jsou letadla, rakety a kosmické kabiny zavěšeny uvnitř obrovské dvorany, elegantní grafika navádí návštěvníky k širokoúhlému kinu a dárkové obchody nabízejí malé repliky vystavených předmětů. Záplava obrazů, ohromené davy lidí, to vše je nám až příliš dobře známé; muzeum bychom mohli snadno zaměnit za West Edmonton Mall. Muzeum vědy a průmyslu v Chicagu předvádí podobné představení. Figuríny ve skleněných vitrínách ztělesňují významné okamžiky z dějin vědy; návštěvníci se řadí k výpravě do uhelného dolu v reálném měřítku; rodiny ochutnávají zmrzlinu v nostalgickém prostředí Hlavní ulice včerejška, opatřené dlažebními kostkami a plynovými lampami. Plakáty a trička v muzejním obchodu slouží jako stravitelné náhražky za artefakty, které vzbuzují chuť, ale nemohou být prodávány.

Jestliže už zboží nedominuje, pak je to proto, že předměty na prodej již nenesou takový význam, poté co se historie, technika a umění prezentované v muzeích staly zbožím. Princip doprovodných atrakcí nyní funguje na sociální rovině a zavádí výměnu atributů mezi muzeem a shopping mallem, mezi obchodem a kulturou. Tuto novou realitu uznala dokonce i Asociace muzejních rad, když v Disney Worldu diskutovala o nových výzkumných a vývojových strategiích. Svět shopping mallu – který už nerespektuje žádné hranice a neomezuje se ani imperativy spotřeby – se stal světem samým.

Paul Goldberger: Rozpojený urbanismus

Existuje souvislost mezi ideou místa a skutečností mobilního telefonu. Není však nijak povzbudivá. Místa jsou unikátní, nebo alespoň bychom tomu rádi věřili – a chtěli bychom je zakoušet jako něco jedinečného. Mobilní telefony jsou přesným opakem. Jestliže určitý kus zemského povrchu vykonává to, co předpokládáme, že vykonávat má, vybízí vás, abyste k němu cítili silný vztah, který – tak jako v manželství – zakazuje vztahy jiné. Když jste v Paříži, očekáváte, že si budete užívat její pařížskost a že všichni, kdo vedle vás procházejí po bulváru Montparnasse, jsou zcela a úplně zde stejně jako lucerny, kiosky nebo průčelí Brasserie Lipp – a že nemůžou být nikde jinde. A chceme, aby tomu tak bylo v každém městě a na každém místě. Když jste v lese, chcete zakoušet jeho lesnatost; když jste na pláži, chcete cítit spojení s pískem a surfváním.

Ale je to stále obtížnější – ne proto, že by taková zvláštní místa již neexistovala nebo že by se městské prostory sobě stále více podobaly. To sice platí, ale já se zde nemíním pouštět do dalších tirád proti monokulturnosti a jednotvárnosti měst a příměstské krajiny. I když jste v místě, které si uchovalo svou intenzitu, svou jedinečnost a schopnost nabídnout určující rámec vašemu životu, přesto již nemá onen vše pohlcující účinek, jaký místa kdysi měla. Nemáte pocit, že být v jednom místě vás odstřihává od jiných míst. To má již dlouho dobu na svědomí technika. Pamatujete si ještě, jak jste poslali dopis z Ameriky do Evropy a museli čekat na odpověď několik týdnů? A dnes jsme otrávení, když musíme poslat fax, protože to trvá mnohem déle než e-mail.

Mobilní telefon ale změnil naše vnímání místa mnohem více než faxy, počítače a e-maily, a to díky své schopnosti vetřít se kdykoliv a na jakékoliv místo. Když jdete po ulici a mluvíte do mobilu, nejste na ulici a nesdílíte společnou zkušenost městského života. Jste na nějakém jiném místě – někde na druhém konci vaší telefonní konverzace. Jste tady, ale nejste tady. Připomíná mi to titul knihy vzpomínek Lilliany Rossové na život s Williamem Shawnem *Zde, ale ne zde*. Dnes to ale stále více platí téměř o všech lidech na téměř všech ulicích téměř ve všech městech. Buď jste právě na telefonu, nebo ho nesete a ve chvíli, kdy mobil zazvoní, přenese vás z reálného prostoru do virtuálních sfér.

To není zanedbatelné, protože ulice je výsostný veřejný prostor a chůze po ní je zásadní městskou zkušeností. Týká se nás všech – rozdílných lidí, kteří vedou odlišné životy a setkávají se a mísí v městských prostorách. Ale co když polovina z nich je přítom někde jinde, jsou zde přítomni tělesně, ale jinak ne? Nejste na Madison Avenue, když máte u ucha tu malou věcičku, která vás táhne k někomu do Omahy.

Největším prohřeškem mobilu na veřejnosti není to, že vyrušuje svým zvoněním, i když může být hodně nesnesitelné, pokud to naruší nějakou poklidnou chvíli. Ale je faktem, že mobil, i když vůbec nezvoní a je používán potichu a diskrétně, dělá veřejné místo méně veřejným. Proměňuje chodce promenující po bulváru v izolované jednotlivce, milovníky pouličních toulek v postavy soukromého světa. A význam ulice jako veřejného místa se tak náhle značně oslabuje.

Nevím, co je horší – ztráta smyslu pro to, že procházka po rušné městské třídě může být velkolepou sdílenou zkušeností, nebo stírání rozdílů mezi různými druhy míst. Obě tyto kulturní ztráty spolu ale souvisejí a mobilní telefon hraje v obou důležitou roli. Nedávno jsem odpovídal na telefonické zavolání přítele, který žije v Hartfordu. Zanechal mi v hlasové schránce zprávu, že je na návštěvě u svého syna v New Orleansu, a když jsem se mu dovolal zpět na jeho číslo mobilu – místní předvolba Hartfordu +860 – ozval se mi z Tallahassee ve státě Florida. Kdysi místní předvolba opravdu znamenala něco geografického: označovala jasně definované místo na Zemi; byla formou identity. Vaše telefonní číslo bylo znamením místa. Dnes není místní předvolba ničím víc než jen třemi číslicemi; a pokud má vůbec nějakou spojitost s místem, pak jen s domácí základnou pro odkládání mobilu. Číslo předvolby se dnes mnohem více podobá číslu na vašem řidičském průkazu. Sestupná spirála, jež začala zrušením starých otáčivých číselníků na telefonním přístroji, které opravdu spojovaly s nějakým místem – RHineland 4 a BUtterfield 8 pro Upper East Side nebo CHelsea 3 pro centrum Manhattanu a UNiversity 4 pro Morningside Heights – nepochybně dospěla na dno v takových místně anonymních předvolbách jako 917 nebo 347, které mohou být kdekoli v New Yorku nebo dokonce kdekoli jinde.

Telefonní rozhovory mobilem zcela běžně začínají otázkou: „Kde jsi?“ a odpovědí může být cokoliv od „venku u bazénu“ až po „na Madagaskaru“. Nestýská se mi po dobách, kdy poplatky za hovor byly závislé na vzdálenosti, ale přece jen to mělo blahodárný efekt v posilování pocitu, že místa lze od sebe navzájem odlišit. Dnes telefonovat někomu přes ulici, nebo z New Yorku do Kalifornie či dokonce do Evropy je úplně totéž. Hovory do těchto míst stojí stejně, protože pro telefon jsou stejná. Každé místo je úplně stejné jako jakékoliv jiné místo. Všechna jsou pouze uzly v síti – a totéž jsme ve stále rostoucí míře i my.

Klaus Selle: Veřejné prostory evropských měst –
rozpad a zánik, nebo proměna a oživení? Argumenty
a protiargumenty.

Městská třída, allee, bulvár, campo, piazza – nic tak neurčuje obraz evropských měst jako obraz jejich veřejně využívaných prostor. Toulat se po ulicích, povídat si s ostatními, procházet se pln očekávání městem, uvolněně přihlížet pulzujícímu životu – nic tak zřetelně necharakterizuje obraz obyvatel měst jako obraz jejich chování ve veřejných prostorech.

Ale odpovídají ještě tyto obrazy skutečnosti?

Pokud bychom vyšli ze závěrů odborných diskuzí, zněla by odpověď: Ne. Nic již není takové jako kdysi. Podstata veřejných prostorů byla podle těchto názorů vytunelována hned třemi různými způsoby:

- Veřejné prostory se doslova ocitly pod koly, byly obětovány především individuální automobilové dopravě – z náměstí, cest a prostranství se staly křižovatky, rychlostní silnice, odstavné plochy a parkoviště.
- Samotný veřejný život se rozpadl, jak tvrdí kritici, redukoval se na konzum a jeho hranice vůči soukromé sféře se rozplynuly.
- A pokud ještě něco zůstalo z pýchy evropských měst, z jejich veřejných prostorů – pak je to „zprivatizováno“ pro komerční využití nebo se rovnou přesunuje do nákupních a zábavních center.

Ale od jisté doby se se stejným důrazem, s jakým byl vyhlašován úpadek veřejných prostorů, vyzdvihují zcela opačné obrazy: oslavuje se osvojování městských prostorů, nový zájem o město, městská zábava, město jako scéna, veřejný prostor jako sféra inscenování, vycházení na veřejnost, množství „prostorů různých možností“, které teprve čekají na odhalení.

Co se tedy skutečně s veřejnými prostory děje?

Odpovědi na tuto zdánlivě jednoduchou otázku budeme hledat s odkazem na dva ústřední slogany, které donedávna ovládaly diskuzi.

Vyprázdněné?

Dlouho převládající teze zněla: dosavadní vývoj vedl ke „ztrátě funkcí“ veřejného prostoru.

Odluka od církve, trhu a politiky

Veřejné prostory plnily v minulosti mnoho funkcí: sloužily předvádění církevní a světské moci, nabízely prostor politickým debatám a manifestacím, byly místy obchodu a směny a v neposlední řadě se na nich po celá staletí odehrávala velká část každodenního života městských obyvatel.

To se změnilo v mnoha směrech:

- Každodenní církevní slavnosti ve městě již neexistují a ty sváteční se omezují jen na krátká vystoupení.
- Stát, který dříve ve městě předváděl svou moc a nechával ji zde defilovat a oslavovat, se stáhl a prezentuje se zde v podobě zákonů, videokamer, příležitostných slavnostních přísah a politických shromáždění.
- Veřejné mínění se již jen zřídka rodí na náměstích a agorách a sotva ještě v kavárnách a politických klubech. Utváří se v novinách, televizi, na internetu.
- I necílená komunikace v otevřených sociálních sítích se zdá unikat do virtuálních prostorů.

Dieter Hoffmann-Axthelm lakonicky shrnuje toto „znehodnocení v důsledku přesunu veřejného“ takto: „Bohové opustili veřejná prostranství. Že je pak opustila politika a veřejné mínění, bylo jen logickým důsledkem.“^①

Jiné trhy, nové slavnosti – ale zůstávají proto veřejná místa prázdná?
Místo starých funkcí zjevně nastupují nové formy využívání. Jiné trhy, jiná procesí, jiné oslavy: Pořádání promocií, plážový volejbal, pouliční fotbal, inscenace rozmanitého druhu a přirozeně: konzum ve svých mnoha podobách. A v neposlední řadě se na nezvyklých místech objevují noví uživatelé: skejtáři se shromažďují na parkovištích a uzurpují pro sebe sousední cesty a ulice, mládež nachází podněty pro svůj volný čas a kulturu v ladem ležících plochách, apod.

Tyto postřehy (které byly registrovány již dříve) nedávno podtrhly výsledky ankety mezi odborníky v německé komunální správě: „V posledních letech je zde tendence mnohem intenzivnějšího využívání venkovních ploch“, vyjádřil se jeden z dotazovaných.

^① Dieter Hofmann-Axthelm, *Die dritte Stadt*. Frankfurt a. M. 1993, s. 138.

Empirických výzkumů využívání veřejných prostorů ve městech není příliš mnoho. Ale ty, které existují, mluví jasnou řečí: aktivit ve veřejných prostorech neubývá, nýbrž spíše přibývá. To jednoznačně platí pro centrální městské prostory i – s jistými odchylkami – pro parky a náměstí v obytných čtvrtích.

Virtuální prostory: Konkurent nebo partner?

Z mnoha důvodů, které se zdají mluvit ve prospěch teze o vyprázdňování a ustupování veřejného prostoru, je třeba vypíchnout jeden: co soudit o domněnce, že nová média a komunikační nástroje nahrazují tradiční komunikaci ve veřejných prostorech, jejichž využívání se tak stává zbytečné? Také zde narážíme na protikladná tvrzení a stanoviska. Teze zní na první pohled přesvědčivě: kdo chatuje na internetu, nemusí si povídat na lavičce v parku; kdo organizuje odpor proti globalizaci světa na webovské síti, nepotřebuje ulici jako místo demonstrací; a kdo se svými přáteli může neustále komunikovat mobilem, nemusí se s nimi potkávat před nádražím.

Ale máme pro to – nehledě na počáteční přesvědčivost – nějaké důkazy? Podle mne nikoliv.

Nezní přesvědčivě i opačné tvrzení? Zájem o skutečnou komunikaci – a to i ve veřejných prostorech – neoslabilo ani dopisy ani telefon. Proč by to mělo být jinak v případě internetu?

„To, že veřejný prostor může být něčím víc než jen symbolickou prázdnou plochou a že se město může znovu stát místem prosazování politické a kulturní emancipace, ukázaly například události při summitu Evropské unie v Nice (v roce 2000, pozn. překl.). Takzvaní odpůrci globalizace tam velmi účinně využili ulic pro politickou demonstraci. Akční hnutí „Attac“ má ve Francii již více členů než tamní strana zelených. Toto sdružení je tak úspěšné především proto, že dokázalo propojit rozdílné formy veřejné sféry: organizuje se na internetových fórech a své protesty pak přenáší do ulic. Digitální technika není nepřítelem veřejného prostoru, nýbrž partnerem.“^②

Podle Pasi Mäenpää se komunikační techniky rozprostírají nad fyzickými strukturami jako digitální slupka. „Virtuální prostor nenahrazuje fyzický prostor, ale funguje jako jeho interface“.^③

To znamená: Při navigaci v reálných prostorech, při domlouvání schůzek

② Hanno Rauterberg, „Wohnzimmer ist überall“, *Zeit*, 10. Januar 2002.

③ Pasi Mäenpää, „*Cultural Urbanisation of Helsinki*“, in: Hassenpflug, Dieter (ed.), *Consumption and the Post-industrial City*. Frankfurt a. M. 2002.

s přáteli, organizování nákupů, hledání neznámých adres využíváme pomoc virtuálních světů a digitální komunikace.

Na této tezi i antitezi se ovšem ukazuje, jak nám chybí jak teoretické zdůvodnění vztahu příčiny a následku, tak empirické důkazy. Jde přitom o nedostatky, které provázejí celou debatu o veřejných prostorech – což lze ukázat i na dalším sloganu, který nás má provést nepřehlednou diskuzní krajinou.

Zprivatizované?

„Privatizace veřejných prostorů“ je již řadu let vydávána za nejzřetelnější projev jejich krize.

Co se tím ale míní?

Při bližším pohledu se ukazuje, že tento pojem je velmi různorodě zabarvený. Shrneme-li množství statí, v nichž se mluví o „privatizaci“ prostoru, vynoří se značně odlišné názory na to, k jakým změnám ve skutečnosti dochází:

1. Někteří za „obsazování veřejného prostoru pro soukromý účel“ považují nárůst individuální automobilové dopravy.
2. Jiní především kritizují dnes časté využívání veřejných ploch pro gastronomii a obchod a označují to buď za „privatizaci“ nebo „komercializaci“.
3. „Privatizace“ pro mnoho autorů znamená zejména rostoucí podíl soukromých aktivit na rozvoji města. Tam, kde dříve působily stát nebo obec, budují teď svá „města ve městě“ soukromí podnikatelé a investoři. Z tohoto ústředního problému pak vyplývají četné další důsledky.
4. Je vyslovována domněnka, že veřejných prostorů kvantitativně ubývá, protože přecházejí do soukromé režie. Tato teze tedy mluví o redukci ploch.
5. Za „privatizaci“ se také označuje přesun funkcí a aktivit: to, co se dříve odehrávalo v „opravdových“ veřejných prostorech, dnes najdeme (také) v soukromě vybudovaných veřejně využívaných prostorech, např. v nákupních centrech – procházky, rozhovory, konzumace atd. Problémem podle těchto názorů je znehodnocení tradičních veřejných prostor.
6. Soukromě vybudované městské prostory jsou považovány za problematické i v jiném ohledu: s nimi domněle narůstá i tendence k ohraničování a vylučování.

7. „Privatizace“ ale také může znamenat přesunutí úkolů, které byly kdysi pokládány za veřejné, do soukromopodnikatelské sféry: Soukromé bezpečnostní agentury zajišťují pořádek a bezpečí ve veřejně používaných prostorech, o veřejné prostory se starají soukromé firmy atd.

8. Někdy dostává nálepkou „privatizace“ i citování formálních prvků tradičního veřejného prostoru v rámci soukromých komplexů.

9. K dalšímu (a jistě ne poslednímu) významu tohoto slova odkazuje výtky mnohých sociologů, že se „privatizuje“ chování ve veřejných prostorech. Míní tím pronikání vysloveně soukromých stylů chování a oblékání do veřejných prostorů: sportovní oblečení na jogging nebo plastové sandály jako „oděv na ulici“, používání mobilů pro soukromé rozhovory ve veřejných prostorech atd.

Problém je zřejmý: Rozmanitost obsahů, které se ukrývají za tímto zastřešujícím pojmem „privatizace“, nám ztěžuje pochopit a tedy se i vyrovnat s tím, co se skutečně ve veřejném prostoru děje. Abychom se těmto problémům vyhnuli, musíme se na téma podívat podrobněji.

Soukromá doprava ve veřejném prostoru?

Andreas Feldtkeller soustředil svou kritiku „odcizení účelu“ na dva aspekty:

- „Odstavování aut na ulici neznámá nic jiného než obsazování veřejného prostoru pro soukromý účel.“^④
- Individuální doprava si osobuje právo na veřejné městské prostory, které kdysi bylo možné využívat rozmanitým způsobem. Hluk a výfukové plyny toto zneužívání rozšiřují i na okolní prostory.

Richard Sennett formuluje obdobnou kritiku – „Veřejný prostor se stává funkcí pohybu vpřed“^⑤ – a pokračuje: lidé se vzdávají „veřejné sféry“, která pak zůstává prázdná.

V jednom nedávném článku o veřejném prostoru jako prostoru sociálním se zmiňuje další aspekt: „Pohyb v původně veřejném prostoru se stává soukromým pohybem uzavřeným ve schránce motorového dopravního prostředku.“^⑥

④ Andreas Feldtkeller, *Die zweckentfremdete Stadt. Wider der Zerstörung des öffentlichen Räumes*. Frankfurt a. M. 1994, s. 182.

⑤ Richard Sennett, *Verfall und Ende des öffentlichen Lebens*. Frankfurt a. M. 2000, s. 27.

⑥ Hans G. Hartel, „Öffentlicher Raum und sozialer Raum“, *Planerin*, 2, 2002, s. 8.

Je vidět, že i tento popis problému (individuální doprava versus veřejný prostor) má rozmanité stránky.

Zůstaňme u konkurence využívání. Tu nelze popřít: jedoucí a parkující osobní automobily zaplňují ulice a náměstí a berou místo ostatním (možným) způsobům využívání.

Ale – zní námitka – veřejné prostory byly odjakživa prostory účelovými a dopravě v tomto rámci vždy náležela zvláštní role. („Automobil patří k obrazu města.“)

Zároveň platí, že přes celkový nárůst hustoty dopravy jsou nároky automobilů na prostor opět zatlačovány zpět. Erika Spiegelová poukazuje na přírůstek pěších a dopravně zklidněných zón ve městech (v porovnání s počátkem sedmdesátých let 20. století), a to nejen v centrech měst...

Tím není problém nijak vyřešen, ale přece se zde rýsují opačné tendence. Jejich motivem je uspořádání dopravy tak, aby byla pro město „přijatelná“.

Město ve městě?

„Trend právní privatizace veřejných prostorů dnes nelze přehlédnout, ať jde o nákupní pasáže nebo shopping mally, městská zábavní centra nebo v USA stále čtenější tzv. „gated communities“ s rozsáhlými kontrolními opatřeními... Rozsah soukromých prostorů se zvětšuje na úkor prostorů veřejných.“^⑦

Podle Dietera Hoffmanna-Axthelma tak zde vzniká „město ve městě“. To je „nejprůkaznější symptom krize, jaký máme... V tomto „městě ve městě“ (kterým ale může být i předměstí nebo ekologické sídliště) nacházíme fungující kapitalismus, periferijní antiměsto, které je antitezí proti chřadnoucímu, ale k věčnému životu odsouzenému sociálnímu státu – věčnému, protože chudoba se stala nesmrtelnou.“^⑧

Tato kritika v sobě spojuje velmi odlišná témata. Chci se zde dotknout především dvou aspektů, které jsou příznačné pro téma „privatizace“.

- Obecně: rozšiřování soukromé sféry má být znakem, ne-li dokonce příčinou krize evropských měst.

⑦ Ulfert Herlyn, „Zur Bedeutung öffentlicher Räume in Wohnquartieren“, in: Selle, Klaus (ed.), *Was ist los mit den öffentlichen Räumen?*, Aachen 2002, s. 119

⑧ Dieter Hoffmann-Axthelm, *tamtéž*, s. 139.

- Speciálně: s domněle narůstající soukromou produkcí městských prostorů jsou prý spojeny i negativní důsledky pro tradiční veřejné prostory.

Co lze proti této zásadní kritice namítnout? Nic. S výjimkou dvou otázek: Platí to? A je to něco nového?

Zaprvé: existuje nějaká bilance ploch, která by dokládala tuto tezi o nárůstu městských prostorů, které byly vybudovány soukromě?

Zadruhé: nebyl vývoj města vždy úkolem soukromých subjektů? Abychom uvedli příklad: Nevznikly podstatné části evropských měst v 19. století na základě soukromé iniciativy a soukromých financí a nevytvářely se v nich i veřejné prostory (zřetelně rozdílné svou kvalitou pro měšťany a chudší vrstvy) – aniž by přitom (k nelibosti tehdejších odborníků) hrálo nějakou významnější roli veřejné plánování?

A nebylo – zamyslíme-li se nad otiskem mocenských poměrů v uspořádání městských ploch – i dříve v mnoha ohledech nejasné, co je „veřejné“ (ve smyslu obecní) a co „soukromé“? Například dělnická sídliště byla postavena podnikateli a každodenní život jejich obyvatel byl až do detailu také podnikem kontrolován, a to nejen v bytech, přestože ulice nepatřily k pozemkům továrny.

V souvislosti s diskuzemi o privatizaci se často poukazuje na „gated communities“ – ohrazené komunity – jako na symbol obzvláště problematického vývoje. Walter Siebel vysvětluje, oč se jedná: „Nejzřetelnějším výrazem tohoto rozšiřování privátního jsou „gated communities“ v USA, obytné okrsky obehnané dráty. Jsou vymezené fyzickými hranicemi, technickými prostředky ostrahu a soukromými bezpečnostními agenturami, ale i právními hranicemi: na místo společenství ustanoveného na základě veřejného práva nastupuje smluvní společenství vlastníků organizované podle soukromého práva; na místo veřejného plánování je zde produkce města soukromým developerem; na místo politické správy soukromý management.“⁹

Ale pokud považujeme dráty a ostrahu, které uzavírají určitou část města, stejně jako soukromou režii nad nějakým prostorem za určitý

⁹ Walter Siebel, „Wesen und Zukunft der europäischen Stadt“, in: Selle, Klaus (ed.), *tamtéž*, s. 112.

symbol, pak se vztahuje k běžným jevům evropského města. Sice ne v obytných oblastech, ale tam, kde si velké podniky uvnitř města postavily své vlastní město. Abychom uvedli příklad: v Porúří se mluví o „zakázaných městech“. Tím se myslí obří tovární území montážních komplexů, které jsou zdmi a podnikovou ostrahou odděleny od vnějšího světa. Tyto areály mají své ulice, náměstí, železniční koleje a mnoho stavebních komplexů, jejichž velikost často mnohonásobně přesahuje velikost historických jader měst, k nimž přiléhají.

Více nebo méně veřejně využitelných prostorů?

Zdá se, že mnozí autoři při používání sloganu „privatizace“ vycházejí z představy, že původně veřejně využívané prostory přecházejí do soukromých rukou a jsou soukromě regulovány. Takovýto způsob uzurpování bude ale řídkou výjimkou. Pravidlem je spíše to, že soukromými subjekty jsou na soukromém pozemku vytvářeny nové prostory. Takto vznikají – především ve vnitřním městě – pasáže, nádvoří, přestavěné nádražní haly, atd., tedy soukromě vybudované, avšak veřejně (podmíněně) využitelné prostory. Omezení přístupu zde není vůbec tak výrazné, jak se v kritice tohoto typu prostorů popisuje. Mnohde není rozdíl proti „opravdovým“ veřejným prostorům pro běžného uživatele ani postřehnutelný.

Kdo mluví o „privatizaci“, nemůže mít tedy na mysli žádnou kvantitativní redukci veřejně využitelných prostorů.

Spíše je více důvodů pro názor, že od osmdesátých let 20. století zaznamenáváme zřetelné plošné rozšíření veřejných prostorů ve městech:

- Vývoj vnitřního města vede k tomu, že se zpřístupňují mnohé, dříve izolované oblasti (území železnic, přístavů, kasáren, továren): také zde vznikají parky, náměstí, ulice.
- Dopravní zklidňování, obytné ulice, rozšiřování pěších zón atd. umožnily – jak už jsme zmiňovali – znovu pro veřejné využití získat prostory, které již nejsou vyhrazeny pouze pro dopravu.
- Tento proces přetváření a zhodnocování je v posledních letech doplňován programy zkvalitnění míst ve městech. Příklad z Vídně: „Vídeň toto téma v posledních letech důsledně naplňuje. Bylo (do r. 2000) realizováno 370 projektů o celkové rozloze 3 100 000 m²,

vysázeno 4 550 stromů, 105 000 m² trávníků a zřízeno dalších 420 000 m² pěších zón.“¹⁰

Spolehlivé bilance ploch k dispozici nemáme. Ale mnohé mluví pro to, že nárůst veřejných prostorů – rozdílné kvality – je značný.

Jiným a zvláštním tématem je „přebytek“ veřejných prostorů, který je důsledkem procesů smršťování měst. Tento problém dnes nastoluje zejména praxe (např. východoněmeckých měst): na jedné straně existují opuštěné veřejné prostory ve čtvrtích, kde ubývá spousta obyvatel, na druhé straně vznikají na ladem ležících pozemcích nové volné prostory, pro něž je třeba hledat přiměřené (dočasné) formy využití. Bernd Hunger tuto dvojí problematiku shrnuje takto: „Veřejný prostor ve městě si uchová budoucnost, pokud se podaří utlumit proces vysídlování a přestavba měst se stane ústředním úkolem plánování... Problémem budoucnosti je u nás prázdný prostor, už nepotřebný veřejný prostor smršťujícího se města. Nemáme nedostatek, ale přebytek veřejného prostoru.“¹¹

Konkurence: zpusťování nebo oživení?

Podle některých názorů dochází se soukromou nabídkou konzumních rájů a zážitkových atrakcí i k přesunu funkcí a aktivit. I to je označováno jako „privatizace“. Jaké problémy jsou s tím spojeny? Zmiňují se především dva:

- Tyto nové prostory nejsou doopravdy veřejně využitelné, tj. nejsou přístupné vždy a pro každého.
- Tato soukromá nabídka znehodnocuje tradiční veřejné prostory.

Tyto tendence nelze popřít. Můžeme je zaznamenat i v rámci velkoprojektů v německých městech.

Ale i zde se nabízí otázka: Je to něco nového? Jde o kvalitativní skok oproti dřívějšímu vývoji?

Při hledání odpovědí na tyto otázky musíme začít jednoduchými fakty: Město stárne a jeho jednotlivá místa a funkční oblasti stárnou odlišným tempem. Centra měst, vystavená tlaku strukturálních změn v maloobchodu a změn v nákupních zvyklostech i při trávení

¹⁰ Elisabeth Alexander, „50-Orte-Programm – Attraktivierung des öffentlichen Raumes“, *Perspektiven*, 7/8, 2001, s. 43.

¹¹ Bernd Hunger, *Private Interessen am öffentlichen Raum* (vystoupení na konferenci, nepublikováno), Chemnitz 2002.

volného času, se musí novým požadavkům přizpůsobovat ve velmi rychlých cyklech. V sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století proběhla centry – mj. v reakci na nová nákupní střediska na okraji měst – velká vlna modernizace. A nyní je třeba jednat znovu: centrálním obchodním zónám narostla konkurence (modernizovaná nákupní centra staršího typu, shopping mally, přestavby nádraží atd.) a nastavila nové standardy, pokud se týče dosažitelnosti, vybavení, bezpečí a čistoty.

Protože ve hře jsou silné politické a ekonomické zájmy, snaží se mnohá města novými investicemi do centrálních oblastí zastavit sestupnou spirálu a učinit je opět konkurenceschopnými. To zároveň ukazuje, že konkurence nutně nemusí vést k úpadku klasických míst, ale může přispět k jejich znovuoživení.

Pokud existují nějaké významné odlišnosti od dřívějších vln modernizace vnitřního města, pak je lze najít v oblasti volnočasových a kulturních aktivit. To je například zdůrazňováno v souvislosti s iniciativou Porýní-Vestfálska „Vzhůru do centra“: „Význam městského centra při trávení volného času průběžně vzrůstá... Jestliže kultura a volný čas tvoří velmi důležitý vývojový potenciál vnitřních měst, měly by být také podpořeny společnými veřejnými a soukromými akcemi.“¹²

Tento citát ukazuje druhý podstatný rozdíl oproti dřívějším snahám o zhodnocení vnitřního města: předpokládá se, že jde o společný úkol veřejných a soukromých subjektů. Jejich zájmy a možnosti jednání byly vždy úzce propojeny, nyní však má být tato vazba vyjádřena společnou koncepcí, akcemi a financováním.

Naopak nezměněný zůstává konflikt ohledně kvalitativních měřítek, jimiž má být přetváření vnitřního města posuzováno. Již dříve se plánovačům předhazovalo, že pouze napodobují nákupní centra vznikající na zelené louce a nabízejí libovolné konzumní světy. Ale zatímco dříve slovo „inscenování“ ještě znamenalo kritiku, dnes je pevnou součástí programů.

Vynořuje se tak stále znovu věčná otázka, jak by se dnes mělo s tradičními veřejnými prostory vhodně zacházet, jak se při jejich

¹² Bicakoglu-Murzik, „Ab in die Mitte!“, in: MSWKS (ed.), *Stadtentwicklung – Neue Kooperationformen und Partnerschaften*. Düsseldorf 2000, s. 55.

ztvářování, regulování a „oživování“ vyhnout imitaci a zajistit jejich svébytnost (místně specifické „poslání“).

Nové vylučování v důsledku soukromého domácího práva

„Veřejný prostor, nebo přesněji právo kdykoliv a bez omezení se v tomto prostoru zdržovat patří k jádru toho, co se označuje jako ´městské svobody“.¹³ Ale právě toto jádro – jak tvrdí mnohé státy z posledních let – se především v důsledku „privatizace“ ocitá v ohrožení.

Vyloučení nežádoucího chování a „rušivých“ skupin je umožněno tím, že na „privatizovaných“ plochách platí soukromé domovní právo. S rozšiřováním tohoto soukromého práva se oslabuje svoboda chování ve veřejném prostoru: „V nákupních galeriích a arkádách určují pravidla slušného chování černí šerifové; demonstrace jsou zde stejně tak zakázány jako sbírání podpisů nebo rozdávání letáků.“¹⁴

Proti těmto postřehům nelze nic namítat: je pravda, že soukromě vybudované a spravované prostory se – v právní rovině – zásadně odlišují od prostorů ve veřejném vlastnictví. Uplatňuje se v nich soukromé právo, zatímco v těch druhých veřejné právo a komunální politika.

Ale bohužel neplatí, že by se kontroly a vylučování týkaly jen soukromě vlastněných veřejných prostorů („privately owned public spaces“): také obce využívají svých možností zákazů a regulování a snaží se především centrální (nákupní) oblasti zbavovat bezdomovců, žebráků, drogově závislých a pankáčů a různými způsoby zde omezovat nežádoucí chování: „Především území vnitřních měst jsou zajišťována represivní praxí vytlačování a vyloučené skupiny osob jsou vykazovány do ´internačních prostorů“.¹⁵

Rozdíl: takovéto postupy v případě veřejného prostoru mohou být v principu předmětem veřejného přezkoumání a politické kritiky.

Výprodej nebo spolupráce?

O „privatizaci“ se mluví i v souvislosti se spravováním veřejných prostorů, které se rovněž týká veřejného jednání. Zmatení pojmu „privatizace“ se tím ještě znásobuje.

¹³ Ulrich Hatzfeld, „Architektur und Baukultur in NRW“, in: Klaus Selle (ed.), *totéž*, s. 233.

¹⁴ Hanno Rauterberg, *tamtéž*.

¹⁵ Herbert Schubert, „Ein neues Verständnis von urbanen öffentlichen Räumen“, in: Klaus Selle (ed.), *totéž*, s. 141.

Míní se tím výprodej (outsourcing) úkolů, které se předtím pokládaly za záležitost veřejné správy: zřizování a údržbu zelených ploch, úklid veřejných prostranství nebo – což je zvláště kritizováno – služby ve sféře bezpečnosti a pořádku již nezajišťují městské úřady, ale tyto úkoly přebírají soukromé firmy. Výprodej úkolů ale může mít i jiné formy: obce zakládají soukromoprávní organizace, které přebírají úkoly doposud vyřizované obecní správou. V mnoha městech takovéto společnosti s ručením omezeným obstarávají i plánování (např. právě pro veřejné prostory).

Tyto změny, zaváděné především kvůli snížení finančních nákladů, jsou kritizovány za to, že podkopávají politickou kontrolu a že případné úspory a zvýšení efektivity jsou mnohonásobně převáženy dodatečnými náklady na jiném místě.

Problémy takzvané privatizace správy se navíc týkají různých forem partnerství veřejné a soukromé sféry. Mnozí komentátoři považují za důvod ke kritice těchto organizačních forem „směšování státu a soukromé sféry, plíživý přechod veřejných funkcí z politiky a veřejné správy do soukromého podnikání.“¹⁶

I když se s tímto hodnocením neztotožníme, je nepochybné, že kooperace veřejného a soukromého sektoru se mezitím rozšířila téměř do všech oblastí úkolů týkajících se veřejného prostoru a mnohde byla povýšena na program. Spolu s tím se nepochybně vynořily všechny „klasické“ problémy takovéto součinnosti (rozdělení rolí, deficity kontroly a legitimacy atd.) – aniž by na nich bylo něco specifického pro zacházení s veřejným prostorem.

Závěrem: Proměna namísto konce

Na konci této cesty argumentační džunglí musíme varovat ještě před jedním nedorozuměním: Protiargumenty a relativizování, které jsme zde uváděli proti převládajícím domněnkám o vývoji veřejných prostorů, nemají svádět k představě, že ve městech a jejich veřejných prostorech neexistují žádné problémy. Je tomu spíše naopak: existuje celá řada zcela problematických tendencí a závažných úkolů. Jedna věc však nenastala: zásadní ztráta veřejného prostoru, která nám po několik let byla předkládána. Je spousta důvodů pro kritické analýzy, ne však pro pohřební zpěvy.

¹⁶ Florian Marten, *Kaputtgeplant*. Frankfurt a. M. 1997, s 260.

Namísto obrazu „rozpadu a zániku“ by měl proto nastoupit obraz kontinuální proměny. Společenské výzvy a městské prostory k sobě vždy znovu – byť ne bez třenic a konfliktů – nacházejí vzájemný vztah.

Pokud se přidržíme takového obrazu, můžeme pohled na dnešní změny „oddramatizovat“: rozpad, konec, oživení, renesance – to vše se odehrává zároveň. V procesu permanentní proměny funkcí, redefinování a nového definování toho, co je městskou veřejnou sférou a co může být přínosem veřejných prostorů, dnes můžeme zahlédnout náznaky cesty, na jejímž konci začíná nová etapa proměn.

Oriol Bohigas: Forma veřejného prostoru

Téma veřejného prostoru a jeho priority v urbanistickém navrhování se objevovalo téměř ve všech předchozích kapitolách. Omezím se nyní na nepříliš systematické shrnutí sedmi bodů, které je třeba mít na paměti při projektování takových prostorů, a také zdůrazním problémy, které vznikají při jejich opomenutí. U každého bodu v závorce uvedu příklady, které – pro zjednodušení odkazů – jsou vybrány z Barcelony, jež navíc nabízí velmi rozmanitou škálu takových příkladů.

Zaprvé: Je vhodnější spíše definovat charakter těchto prostorů než nějakou konkrétní funkci. Některé prostory se bezpochyby vyznačují určitou funkcí, ale ta je ve většině případů pouze dočasná a její obsah se může v průběhu doby velmi proměňovat – třeba v důsledku postupně se měnící kolektivní interpretace dané prostorové formy. Jediné, co obvykle přetrvává, je to, co bychom mohli označit jako „charakter“. Obsah tohoto termínu je dosti vágní a musíme ho zde proto chápat v nejširším smyslu, který se blíží pojmu temperamentu: patří sem historické odkazy, stylová jednotnota nebo pitoresknost, možnost četby významů, živost, tendence využívání způsoby sice rozmanitými, přesto však patřícími do jedné a téže kategorie. Proč bychom nemohli nějakou ulici nebo náměstí analyzovat pomocí termínů, jimiž byly od antiky popisovány druhy temperamentů, tedy jako prostor sangvinický, flegmatický, cholericý nebo melancholický? (Barcelonské náměstí La Plaza de Sant Josep, kde stojí tržnice la Boquería, je typickým příkladem, kdy relativně abstraktní monumentální řád byl překryt působením sangvinického temperamentu tržiště, který dává místu novou interpretaci. La Plaza Catalunya se vyznačuje charakterem živého centra, který je tak silný, že se svou popularitou prosadil i navzdory urbanistickému plánu Idelfonse Cerdà. Spleť náměstíček a uliček u kláštera Sant Pere si přes proměny a širokou nabídku rozmanitých funkcí zachovává svůj – melancholický – charakter. V historickém jádru se vedle sebe nacházejí dvě náměstí, která jsou příkladem téměř extrémně opačných charakterů: Plaza de les Caramelles a náměstí u Muzea současného umění. První je nevyužitelným místem, které nemá žádný charakter – což ještě zhoršuje pochybná úroveň jeho architektury. To druhé – vyznačující se řadou hezkých architektonických děl i fungujících institucí – je naopak aktivním centrem, jež navíc stmeluje identita skupin přistěhovalců, kteří si je přisvojili.)

Zadruhé: Je třeba rozlišovat mezi parkem, zahradou, náměstím, ulicí a dalšími morfologickými útvary. Nejde o přísnou taxonomii, ale o mentální schéma, které je mnohdy nezbytné k přesnějšímu zaměření projektu. Park je urbanistická césura, vybavená fragmenty umělé přírody. Zahrada je kousíček města, jehož zástavba zde ustoupila navržené zeleni. Ulice je cesta, která působí jako tepna nebo jako součást kostry města a která může postupně propojovat místa v podobě náměstí nebo zahrad. Tyto definice neomezují. Jejich postupné nebo překrývající se vazby vytvářejí nosnou kostru a životní oporu města. (Parky: horní partie vrchu Montjuïc nebo severní svahy Collseroly. Zahrady: některé z nich mylně nesou označení parku jako Parque de la España Industrial, de la Ciutadella, del Clot. Náměstí: Plaza de la Mercè a Plaza de la Catedral, která dávají spolu s obytnou zástavbou, jež je obklopuje, cíl cestám v širším okolí a určují jejich centripetální směřování. Ulice: la Rambla, symbolicky významná i funkční cesta, linie, z níž se šíří různé aktivity a která vstřebává různé charaktery; ale také ulice de Sants a Gran de Gràcia nebo nové ulice, které se již začaly integrovat jako ulice del Raval, la Allada-Vermell y la Salvador Espriu, de la Vila Olímpica.)

Zatřetí: Městský prostor není krajinou, to znamená, není umělou nebo napodobivou verzí přírody. Je to architektura se všemi svými atributy, odpovídající příslušným projektovým metodám a vycházející z kulturních a sociálních cílů. Neboli, je produktem urbanity. (Náměstí Plaza de la Catedral, dels Països Catalans nebo Plaza Reial, tak jak byla přetvořena v osmdesátých letech 20. století, jsou projevem architektonizované „kamenné“ urbanity, v níž by krajinářská nahodilost působila neúčelně.)

Začtvrté: Městský prostor je definován třemi základními prvky, totiž architekturou průčelí, kvalitou a topografickým uspořádáním povrchu plochy pod nohama a třídímenzionálními útvary, které jsou uvnitř prostoru umístěny. Tyto útvary mají svůj vlastní výraz, ale vždy musí dodržovat nějakou srozumitelnou kompoziční jednotu, ať už se jedná o to, dodržet klasický nebo barokní řád, nebo přijmout nahodilou pitoresknost, spontánní dynamiku, významovou protikladnost nebo znovupoužití něčeho existujícího či formální gesta současného sochařství. (Objekty na náměstí Plaza dels Països Catalans i jeho

přitažlivá topografie jsou kompozičními prvky, které tento soubor vymaňují z chaotického uspořádání okolí. Socha Eduarda Chillidy v otevřeném nároží Plaza del Rei doplňuje živý sled budov, které náměstí obklopují a vzorovým způsobem dotváří jeho pitoresknost.)

Zapáté: Nezatěžovat projekt hromaděním jednotlivostí nebo předávkováním estetiky na prvcích, které mají plnit především funkční roli. U mnohých prostorů navržených v poslední době se často zapomnělo na jejich původní funkci „prázdná“ a tyto prostory se tak staly přeplněnou přehlídkou předesignovaných prvků a objektů, jež mají sochařské ambice. Jsme přesyceni pouličními lampami, které kvůli tomu, aby nesly pár světel, mají komplikovanou konstrukci záměrně připomínající konstruktivistické sochy; pergolami, zídkami, keramickými závěsy, které jsou jen gesty předstírajícími opravdové vyjádření prázdna; lavičkami, odpadkovými koši, informačními tabulemi, které slouží jen jako vycpávka a náhražka skutečného projektu. (Kovová pergola na třídě Icària v Olympijské čtvrti je pozitivním příkladem, protože se zde nejedná o sochařsky pojaté podpěry, ale transparentní a průchozí hmoty, které nesou charakteristické rysy prostředí, dané stromořadím podél ulic, a prodlužují je do míst, kde již výsadba nebyla možná. Naopak v parku – či zahradě – Diagonal Mar se stejný autor uchýlil k monumentalizaci sekundárních prvků a vytvořil tak předesignované, spíše divadelní než urbánní prostředí. Velké lucerny v posledních projektech v Nou Barris nebo v okolí Olympijského přístavu – *mea culpa* – se vracejí k formám Druhého císařství (monumentální kandelábry) s rétorikou, která se zdá přehnaná. Takováto rétorika – často dohnaná do směšných extrémů – je dnes běžná v mnoha evropských městech, která zaspala a se zpožděním se pak připojila k navrhování veřejných prostorů a tímto *overdesignem* se domnívají, že překonávají barcelonský vzor. Viz rétorická cvičení lamp na Schouwburgplein v Rotterdamu, na Place Kléber ve Štrasburku nebo chaos neužitečných objektů na Piazza Matteotti v Catanzaru.)

Zašesté: Je třeba být zdrženlivý a maximálně racionální při využívání soch a obrazů jako autonomních uměleckých děl. Během posledních let vzniklo na veřejných prostranstvích Barcelony několik sochařských děl velkých rozměrů od renomovaných autorů, celkově vzato poměrně dobře zvolených, pokud dodržely některou z následujících podmínek: 1. Socha

má být skutečně připomínkou nějakého historického obsahu, kolektivní vzpomínkou nebo prostě figurálně srozumitelná. (Obnova monumentů politického charakteru, které byly předtím zničeny frankistickým režimem. Kompozice od Rebeccy Horn na místě, kde předtím na plážích Barcelonety existovaly chudinské restaurace. Pomník Picassovi od Antoniho Tàpiese, v němž souzní hodnoty kompoziční a vzpomínkové.) 2. Sochu je třeba chápat jako základní prvek kompozice v duchu optimistické vize Bauhausu o integraci různých uměleckých disciplín. (Socha *Žena a pták* od Joana Miró v zahradách Escorxadoru, zvlněné plochy od Richarda Serry na náměstí Palmera, *David a Goliáš* od Antoniho Lleny v Olympijské čtvrti nebo většina soch ze série *Městské postavy* jsou dobrými příklady použití velkých soch jako kompozičního základu veřejného prostoru. Ale v mnoha případech jsou sochy, které byly odvozeny z těchto vzorů, skutečnou karikaturou a vážnou urážkou výzdoby města a urbánnosti vůbec. Nejen v Barceloně, ale v mnoha dalších městech a vesnicích Katalánska se objevily přímo urážlivé sochařské návrhy: v místech jako Vilanova i la Geltrú, Roses, Cadaqués, Begur, Mollet, Sant Celoni, Pals, Olot, Palamós, Premià, Lleida, Sant Sadurní d'Anoia a jinde.) 3. Sochy lze rozmístit tak, jako by veřejný prostor byl výstavním sálem – muzeem pod širým nebem – , aniž by se prostor proměnil nebo se do něj zasahovalo. (Série soch v zahradách España Industrial nebo na Montjuïc, ve venkovních prostorech muzea Nadace Miró, atd.). Vnitřní kvalita díla je rozhodně podmínkou nezbytnou, nikoliv však dostačující: skvělá socha Claese Oldenburga ve Vall d'Hebron – *Mistos* – je špatně umístěná a nevnáší sem žádné znaky nové urbanity, protože se ani neintegruje do místa, ale ani se nechová skromně jako výstavní objekt vyňatý z kontextu.

Zasedmé: Veřejný prostor musí být symbolickým místem, kde se setkává město, demokracie a politika, a toto kritérium by mělo být základem projektu. Již v dřívější kapitole jsem poukázal na politický význam veřejného prostoru. Velmi užitečné shrnutí této role nabízí článek Josepa Ramonedy nazvaný „Ve prospěch veřejného prostoru“, z něhož vyjímám první a dva poslední odstavce: „Vždy, když zvony vyzvánějí za demokracii (právě teď se nacházíme v okamžiku, kdy se budoucnost demokracie zdá být pochmurná), přemýšlíme o stavu veřejného prostoru, a naopak. Rostoucí zájem o veřejný prostor – navzdory ideologickému tlaku proti všemu, co by se mohlo stát místem

vzájemných vztahů, společenství a spolupráce – vyjadřuje zájem o stav demokracie a o budoucnost politiky. (...) Veřejný prostor je prostorem vzájemných vztahů. Televize nám až domů přináší obrázky světa, ale tím náš dům neproměňuje v prostor vztahů, které by překračovaly vlastní domácnost. A dokonce lidi z veřejného prostoru odvádí. Televizní demokracie je slabá. Virtuální prostor je účinným prostředím pro zprávy, ale člověk by se musel hodně změnit, aby absenci skutečné přítomnosti nepovažoval za deficit. Ne nadarmo je člověk bytostí sociální i sexuální. (...) Veřejný prostor definuje ideu města. Tam, kde neexistuje, můžeme mluvit o urbanizaci, nikoliv však o městě. Proto je nadějně vidět, jak lidé v chaotických metropolích často z ničeho formují veřejné prostory, neboť existuje vazba mezi městem a demokracií. A stejně tak přehlíživý postoj k veřejnému prostoru, jaký zaujímají některé konzervativní politické strany v Evropě – v Madridu by nám o tom mohli vyprávět – , vypovídá o tom, jakou ideu demokracie vyznávají ti, kteří nám vládnou. Dnes tím, kdo překračuje všechny meze a věří, že všechno je možné, je pravice. A občas zvažuje, že by destrukce města mohla být strategickým záměrem.“^①

① Josep Ramoneda, „A favor del espacio público“, *El País*, edición Catalunya, 29. 7. 2003.

Manuel de Solà-Morales: Nemožný projekt veřejného
prostoru

Úvaha, jako je tato, naráží na terminologický problém: na sémantické znehodnocení pojmu „veřejný prostor“, který je bez rozlišení používán pro jakékoliv akce zaplňování, proměny nebo zkrášlování prázdných pozemků. Velmi často se kategorie „veřejný prostor“ používá, aniž by se přitom bral v úvahu požadavek na skutečně urbánní kvalitu, kterou tento pojem v sobě zahrnuje. Urbánnost je kvalitou materiální formy míst významných svým společenským a politickým obsahem. „Materiální urbánnost“, schopnost městské hmoty vyjadřovat občanské, estetické, funkční a sociální významy, je základním pojmem, kterým můžeme definovat veřejný prostor, a patří proto k cílům, jež sleduje Evropská cena za městský veřejný prostor.

Bez tohoto kritéria mohou veřejné území zcela libovolně zabírat záplavy forem a geometrických ploch, neklid zamíndrákovaných architektonických projektů na výškové kótě nula nebo nahodilé kompoziční hry povrchů. Manýrismus je dnes nápadným znakem a architektonický slovník přímek, luceren, dlažeb, střídání zvýšeného a sníženého terénu, pergol, ramp a zelených skvrn se opakuje do omrzení.

Rozsah takových praktik a rostoucí množství projektů (ať pro náměstí, ulice, parky, technická zařízení a plochy nebo pro jiná místa) vyvolávají nutnost znovu vytýčit přesný pojem veřejného prostoru jako materiální podmínky (*locus*) politického prostoru.

Vytvořit občanský prostor je velmi nesnadné. Některé projekty pouze přetvářejí zanedbané prostory, které přitom mají velký urbanistický význam, aby jim vtiskly nové nebo překvapivé, subjektivně působivé formy. Jiné projekty se zas věnují novým oblastem rostoucího města, aby jim poskytly jistý výraz veřejné důstojnosti. A další zase chápou určité místo jako prázdné území, které nabízí příležitost k vynalézání nových hříček a instalací vyjadřujících novou městskou symboliku.

Ale ať již jde o jakýkoliv případ a jakékoliv meze daných přístupů, zdá se být neoddiskutovatelným faktem, že v různých sídlech roste celková kvalita veřejných prostorů dík metodickému úsilí i praktickému vzdělání příslušných odborníků a že veřejné orgány věnují těmto projektům zvýšenou pozornost a také obyvatelé je hodnotí s rostoucím

uspokojením. Za posledních dvacet let jsme svědky výjimečného procesu zrodu nové, sociálně a kulturně uznané disciplíny.

Mluvit o veřejném prostoru může být jen rétorickým obratem zakrývajícím zmatek, který se týká hodnot určujících město jako politické místo, jako místo lidské interakce, místo *polis*. Pokud přijmeme hypotézu, že *společenskost* je podmínkou, která definuje urbánnost, a že tedy kolektivizace prostorů a domovů, lidí a institucí, ekonomických procesů a aktivit je tím největším efektem, který urbánnost přináší, pak budeme muset uvažovat o všech místech ve městě – veřejných i soukromých, patřících jednotlivci nebo nějaké korporaci – jako o prostorech do jisté míry veřejných, protože se shodně podílejí na tom, co patří obyvatelům. Domy a ulice ve městech, náměstí i památky, továrny a školy obyvatelé vnímají jako to, co jim patří, a také je to předmětem veřejných debat a reakcí občanů, pokud se jich funkční a estetické vlastnosti těchto prostorů a objektů nějak dotknou. Naproti tomu venkovské stavby a úpravy nejsou svázány s touto kolektivní závislostí; jsou to autonomní skutečnosti, izolované ve své vnitřní logice, které nepřínaležejí nějakému formálně integrovanému kolektivu, nebo spíše patří kolektivu jednoduše definovanému jako sousedství (anebo spadají pod obecnější pojem krajiny jako environmentální hodnoty bez přímého politického obsahu).

Jestliže je tedy veškerý městský prostor více či méně veřejný (a veškerý veřejný prostor je více či méně spojený se soukromými zájmy), co je pak specifikou toho, co běžně nazýváme „veřejným prostorem“? Čemu má být cena (evropská nebo jakákoliv) za projekty „veřejného prostoru“ věnována? Můžeme určit, které projekty se týkají takových prostorů a které nikoliv? A jestliže je takto vyčleníme, mají se projekty hodnotit podle intenzity toho, jak jsou „veřejné“ (čím „veřejnější“ projekt, tím vyšší hodnocení), nebo podle toho, jak dobré tyto prostory jsou (jak jsou atraktivní, funkční, působivé), nebo podle míry toho, jak postihly určité zásadní problémy, jež současné město doposud nedokázalo podřídit kolektivní kontrole (dopravu, segregaci, velikost měřítka, ekologickou udržitelnost)?

Tyto otázky nezajímají pouze členy soutěžní poroty, neboť se obracejí proti samotné definici veřejného prostoru, zpochybňující

jeho specifickou povahu, a to obzvláště tam, kde se uvažuje nikoliv o reálných veřejných prostorech, ale o „projektech“ budoucích prostorů. Vztahují se na ně kritéria vynalézání, návrhu nebo inovací? Má větší váhu formální překvapivost nebo tematická modernost? Překonání obtíží nebo účinnost proměny?

A když pokročíme ještě dál – co utváří reálnou zkušenost veřejného prostoru? Jak vyplývá ze sociologických, politologických a provozních úvah, je to právě materiální skutečnost, která nám umožňuje rozpoznat veřejný prostor. Skutečnost, v níž je estetika často narušena, ale kde výraz a komunikace vycházejí ze zvláštní materiální konfigurace.

Velké množství práce, která byla v posledních letech vykonána v oblasti veřejného prostoru, nárůst zakázek a projektů, neúnavná energie architektů, designérů a umělců, krajinářských architektů a botaniků, kteří se všichni vrhají na zbytky nezastavěné půdy měst, ideové diskuze a intelektuální snahy poskytnout tomuto tématu teoretický základ a/nebo profil samostatného oboru – to vše mimořádně obohatilo profesionální praxi a vyvolalo zvýšenou pozornost veřejných úřadů. Zájem o veřejný prostor jako by byl dostatečným důvodem, nevyžadujícím další ospravedlnění. To však může v extrémních případech mít nezamýšlené důsledky. Nejen slova ztrácejí svůj smysl, ale i díla sama. Množství intervencí, nahodilost projektů, jejich četnost v čase a prostoru, kopírování zavedených vzorů a módy, plýtvání ekonomickými zdroji mohou překroutit původní smysl veřejného prostoru jako kolektivního prostoru *par excellence*: prostoru, který zde není kvůli módě, autorovi nebo nějakému činiteli nebo zrovna důležitému politikovi, ale prostoru, který je otevřený volné interpretaci a je průsečíkem různých zájmů.

Veřejný prostor nebo výstavní síň? Opravdu cenná sbírka projektů, kterou Barcelonské centrum současné kultury (CCCB) spolu s Evropským archivem městských veřejných prostorů za léta shromáždily, vyvolávají zároveň velmi rozporné pocity obdivu i pochybností. Je to exkluzivní katalog, jenž umožňuje odhalit, jaké náměty – staré i nové – přitahují pozornost návrhářů i úředníků a které příklady se staly základem prototypů a opakování. Je to nesporná demonstrace vzednutí pozornosti k věcem, které nutně patří k veřejným

záležitostí města, a efektivitu veřejných prostředků, jimiž je veřejným prostorům v různých koutech měst a na každém kousíčku volné půdy dáвана materiální forma. Ale pohled na toto množství projektů zároveň odhaluje opakování spousty nahodilých gest a velký podíl formální gymnastiky, jíž jde o originalitu a překvapivost, jako by veřejná půda byla prázdnou stránkou určenou pro osobní zábavu autorů projektu. Terénní vlny, zlomy, plochy a linie, zídky a barevné skvrny se zde nezávazně kombinují jako dílky uzavřené a k sobě samé odkazující kompozice.

Zdá se, jako by šíření tohoto způsobu praxe mířilo k vytvoření nové formy autonomní profese, která místo, s kterým má pracovat, považuje za volné cvičiště, kde je možné vynalézat novou architekturu s nulovým počtem podlaží a bez zábran provádět cvičení, při nichž lze zkoumat – relativně – nenákladné formy a obrazy se svobodou, jaká neexistuje při skutečné výstavbě podřízené mnohem přísnějším požadavkům programu, ceny, funkce, konstrukce a klienta.

Veřejný prostor může být ústředním motivem urbanistické formy nebo pouhou anekdotou. To záleží na měřítku (nikoliv velikosti), s nímž se pracuje. Veřejný prostor jako struktura různých ulic a náměstí je podstatou, základem koexistence, interakce a bohatosti, které nabízí společný život. Navrhování prostorových struktur pro pohyb, odpočinek a reprezentaci, které propojují prostory různých aktivit, je ostatně hlavní náplní tradičního plánování města. Ale v jistém smyslu se dnes jen zřídka uplatňuje metodologická zásada považovat kvalitu a formu sdílených prostorů za prioritní a důležitější cíl, než je specifikace dílčích funkcí.

Když mluvíme o veřejném prostoru, nemáme obvykle na mysli měřítko celého města. Ale tak, jak omezuje ideu veřejného prostoru pouze na představu přesně vytýčeného místa, ztrácí se nám pohled na něj jako na základní urbanistickou strukturu; přikládáme větší váhu jedinečnosti – morfologické nebo environmentální – každého místa jako autonomního městského pozemku a jako příležitosti vytvoření jeho nezávislé formy. Řada zadání pro projekty velkých nebo malých veřejných prostorů, která je chápou jako specifické objekty, se pak zvrhne v kresby vymezeného pozemku, v autoreferenční návrh často jen s nahodilým vztahem k tomu, co je po jeho obvodu. Místo se tak

proměňuje v jeviště experimentování, ve výstavní síň, v níž si lze zcela nezávisle pohrávat s dlažbou, lampami, šikmými plošinami a zákoutími.

Rostoucí množství projekčních aktivit pokrývá pozoruhodnou škálu zemí a měst. Všude je cítit snaha vdechnout veřejnému území moderního ducha a jednotlivé projekty můžeme v jistém smyslu pokládat za součást extenzivního procesu, který v průběhu posledních dvaceti let inicioval rozsáhlou obnovu celkové epidermis evropských měst. Tak jako se periodicky vyměňují buňky v lidské kůži, je nahrazován, rozšiřován a nově artikulován i propojující povrch evropských měst, tkanivo jejich ulic a cest, zahrad a náměstí, tedy to, co je nejběžnější a nejdůležitější, nejstatičtější a nejnezbytnější pro městský prostor. Zpevněný povrch, poskytující pevnou fyzickou oporu pro pohyb obyvatel a umístění městského mobiliáře, byl kdysi považován za něco samozřejmého, neboť patřil k základnímu vybavení, zatímco dnes je věcí promyšlené volby a symbolické závažnosti.

Budování veřejných pozemků, dříve bezprostřední výsledek technických potřeb a prostředků, je dnes předmětem alternativních nabídek a diskutabilního vkusu. Letecký pohled na mapu Evropy s barevnými žárovkami označujícími postupující práce na vydlážděném povrchu Evropy by nás ohromil jejich rozsahem i rozmanitostí. Význam tohoto obrazu nelze vůbec podceňovat. Je to historický posun v pojetí města jako společně sdíleného prostoru, v myšlence veřejného prostoru jako materiálního místa.

Teprve po doznění této všeobecné vlny pečlivého plánování měst, tohoto procesu rozsáhlé kultivace evropského půdorysu bude asi možné posoudit přínos různých projektů a toho, co dokázaly prosadit jako obecnou ideu městského prostoru, nejen jako atraktivní gesta v ploše.

Koneckonců téměř všechny projekty ve své spodní vrstvě zahrnují obnovu zpevněného povrchu, více či méně výraznou výměnu pokožky města, povrchu, který sám o sobě má hlubší strukturu. Dláždění, položené na základní vrstvu a zpevněné pojivem, má nikoliv jednoduchou, ale složenou strukturu a symbolicky tak vyjadřuje ústřední roli vzájemné závislosti. Veřejné prostory vznikají právě tehdy, když vytvářejí kombinované systémy městského prostoru a nikoliv pouze do sebe

uzavřená díla. Jestliže jsou určujícími prvky typu města bez hranic – spíše než architekturou v ploše. Jestliže reprezentují spíše mobilitu, koexistenci a konflikt než stylizovanou, úhledně vyřešenou krajinu.

Podrobná prohlídka projektů obsažených v Evropském archivu městských veřejných prostorů mi naznačila, že by tyto projekty měly být roztříděny s ohledem na jejich metodologické záměry a návrhové strategie. Není mi snadné vytvořit nějakou typologickou, tematickou nebo měřítkovou klasifikaci. Ovšem ani uhádnout přesný záměr, obsažený v projektu, není nijak snadné, přesto nám však jeho identifikace může pomoci kriticky analyzovat praxi navrhování veřejných prostorů. Můžeme rozlišit čtyři typy:

1. Projekty, které prostě nově uspořádávají daný veřejný prostor. Existuje mnoho projektů (představují většinu), které reorganizují povrch prostorů, aby byly funkčnější, atraktivnější a svítily novotou. Tyto projekty odpovídají politickým snahám investovat tak, aby to bylo dobře viditelné, což se zvláště týká problematických nebo naopak hodně reprezentativních prostorů. Mají je dát do gala podle poslední módy. Jen zřídka tyto projekty vyjadřují nějaký jiný obsah než to, že zde jde o dobrý make-up. Hodnocení by se v tomto případě mělo zaměřit především na jejich funkčnost.
2. Projekty, které rozšiřují dosavadní sféru veřejného prostoru a které – i když se přidržují známých typologických vodítek – se pouštějí do navrhování nových oblastí, odlišných svým měřítkem i umístěním, ať již kvůli řešení topografických obtíží nebo dosažení tematické komplexnosti. To je ovšem základní urbanistická aktivita. Tato díla mají technickou hodnotu.
3. Projekty, které kolektivizují. Tyto projekty, které bývají kriticky naladěné, přijaly za svůj strategický cíl vytvořit veřejný prostor se soukromými ingrediencemi a chápou kolektivní prostor (veřejný + soukromý) jako definující podstatu městskosti. Tyto projekty výslovně nebo mlčky předpokládají, že urbanizovat znamená zespolečenštovat; pokud jde o formu, mohou být více či méně výrazné, ale nejsou zaměřeny na tvar. Spíše jsou akcemi mentální strategie. Ve své hlubší rovině mají politickou hodnotu.

4. Projekty, které vynalézají. Jde o ty iniciativy, které se rodí ze špatně definovaných podmínek, bez specifického programu, záměru a bez jasně daných omezení. Navrhují neobvyklé obrazy na základě vynalézání takového typu veřejného prostoru, který přísně vzato není žádným typem. Jde o vynalézání formy i programu zároveň a znamená to přijmout riziko omylu nebo nezdaru jako nutné východisko plánování. V tomto případě jde o hodnotu uměleckou.

Je ovšem třeba poznamenat, že ne všechny veřejné prostory nabudou urbánních kvalit jen proto, že byly dobře uspořádány. Projekt může zhodnotit charakteristické rysy místa, mít krajinářské nebo užitkové kvality, aniž by přitom dokázal vyjádřit materiální formou nějaký koncept urbánnosti. Například obnova pláží Gavà poblíž Barcelony vytvořila vynikající, citlivé a inteligentní veřejné prostory pro rekreaci, ale nevtiskla jim urbánní kvality, jaké můžeme naopak nalézt v projektu jiné barcelonské pláže a nábřeží Mar Bella, který je přitom možná méně atraktivní...

Ani městské dopravní okruhy, které jsou svou podstatou prstencovým prostorem, nemůžeme považovat za urbánní prostory. Evidentně chybějící vztah k okolnímu městu a velmi homogenní charakter materiálu, z něhož jsou vybudovány, je zbavuje urbánních kvalit a dělá z nich pouhé mechanické kanály. A dochází k tomu navzdory záslužným snahám, které se je pokoušejí „urbanizovat“. Ve skutečnosti představují příklad radikálně zjednodušené komplexity města, zredukované na monotematickou krajinu. Naproti tomu metro je obvykle prostorem „hyper-urbánním“; jeho viditelné a srozumitelné části (vstupy, stanice) jsou zaplněny lidmi, znaky, jezdícími schody, vagony souprav, vše je přitom z různorodých materiálů, a to prostoru dodává vysoký stupeň urbánních kvalit. To, co nevidíme – tunely – je černé a z mechanické části cesty se tak stává irelevantní, jakoby nepřítomný fakt.

Všechny projekty veřejných prostorů jsou veřejnými v tom smyslu, že jsou předmětem veřejných koncepcí a projednávání. Ale ne všechny vytvářejí prostory urbánních kvalit v občanském, politickém a tvarovém smyslu, který odpovídá představě dobrého města. Některé jsou prostory určenými pro veřejnost a jiné jsou městskými veřejnými prostory. Veřejný prostor kombinuje „městské věci“, fyzické materiály,

kteře umožňují vnímat ideu města. Hegel řekl, že krása je viditelným výrazem ideje. A v tom spočívá velkolepost i obtíž veřejných prostorů. Zem a bláto, kočičí hlavy a kamenné desky, asphalt a beton, stromy a listí na větvích se zde posouvají z běžné role do role komponent, které mají materializovat urbánní kvality. Zdi, země, lampy, dveře, rampy, dopravní prostředky, nároží, skuliny mezi domy poskytují smyslové podněty, které uvádějí lidi do vzájemného vztahu.

Město, tento průnik konfliktů a solidarity, stability a dynamiky, spojení a odstupu, se zjevuje v materiální podobě veřejného prostoru. Jak vyplývá ze sociologických, politologických a provozních úvah, veřejný prostor je materiální skutečností, podloží, v němž se propojuje hmota a idea tak, aby z něj vzešlo něco krásného. Walter Benjamin, Richard Sennett, Paul Virilio a Fredric Jameson nám k tomu nabízejí řadu podnětných myšlenek.

Fyzická urbánní kvalita spočívá v měřítku, ve správném pochopení hranic prostoru. Jakmile prostor definujeme, vydělujeme ho. Dobrý veřejný prostor hranice nemá, nebo nejsou ostře definované a zůstávají víceznačné a kolísavé. Protože je místem vztahovým, jsou jeho odkazy k celku města důležitější než odkazy k vlastní identitě, a přesto je jeho identita právě těmito vztahy k celku posilována. Jen se podívejte, co tvoří obvod veřejného prostoru. Tady tkví hlavní téma i prubířský kámen urbánní kvality.

Urbánní povaha městské materie závisí také na hmatových dojmech – možná ještě více než na vizuálních. Ve veřejném prostoru jsou osobní prožitky cesty a pohodlnosti zásadními faktory. Chůze po tvrdém nebo měkkém povrchu, po kameni nebo písku, po zvrásněném nebo kluzkém podloží vyvolává velmi odlišné druhy podnětů mezi tělem a mozkiem. Idea je přenášena prostřednictvím odlišných vjemů použitého materiálu. A dotyk rukou zábradlí, zdí a laviček nám nabízí – mnohem více než jiné smysly – prožitek charakteru místa. Jestliže prostřednictvím zraku poznáváme tvar, velikost a uspořádání místa, pak dotykem zakoušíme jeho identitu, zpracování a charakter.

V současném městě již nemůžeme interpretovat veřejné prostory prostřednictvím pojmu urbanistické, funkční nebo sémantické

struktury, jak jsme se o to pokoušeli v dobách strukturalismu, ale – stejně jako dávní Řekové – musíme chápat humanizovaný prostor jako topologický a taktilní řád. Musíme překonat architektonicko-krajinářský dekorativismus a porozumět osnově a tkanivu materiálů, jak k tomu již vybízel protomodernista Gottfried Semper.

V teoriích sedmdesátých a počátku osmdesátých let dvacátého století toho moc o veřejném prostoru nenajdeme, s výjimkou pojmu centrality jako symbolického místa společného života. Henri Lefebvre, který v té době prokázal velkou předvídatost, kritizoval modernistické město, když říkal „*la ville est du trans-fonctionnel durable*“ a již tehdy hledal trhliny v paradigmatu struktury jako ideje města. Dnes bychom možná měli nechat stranou všechny zavádějící metafory, které bývají používány jako ospravedlnění projektu, a místo toho hledat ideu – veřejného místa, kousku města, urbánní kvality – bez symbolických obrazů nebo pitoreskních novinek (které se beztak globálně opakují) a usilovat o možnost občanské identity rozpuštěním jednotlivého místa v kolektivním prostředí, v čirém občanství.

Člověk se cítí stísněně, jestliže se mu veřejný prostor nabízí jako příliš předpřipravený pokoj. Napoleon, když při obsazení Benátek vstoupil na náměstí Piazza San Marco, prohlásil, že je to „nejkrásnější salon Evropy“, neboť v něm viděl prostor, který mám být používán v souladu s normami a zvyklostmi; přesným opakem je barcelonská Mar Bella, kterou si obyvatelé užívají zcela volně. Desakralizovaný veřejný prostor je podmínkou existence města a bez veřejného prostoru by nám zbývaly jen hrady a venkov.

Juhani Pallasmaa: Obývání prostoru a času – ztráta
a návrat veřejného prostoru

„Jako by si tu prostor více než kdekoli jinde byl vědom své méněcennosti ve vztahu k času a jakoby odpovídal tou jedinou dimenzí, kterou čas postrádá: krásou.“ Josif Brodskij^①

Divadlo veřejného prostoru

Nikdo asi nebude popírat tezi, že veřejný prostor ztratil v moderní době své smyslové kvality a soudržný, povznášející charakter. Chtěl bych ocitovat Waltera Benjamina a jeho krátké vylíčení divadelní povahy tradiční ulice v Neapoli. „Budovy jsou používány jako lidová jeviště. Všechny jsou rozčleněny do nespočetných divadelních scén, kde se souběžně odehrávají různé děje. Balkon, dvůr, okno, průchod, schodiště, střecha jsou zároveň jevištěm i divadelní lóží.“^② Tento popis jasně ukazuje, že veřejný prostor je prostorem mezilidských a sociálních interakcí, účinným prostorovým nástrojem, jak vidět a být viděn, podílet se na dění i stahovat se z něj, být podle libosti hercem nebo divákem v divadle sociálních interakcí. Veřejný prostor je také muzeum a knihovnou životních a kulturních vzorů a příručkou vhodného společenského chování.

Stejně intenzivní a jakoby divadelní vztah veřejného sociálního prostoru a individuálního/mentálního prostoru můžeme najít ve vyobrazeních městského prostoru na nespočetných obrazech počínaje středověkem. Významným námětem řady středověkých a renesančních obrazů byla – vedle jejich mytologických, náboženských a historických témat – souhra nebo jednota architektonického či urbanistického prostoru a lidského charakteru.

Urbánní prostory moderního města však velmi často vzbuzují spíše pocit izolace, oddělení a osamělosti. Nenabízejí zážitek sounáležitosti a pocit, že člověk někam patří; zůstáváme v těchto prostorech oddělenými individui, místo abychom se stávali členy společensky a historicky zakořeněného kolektivního tělesa.

Ztráta sociální soudržnosti

Neschopnost moderního veřejného prostoru poskytovat smyslové zážitky a podněcovat sociální interakce byla důkladně analyzována z hledisek sociologických, psychologických, psychoanalytických, perceptuálních, sémiologických apod. Pochopili jsme však skutečně tyto problémy, jestliže jimi dnešní veřejné prostory nadále trpí

① Josif Brodskij, *Vodoznaky*. Prostor, Praha 2003, s. 44. Překlad Tomáš Glanc a Jana Kleňhová.

② Walter Benjamin, „Naples“, in: *Reflections*. New York, 1978, s. 167.

stejně jako v dobách rané moderny bez ohledu na všechny dobře míněné snahy? Jsou snad problémy, jež ovlivňují formování veřejného prostoru, zcela mimo dosah a možnosti architektonické kontroly a vědomých záměrů architektů? Jsou důvody ztráty veřejné dimenze skryty v neviditelných mechanismech a strukturách modernizace, globalizace, masové výroby a spotřeby, mobility, neustálé změny, mocenských ekonomických sil a vypočítavé ziskuchtivosti? Nejsou problémy záměrně budovaného venkovního prostoru především problémem lidského myšlení? Neztratily síly, které nyní utvářejí prostory našich měst, zcela svou lidskou tvář a neproměnily se v nehmotné a neosobní digitální operace? Nepůsobí i dnešní plánovací regulativy, projekční pravidla a rozšiřující se legislativa stavební praxe velmi zásadní ochuzení architektonického slovníku, který má k vytváření pestrého a stimulujícího prostředí – jen si připomeňme, jak ze současné městské krajiny mizí intimní měřítko a drobné velikosti, proměnlivé úrovně přízemí, schodišť, teras? Stali jsme se spíše sluhou dnešních kulturních procesů, místo abychom tyto procesy sami řídili? Není ztráta veřejné dimenze také důsledkem privatizace života, „úpadkem veřejného člověka“, abychom použili titul známé knihy Richarda Sennetta.^③

Biologická podstata prostoru

Dovolte mi začít na počátku. Bez ohledu na pokročilé technologie, digitální komunikace a virtuální skutečnosti jsme stále biologickými – nebo spíše bych měl říci – biokulturními a historickými bytostmi. Naše základní instinkty k přežití a existenciální reakce jsou stále ukryty v našich genech a v nespočetných vrstvách naší kolektivní paměti. Tyto reakce se opírají o miliony let biologického a historického vývoje člověka, a nemohou proto být vypnuty, opomíjeny nebo manipulovány. Lidské chování a sociální interakce jsou prostorem velmi zásadně podněcovány a regulovány, počínaje nevědomým používáním prostoru po přímou nevědomou chemickou komunikaci mezi lidskými žlázami v těsné blízkosti.^④ I na virtuální prostor reagujeme jako biologické bytosti a se svým okolím vedeme trvalý dialog prostřednictvím svých smyslů a paměti. „Mé nejstarší vzpomínky jsou stoleté nebo o maličko starší,“ říká Bachelard^⑤, ale já bych spíše tvrdil, že naše nejstarší vzpomínky, ukryté v našich geneticky podmíněných reakcích, jsou staré několik milionů let. Život a lidské vědomí jsou neoddelitelně spjaty s prostorem; bydlím ve městě a město bydlí ve mně. Vnější prostor a můj vnitřní

③ Richard Sennett, *The Fall of Public Man*. New York 1978.

④ Edward T. Hall, *The Hidden Dimensions*. New York 1966.

⑤ Gaston Bachelard, *Poetika prostoru*, Praha 2009, s. 191. Překlad Josef Hrdlička.

mentální prostor, svět a mé já tvoří spojitě kontinuum. Tento pohled spojuje problémy našeho fyzického a architektonického prostředí přímo s problémy našeho mentálního života. Tvrdím, že nedostatky vystavěného prostoru musíme považovat za symptomy mentální dezorientace, stejně jako obvykle uvažujeme o opačném vztahu. Vztah mezi prostorem a lidskou myslí nemá kauzální povahu, neboť oba póly jsou navzájem chlasticky spjaty, jak nás poučil Merleau-Ponty.^⑥

Obývání prostoru prostřednictvím našich smyslů

Chtěl bych zdůraznit jeden ze smyslových nedostatků moderního veřejného prostoru, který se týká toho, co přesahuje vizuální oblast a celkovou jednostrannou nadvládu oka. Naše města ztratila svůj hlas a svou ozvěnu. Člověku přináší velké potěšení kráčet po vydlážděné úzké ulici starého města a slyšet zvuk vlastních kroků, který se odráží od okolních zdí; dotýkám se tak města svým sluchem a zmocňuji se měřítka jeho prostorů, stejně tak jako jeho materiálních kvalit a formální složitosti. Rozlehlé a hladké povrchy moderního města mi však žádné zvuky nevracejí. Akustická krajina je navíc obvykle vysloveně agresivní; cítím se zde osamělý, odcizený, v defenzivě.

Naše smysly chtějí reagovat a spolupracovat. „Ruce chtějí vidět, oči chtějí laskat“, říká Johann Wolfgang Goethe.^⑦ Bohatství zkušenosti vychází ze smyslové interakce. John Dewey ve své zásadní knize *Umění jako zkušenost* poukazuje na význam této souhry a propojení smyslů. „Smyslové obsahy, které jsou zprostředkovány hmatem a chutí, zrakem a sluchem, mají estetické kvality. Ale nemají je samy o sobě jako izolované obsahy, ale ve vzájemném spojení; jako na sebe působící, nikoliv jednoduché a oddělené entity. A tato spojení se neodehrávají jen v rámci vlastního druhu, barva s barvou, zvuk se zvukem... Oko, ucho a další smysly jsou jen kanály, *skrze* něž probíhá celková reakce.“^⑧ Také Merleau-Ponty zdůrazňuje tuto základní a nerozdělitelnou integraci, když píše: „Mé vnímání (proto) není součtem vizuálních, taktilních a sluchových daností: Vnímám celkovým způsobem celou svou bytost: zmocňuji se jedinečné struktury věci, jedinečného způsobu bytí, které promlouvá ke všem mým smyslům najednou.“^⑨

Jako architekti se zaměřujeme na navrhování pouze vizuální krajiny, prostředí pro oči. Důsledkem toho je, že nejpřiznačným jednotlivým

⑥ Merleau-Ponty rozebírá pojem „chiasmus“ v kapitole „Splétání - chiasmus“, in: *Viditelné a neviditelné*, Oikoymenh, Praha 2004. Překlad Miroslav Petříček.

⑦ Citováno v: Brooke Hodge (ed.), *Not Architecture But Evidence That Exists*, Loretta Vinciarelli: *Watercolors*. Cambridge, Mass., 1988, s. 130.

⑧ John Dewey, *Art as Experience*. New York, 1980, s. 120.

⑨ Maurice Merleau-Ponty, „The Film and the New Psychology“, in: Maurice Merleau-Ponty, *Sense and Non-Sense*. Evanston 1964, s. 48.

nedostatkem moderního veřejného prostoru je nedostatek pozitivních hmatových podnětů. Nevědomky se dotýkáme zdí dokonce i vzdálených budov, hladíme jejich hrany, materiály a detaily, cítíme jejich tvrdost, vlhkost a teplotu. A nejenže se dotýkáme města svým zrakem, ale také bezděčně promítáme své tělo na různé roviny, na balkony, do výklenků a otvorů v okolním městském prostoru a naše tělo přitom cítí, zda je přijímáno nebo odmítáno. Město, veřejný prostor se stává součástí našeho skutečného těla a tělesných struktur.

Gaston Bachelard spojuje sloveso „schoulit se“ se slovesem „obývat“. „Schoulit se patří k fenomenologii slovesa obývat a jen ti, kteří se umí schoulit, dokáží obývat s intenzitou“, tvrdí.¹⁰ Totéž platí o obsazování městského a veřejného prostoru. Veřejná sféra vyžaduje, aby se monumentalita prolнула s intimitou, kolektivnost s individuálností a aby se do ní promítl pocit hmatové vstřícnosti a lákavosti. Pro mě je nejkrásnější architektonickou kvalitou monumentální intimita nebo intimní monumentalita ve veřejné oblasti – připomeňme jen Aaltovu „miniaturizovanou“ radnici v Säynätsalo, která ve své laskavé intimitě působí jako dobře padnoucí kabát. To předpokládá plné prolnutí veřejné a soukromé sféry. Kulturní a lidské „institute“ – použijeme-li pojmu Louise Kahna – jsou obsazeny ve zkušenostech žitého prostoru a stávají se také součástí obrazu nás samých. Sociální význam a odpovědnost se internalizují a nabývají tělesné podoby.

Nezaostřené vidění

Významným faktorem naší zkušenosti okolního prostoru, jeho interiority a haptičnosti je úmyslné potlačení silně zaostřené vidění. Perspektivní chápání prostoru zdůrazňuje viděnou architekturu. Snaha osvobodit oko z jeho perspektivní fixace dává možnost vnímat multiperspektivní, simultánní a haptický prostor. Podle své definice nás perspektivní prostor a zaostřené vidění proměňuje ve vnější pozorovatele, zatímco simultánní, periferní a haptický prostor nás obklopuje a zahrnuje do svého objetí a dělá z nás účastníky. Možná že členění smyslového pole do pěti oddělených smyslů, které má počátek u Aristotela, bylo základním omylem, který lidské chápání zavedl na scestí na více než dvě tisíciletí. Současný výzkum v neurověděch ve skutečnosti odhaluje překvapivou komplexnost v interakcích a vzájemné komunikaci způsobů smyslového vnímání. Nejnovější

¹⁰ Gaston Bachelard, *Poetika prostoru*. Praha 2009, s. 191. Překlad Josef Hrdlička.

neurologický výzkum také ukázal, že náš nervový systém je naladěn na komplexní řád, tj. na interakci složitosti a řádu.

Zapojení našich percepčních a psychických mechanismů a artikulace hranice mezi lidskou zkušeností sebe sama a zkušeností světa je také jedním z tajemství veřejného prostředí, jaké navrhoval Alvar Aalto.

Silnou architekturu prožíváme v plné spojitosti s naším existenciálním žitým světem, nevnímáme ji jako izolovaný estetický objekt.

Ve vypjatých emocionálních situacích, když třeba posloucháme hudbu nebo laskáme milovanou bytost, máme sklon zcela zrušit objektivizující a distancující roli vidění tím, že zavíráme oči. Také souhru prostorových, formálních a barevných kvalit obrazu často lépe oceníme, když přivřeme oči. Dokonce i tvůrčí a myšlenkové aktivity si žádají nezaostřené a nerozlišující podvědomé způsoby vidění, které je spojeno s integrující hmatovou zkušeností. Předmět tvůrčího aktu je nejen identifikován a pozorován zrakem a hmatem, ale je také internalizován – abychom použili psychoanalytický pojem – identifikován s naším vlastním tělem a existenciální situací.

Periferní vidění

Předvědomá oblast vnímání, kterou zakoušíme mimo sféru zaostřené vidění, může být existenciálně stejně významná jako zaostřený obraz. Lékařské výzkumy prokazují, že periferní vidění má pro naši existenci skutečně větší váhu.¹¹ Tato pozorování naznačují, že jedním z důvodů, proč naše dnešní architektonické a urbanistické prostředí – v porovnání s výrazně emocionálním působením historického a přírodního prostředí – z nás dělá bytosti stojící mimo, je chudé pole periferního vidění, které nabízí současné prostředí. Nevědomé periferní vnímání proměňuje obrazy na sítnici v prostorové, hmatové a tělesné prožitky. Periferní vidění nás začleňuje do prostoru, zatímco zaostřené vidění nás vytlačuje mimo prostor a dělá z nás pouhé pozorovatele. Moderní příklon k reduktivní architektuře, který vyvrcholil v současném minimalismu, dobře slouží vytváření silných vizuálních obrazů, zároveň ale často opomíjí periferní vidění i prostorové a hmatové zapojení. Chápání architektonických kvalit se obvykle omezuje na funkční účinnost, fyzickou a ergonomickou pohodu a na vizuální estetiku. Ale architektura má také podstatnou mentální úlohu; strukturuje naše bytí-ve-světě tím, že projektuje určité rámce

¹¹ Průkopnické studie o významu nevědomého a periferního vidění viz: Anton Ehrenzweig, *The Psychoanalysis of Artistic Vision and Hearing. An Introduction to the Theory of Unconscious Perception*. London, 1975 a tentýž, *The Hidden Order of Art*. London 1973.

a horizonty vnímání a porozumění. Ale tím mentální úloha architektury nekončí; prostory, místa a stavby také usnadňují snění a představivost. Jednou z úloh architektury je vrátit našemu vztahu ke světu erotičnost a okouzlení.

Obývání času

„Důsledkem anihilace času je to, že veřejný prostor je nahrazen veřejným obrazem,“ tvrdí Paul Virilio.¹² Tvrzení tohoto architekta a filozofa rychlosti naznačuje, že oslabení nebo ztráta smyslu pro veřejný prostor je možná důsledkem proměny našeho vztahu k času, stejně tak jako je negativním rysem městského prostoru samotného. Ztráta smyslu pro místo a jeho význam je úzce spjata se ztrátou, zrychlením nebo zhroucením zkušenostního času.

Edward Relph používá provokativní pojem „existenciální outsiderství“,¹³ který zdá se platí jak pro vztah k prostoru a času, tak i pro zkušenost vykořenění, jež z toho vyplývá. Zkušenost ztráty místa vyrůstá z absence zkušenostního času a existenciálních významů. Místo a čas obvykle považujeme za vzájemně oddělené a absolutní fyzikální dimenze, které mají nezávislé fyzikální míry. V našem mentálním a psychickém životě jsou však obě dimenze úzce propojeny a jsou – do jisté míry – zaměnitelné. Obýváme čas stejně, jako obýváme prostor a můžeme zakoušet odcizení a outsiderství jak ve vztahu k času, tak k prostoru. „V architektuře nejde pouze o domestikaci prostoru,“ píše filozof Karsten Harries, „architektura je také pevnou ochranou proti teroru času. Jazyk krásy je v podstatě jazyk bezčasé skutečnosti.“¹⁴

Zhroucení času

Filozofové postmoderny jako David Harvey identifikovali určité změny, které nastaly v našem vnímání a chápání prostoru a času. Zdůraznili například podivné převrácení nebo výměnu dvou fyzických dimenzí: ovládnutí času prostorem. Podle mého názoru došlo i k obrácené výměně: k ovládnutí prostoru časem. Tyto záměny dokládá například fakt, že prostor dnes běžně měříme jednotkami času a naopak. Italo Calvino zajímavě komentuje zrychlení času v průběhu posledního jeden a půl století: „Psát dnes dlouhé romány je zřejmě protismyslné: dimenze času jsou roztrženy, žijeme a přemýšlíme ve fragmentech času, z nichž každý se rozbíhá po vlastní trajektorii a okamžitě mizí.“¹⁵ Obdobně absence epického rozměru v dnešní architektuře je zřejmě důsledkem

¹² Přeloženo dle: Tom Avermate et al. (eds.): *Architectural Positions – Architecture, Modernity and Public Sphere*. Amsterdam 2009, s. 127.

¹³ Edward Relph, *Place and Placeness*. London 1986.

¹⁴ Karsten Harries, „Building and Terror of Time“, *Perspecta*, 19, 1982.

¹⁵ Italo Calvino, *If on a winter's night a traveller*. Orlando 1979, s. 8.

nedostatku pomalosti a ztráty erotické smyslovosti, která je způsobena zmizením ticha.

Nejradikálnější změnou je celkové zhroucení nebo imploze časového horizontu do podoby ploché obrazovky přítomnosti. V dnešním elektronickém a digitálním věku můžeme skutečně hovořit o simultánnosti světa. Tento jev bezpochyby oslabuje naši zkušenost jak s místem tak s časem a zbavuje kořenů naše vztahy k místu a veřejnému prostoru. David Harvey píše o tomto časoprostorovém zhuštění a říká: „Chci ukázat, že v posledních dvou dekadách zažíváme intenzivní fázi časoprostorového zhuštění, které má dezorientující a rozkladný účinek na politickoekonomickou praxi, na rovnováhu třídních sil i na kulturní a společenský život.“¹⁶ Tato zkušenost zhuštění má nepochybně i významný vliv na pojetí architektonického prostoru. Nevytlačuje nás toto časoprostorové zhuštění z naší existenciální situace tak, že se stáváme outsidersy ve svých vlastních životech? Prodlévání umožňuje identifikaci a sounáležitost s veřejným prostorem, zatímco chvat a rychlost ústí do outsiderství a odstupu. V tomto procesu časoprostorového zhušťování ztrácí čas svou zkušenostní hloubku, svou dřívější plasticitu. Toto zhroucení je vyvoláno neuvěřitelným zrychlením času v současném světě. Rychlost je tím nejvýznamnějším produktem dnešní fáze průmyslové kultury. V dnešních městech a jejich plánování jde spíše o pohyb z jednoho místa na druhé než o obsazování a zabydlování městských prostorů. Vyjádřeno ještě dramatičtěji, čelíme dnes dokonce nebezpečí ztráty paměti. Milan Kundera k tomuto fenoménu poznamenává: „Stupeň pomalosti je přímo úměrný intenzitě paměti; stupeň rychlosti je přímo úměrný intenzitě zapomínání.“¹⁷

Veřejný prostor a paměť

Vnímání sociální jednoty a přítomnosti veřejných lidských institucí je vyvoláváno sdílenými obrazy, prostorovými metaforami a vzpomínkami. Paměť je základnou naší identity i představivosti. Jestliže naše vzpomínky slábnou, oslabuje se i náš pocit sounáležitosti a sociální identity. Vzpomínky poskytují oporu sociální komunikaci a sdílení. A nezprostředkovává pomalý, neuspěchaný čas stejným způsobem komunikaci, blízkost a solidaritu? A není zřejmé, že uspěchaný čas a místa v neustálé proměně podporují odcizení a odstup?

¹⁶ David Harvey, *The Condition of Post-Modernity*. Cambridge, Mass., 1992, s. 284.

¹⁷ Milan Kundera, *Slowness*. New York 1966, s. 39.

To, co zde chci zdůraznit, je teze, že mentální a existenciální problémy městského prostoru přesahují formální témata architektury, na něž se my architekti obvykle zaměřujeme. Tvrdím také, že přemýšlení o současné kultuře a lidském životě může osvobodit naše přemýšlení o architektuře. Koneckonců, nenavrhujeme pouze fyzické a estetizované životní prostředí, ale vytváříme i rámce a horizonty prožívání naší vlastní existence, každodenního života i chápání nás samých.

„Proč se architektura a architekti, na rozdíl od filmu a filmařů, v průběhu navrhování tak málo zajímají o lidi? Proč jsou tak teoretičtí a celkově tak vzdálení od života?“ (Jan Vrijman, holandský filmař)¹⁸

¹⁸ Jan Vrijman, „Filmmakers Spacemakers“, *The Berlage Papers* 11, January 1994.

Vito Acconci: Veřejný prostor v soukromém čase

Kdysi jste se mohli procházet po městské ulici a vždycky jste věděli, kolik je hodin. V každém obchodě visely nástěnné hodiny a stačilo podívat se skrz výlohu, kolem které jste právě šli. Pracovní den začínal a končil podle vlastní časomíry; po zavírací hodině, když bylo v obchodě zhasnuto, vám pouliční světla přesto umožňovala nahlédnout dovnitř – tehdy hodiny ukazovaly nikoliv čas práce, ale zábavy. Ale pak se časy změnilly a čas odešel. Přesněji řečeno, neodešel pryč, ale určitě vyšel ven: čas se rozšířil jako virus a napadal těla, která procházela po ulicích. Nesnažil se proniknout do srdcí, ale na ruce. Usadil se na zápěstí v podobě náramkových hodinek: Hodinky na baterii nebylo těžké vyrobit a nebylo problém je nosit, levné náramkové hodinky jste mohli běžně za dva tři dolary koupit i na ulici... Veřejný čas byl mrtvý; přestal existovat čas pro veřejný prostor; a veřejný prostor byl další na řadě, kdo odejde.

Veřejný prostor je starý zvyk. Označení *veřejný prostor* je ošidné; když je slyším, když je vyslovuji, mám nutkání představit si fyzické místo, na které mohu ukázat a v němž mohu být. Měl bych přemýšlet spíše o jeho předpokladech, ale místo toho si představuji nějaký architektonický typ – náměstí, piazzu, městský park. Veřejný prostor chápu jako místo, kde se může veřejnost shromažďovat. Veřejnost se shromažďuje na místech dvojího typu. Prvním je prostor, který je veřejný, místo, kde se veřejnost shromažďuje, protože na ně má právo; druhým je prostor, který se veřejným stal, místo, kde se lidé shromažďují právě proto, protože na ně nemají právo – místo, které se stává veřejným pod nátlakem.

V prostoru, který je veřejný, souhlasila veřejnost, již tento prostor patří, že bude mít statut veřejnosti; jsou to lidé s „městskou etiketou“, jsou veřejnými osobami, protože jednají „ve jménu města“. „Vlastní“ město ovšem pouze v uvozovkách. Ustanovení určitého místa ve městě jako „veřejného“ prostoru je připomínkou, varováním, že zbytek města není veřejný... Ustavit veřejný prostor znamená postavit veřejný prostor *stranou*. Veřejný prostor je místo uprostřed města, ale od města izolované. Veřejný prostor je piazza, otevřený prostor oddělený uzávěrou od průchodů a slepých uliček; veřejný prostor je piazza, prostor plný světla, stranou všech pletich a komplotů z temných zakouřených místností.

Prostor, který se veřejným stal, byl původně svým opakem. Byl to prostor, který nebyl nikdy jako veřejný zamýšlen: královský prostor, šéfovský prostor, firemní prostor. Tento soukromý, privilegovaný prostor v sobě od počátku vždy obsahoval zárodky veřejného prostoru; jeho existence probouzela touhu, jeho soukromí působilo jako výsměch veřejnosti, která se cítila odstrčena. Jakmile byl takový prostor násilím obsazen a stal se veřejným, začal v sobě naopak obsahovat zárodky soukromého místa, zárodky nově definovaného a nově zabydleného soukromí; veřejnost, která ho získala, se vypracovává ke královskému nebo šéfovskému důstojenství nebo se dopracovává firemního úřadu. Veřejný prostor se stává veřejným, jestliže to veřejnost chce; veřejný prostor se stává soukromým, jestliže se ho veřejnost, která ho má, nechce vzdát.

Budování veřejného prostoru vyžaduje víru v Boha, nebo alespoň v boha. Tím bohem je buď... veřejnost sama, nebo přesněji, *idea* veřejnosti, která působí jako systém víry; ...nebo je to osoba, která byla vyzdvížena z davu, nebo která se sama z davu vyzdvihla. V druhém případě veřejnost existuje jako surovina; může být hypnotizována sólovým hlasem a jen tak může následovat nějakého vůdce.

Otevřený veřejný prostor jako piazza je vícesměrným prostorem. Lidé jsou jako tečky rozestě po zemi; jedna tečka se spojuje s druhou a pak se zas odpoutává a míří svou cestou... Na různých místech, jako by je vyvrhlo moře, tečky splývají do ostrůvků. Každá osoba je tu sama pro sebe, každá skupina je zde sama pro sebe. Prostor je veřejný, ale lidé v něm nefungují jako veřejnost. K tomu, aby veřejný prostor byl místem shromažďování, kde se lidé setkávají jako veřejnost, je zapotřebí nějaký shromažďující *bod*. Aby tečky byly vnímány a chápány jako veřejnost, aby jednaly jako veřejnost a bylo s nimi tak zacházeno, musí tečky utvořit kruh, jakoby kolem nějakého bodu; nebo musí vytvořit linii, jakoby mířící k nějakému bodu; nebo musí splynout dohromady, takže se samy stávají bodem, který bobtná a rozlévá se, až pokryje celé náměstí.

Jeden diagram piazzy ukazuje roztroušené tečky, kdy jedna od druhé jsou odděleny v různých vzdálenostech; jiný diagram zase ukazuje tyto tečky nahuštěné do nějakého místa. Ten první diagram zachycuje

veřejný prostor jako je park nebo předměstí; ten druhý ukazuje veřejný prostor jako ulice nebo město samé. Na prvním diagramu jsou tečky příliš daleko od sebe, aby se mohly smísit; lidé jsou osamělí a pouze se krátce míjejí. V takovém prostoru si můžete nanejvýš sednout, začíst se do knihy, ukojit hlad jídlem nebo se uchýlit k nemravným myšlenkám o lidech, kteří procházejí kolem vás. Na druhém diagramu jsou tečky natlačeny k sobě tak blízko, že už nejsou rozeznatelné jako tečky a prostor samotný kvůli nim již není vidět; tečky volný prostor pokryly a naplnily až k prasknutí; už nemůže fungovat jako kontejner, musí se stát něčím jiným. Tento typ prostoru je potenciálně politicky aktivním prostorem. Ale stává se jím jen tehdy, pokud jsou tečky uvnitř propojeny prostřednictvím nějakého vnějšího bodu a dostávají se do jeho područí; takový bod může vstoupit do prostoru a přebývat v myslích lidí v podobě sdílené myšlenky nebo může do prostoru vstoupit v tělesné podobě nějakého vůdce. Aby se piazza – tento model otevřeného veřejného prostoru – stala politickou arénou, musí se vzdát jakýchkoliv nároků na to být prostorem demokratickým a stát se autoritářským prostorem.

Piazza zůstává demokratickým prostorem, pokud se na ní lidé rozdělují v hloučky. Skupiny lidí vytvářejí území, jako by pokrývaly rozlehlou planinu. Hlouček je natolik malý, že nepotřebuje vůdce: každá osoba v hloučku má možnost mluvit podle svého, aniž by musela o slovo žádat, aniž by potřebovala, aby ji někdo poskytoval právo promluvit. Každý hlouček jedná tak, jako by tu další prostor ani nebyl, jako by další prostor nepotřeboval. Ve skutečnosti ani zbytek prostoru mít nechce; prostor shlukování zůstává demokratickým jen potud, pokud do sebe zbytek prostoru nevpuští. Čím více lidí do hloučku proniká a nafukuje ho, tím více se hlouček rozpadá na dílčí části, které se dále do nekonečna štěpí a šíří, dokud se někdo ze zúčastněných nebo zvnějšku nepokusí hlouček přeměnit v něco většího, v něco, co potřebuje... organizaci.

Aby se hlouček udržel pohromadě, uchyluje se do interiéru, kde ho chrání zdi. Lidé se shromažďují v malých skupinách v barech, kavárnách, v nočních klubech. Člověk sem může přijít speciálně kvůli nějaké službě, anebo sem primárně přichází proto, aby se setkal se skupinou jiných lidí. Ať už je důvod jakýkoliv, lidé kvůli němu přišli na toto určité místo a na žádné jiné. Individuální cíl je podřízen tomu, co nazýváme „smysl

místa“. Jestliže má místo dostatečně konkrétní podobu, kterou je možné zakoušet, je rozlišitelné od okolních míst. Buď je to „historické místo“, zachráněné nebo místo znovuvytvořené tak, jak bývalo kdysi, jakoby uzavřené v nějaké časové kapsli; nebo je to „virtuální místo“, import nějakého vzdáleného místa v prostoru a čase, které můžete navštívit, jako byste byli v nějaké prostorové kapsli nebo ve stroji času... Jít na „historické“ místo shlukování znamená totéž jako jít domů, jen s tím rozdílem, že to není domov rodiny, ale kmene. Vstupovat do virtuálního místa shlukování znamená totéž co jet na dovolenou, jen s tím rozdílem, že nemusíte opustit vlastní dvorek; „virtuální místo“ přenáší veřejný prostor z cizoty do soukromého prostoru domova...

V těchto interiérových místech shlukování dostáváte to, zač jste si zaplatili. Platíte za to, abyste patřili k nějaké společnosti a třídě, která je zvyklá toto místo používat. Platíte za iluze minulosti a budoucnosti, za představu, že to není jen tak nějaké místo, ale že vypadá právě tak, jak vypadat má. Také platíte za blízkost jiných těl... Těla jsou zde na sebe tak namačkána, že alespoň v duchu nebo ve svých touhách byste si mohli vybírat... Musíte platit za příležitost, že by vás tu mohlo potkat štěstí; platíte, abyste mohli vstupovat do jiného těla a konzumovat ho.

[...]

Dříve nebo později musíte místo shlukování opustit, bar zavírá; objednáte ještě jednu pro svou slečnu a jednu na cestu... Jdete buď domů, nebo se procházíte městem. Ale volba mezi vnitřkem a venkem, mezi soukromým a veřejným, je už dnes zastaralá. V elektronickém věku máte všechny informace o městě na dosah prstu, na monitoru svého počítače v soukromí vlastního domova. Nemusíte vstávat z křesla, nemusíte opouštět svůj domov. Informace jsou ve vaší hlavě a ve vaší mysli; svůj domácí počítač neopouštíte kvůli své mysli, ale kvůli svému tělu, ne kvůli své hlavě, ale kvůli svým genitáliím... Veřejný prostor města znamená přítomnost jiných těl; veřejný prostor je analogií sexu nebo je kompozicí obrazů, které nahrazují sex...

Čas je rychlý a prostor je pomalý. Prostor je pokusem umístit čas a pochopit čas; prostor je potřebou mít něco, co můžeme vidět, mít pevnou půdu, na níž můžeme stát; prostor je touhou sledovat běh

událostí a věřit v řetěz příčin a důsledků. Elektronický věk vymazává prostor a překračuje místa. Cestujete letadlem: jste na jednom místě, pak je všude za okénkem bílo, a pak – klap – a jste na jiném místě a nic mezitím... Digitální hodinky proti hodinám, jejichž ručičky putují kolem ciferníku, kde každá vteřina má své místo. V rychlé době má veřejný prostor – v podobě skutečného vymezeného místa – zpomalující efekt, je pokusem zastavit čas a vrátit se zpět do historie, navrátit se do starých časů. *Plaza*, vázaná na budovy a vlastněná nějakou korporací, je nostalgii po nacionalismu devatenáctého století.

Veřejný prostor v elektronickém věku je prostorem ve stálém pohybu. Veřejný prostor není prostor ve městě, ale město samo. Ne uzly, ale dráhy pohybu; ne budovy a náměstí, ale silnice a mosty. Veřejný prostor opouští domov a vzdává se veškerého pohodlí místa shlukování, které je náhražkou domova. Prostor ve stálém pohybu znamená nespoutaný život. Není čas si povídat; nepotřebujete si povídat, protože všechny potřebné informace dostanete z radia, které si nosíte s sebou. Nepotřebujete individuální vztah k druhé osobě, protože již máte mnohonásobné vztahy s hlasy ve vašem radiu, s obrazy osob ve výlohách obchodů a na billboardech. Není čas se zastavovat a navazovat vztah, který by znamenal odmítnutí všech těch ostatních těl, která vás míjejí na ulici, jedno tělo po druhém, jedno tělo nahrazující další... Přicházíte na návštěvu, ne proto, abyste zůstali.

Budování prostorů ve městě je přisouzeno zavedeným disciplínám: vertikály jsou svěřeny architektuře, horizontály krajinné architektuře a síť linií mezi nimi a skrze ně inženýrům... Umění ve veřejném prostoru se musí vmáčknot, podsunout a zapadnout do toho, co již ve městě existuje. Jeho způsobem jednání je provádět operace... na vybudovaném prostředí: přidává k vertikálám, odebírá horizontálám, znásobuje a rozděluje síť linií... Cíl je veřejný, ale prostředky umění ve veřejném prostoru mohou být soukromé.

Vystavené prostředí bylo postaveno, protože k tomu získalo povolení. Dostalo povolení ke stavbě proto, protože zastupuje a zrcadlí instituce nebo dominantní kulturu... Umění sem vstupuje zadními vrátky jako druhořadý občan. Ale místo toho, aby nad svým postavením lamentovalo, může svou okrajovou pozici proměnit v přednost: umění

na veřejnosti se může prezentovat jako hlas okrajové kultury, jako menšinový názor, jako opoziční strana. Umění ve veřejném prostoru existuje proto, aby posilovalo spiknutí.

Vzorem pro nové veřejné umění je pop music. Hudba je čas, ne prostor; hudba nemá místo, nepotřebuje se držet svého místa, vyplňuje vzduch a nezaujímá místo. Jejím způsobem existence je být uprostřed věcí; můžete dělat něco jiného a přitom být obklopen hudbou... Směs skladeb vytváří směs kultur; pop music samozřejmě využívá menšinové kultury, ale zároveň je „objevuje“ a odhaluje, takže zažívají znovuzrození a mohou proklouznout do dominantní kultury ...

Pozor na Walkmana!

Adriaan Geuze: Ulice

Veřejný prostor nám nebyl seslán Bohem, ale vytvořily ho lidské potřeby.

Evropský veřejný prostor, jak známo, vykrytalizoval v osmnáctém a devatenáctém století v podobě parků, náměstí a bulvárů, přičemž jeho nejdůležitějším prvkem byla ulice. Ale co je na ulici tak zajímavého? Čím si zasloužila takové ocenění? Představme si složitost lidských bytostí: naše nepředvídatelné chování, naše problémy, úzkosti a neurózy; náš sklon k chaotickému, nahodilému chování a k individualismu – a seznam by mohl pokračovat do nekonečna. Ale jakmile vyjdeme ze svého domu, z pracoviště nebo z jakéhokoliv jiného objektu a vstoupíme na ulici, hned přesně víme, v jakém vztahu jsme k druhým lidem a kam se máme zařadit. To navozuje právě ulice, která působí jako cestovní příručka nebo jako návod k použití s jednoduchými a jasně definovanými pravidly. Samozřejmě že se zde vyskytují anomálie, lidé, kteří jsou imunní vůči nějaké regulaci. Ale obecně můžeme ulici považovat za úžasný regulátor lidských aktivit.

Ulice je výsledkem kolektivně přijímaných – i když nepsaných – pravidel, která po čase byla převzata a zapsaná i do občanských zákoníků. Ulice se na první pohled zdá být jen obyčejnou kolekcí obrubníků – dvojice chodníků a cesta mezi nimi; ale bližší zkoumání odhaluje něco víc. Ulice předurčuje, kde budou zasazeny stromy, umístění lamp, odpadkových košů a laviček, rozhoduje, kde mohou nebo nemohou parkovat auta, kudy chodit, kde přecházet z jednoho bodu do druhého, stanoví, kde bude dešťová voda stékat do kanálu.

Ale tím to nekončí. Ulice také poskytuje adresu. Nejen jako tabulku s číslem na dveřích do domu. Adresa také znamená scénu, na níž světu předvádíme, kdo jsme; je výkladní skříní naší identity a našeho společenského statutu.

Od devatenáctého století se veřejná oblast rozšiřovala – především v důsledku stále efektivnějších dopravních systémů: vlaku, automobilu, letadla. Železnice a dálnice umožnily masový přístup ke zcela novým veřejným prostorům. To vedlo ke kolonizaci jezerních břehů, hor, lesů, pláží. Na konci padesátých let dvacátého století dosáhla dálnice svého vrcholu jako nejdůležitější veřejný prostor. Spojení automobilu, rockové hudby a Hollywoodu vytvořilo velkolepou kombinaci rychlosti, rytmu a sexu. Tady se nabízí pravá svoboda. Schopnost přemísťovat se

z jednoho místa na druhé s identitou, vyjádřenou vašim vlastním autem. Pravidla jsou jednoduchá, jasná, je snadné se jich držet. Můžete se přitom nechat hypnotizovat rytmem motoru na pozadí rozhlasové hudby, zpráv a dalších informací; těšit se z pohledů na krajinu a z jemného tlaku gravitace, když zrychlujete nebo projíždíte dálniční zatáčkou.

Mezitím došlo uvnitř městské tkáně k explozi nových zařízení, která mohla sloužit i jako veřejný prostor: přibývaly shopping mally, kina, divadla, jídelny s rychlým občerstvením, výprodejové obchody, servisní stanice, garáže, vlaková nádraží, dopravní uzly a sportovní centra.

Co se ale během tohoto exponenciálního nárůstu nových veřejných prostor stalo s ulicemi? Jak se jim dařilo? Ne moc dobře. Ulice se zmocnili dopravní inženýři, městští plánovači, architekti, místní obyvatelé, majitelé obchodů a stavební podnikatelé. Autentická ulice zmizela a byla nahrazena hybridními prostory. Návrhy záměrně křivolakých cest, budovy odstupující nebo vyzdvížené nad terén měly za následek nedefinované veřejné prázdno. Moderní architektura prostě ulici ignorovala, chtěla se nad ní vznášet, snažila se z pozemků vytěžit maximum a ovládnout scénu a zanechávala pak za sebou stín, vítr a anonymitu. Hranice mezi veřejným a soukromým prostorem ztratila určitost. Uvnitř měst nastává přebytek veřejného prostoru; městští plánovači krmí publikum množstvím náměstí, parků a zeleně. Je jich tolik, že už není možné je udržovat, což vyvolává trvalý stav podrážděnosti.

Krásná městská centra se stala zajatci komerčního podnikání, byla zbavena svých veřejných kvalit a podřízena monofunkčnímu využití. Rychle pak degradovala na *Logo Cities*, města obchodních značek, kde uliční rovina již nehostí ducha svobody, ale oddává se konzumu. Vizuální bombardování reklamními billboardy, dopravními značkami a firemními logy tuto oblast proměnilo v prostor opakování a stejnosti. Bylo pak jen logické, že sem vtrhli sprejeři a svými barevnými graffiti a tagy označovali vše, co viděli. Volání po identitě? Poslední opora individuality?

Současná kultura rozšířila veřejnou oblast tím, že ji rozvíjí mimo fyzický prostor. Tento posun začal rozhlasem, po němž pak následovala

televize. Nyní máme internet a dominantní veřejnou sférou se stávají rychlostní mobilní komunikační systémy: téměř neproniknutelná džungle informací; skryté/nejasné/ztracené identity; abstraktní pravidla a vysoké náklady na udržování.

Ulice ztratila svou regulační funkci a stává se válečným polem, skrze něž se probíjíme. Je možné, že by si původní jednoduchost ulice dnes osvojila a posléze převzala dálnice? A budou se nová místa setkávání nyní nacházet v nových médiích – v televizní reality show, na internetu, v komunikaci přes mobily?

Ztratili jsme recept na ulici. I když máme teď dostatek veřejných prostorů, základní potřeba ulice se tím nezmenšila. Nelze ji nahradit těmito novými zónami, které můžeme považovat pouze za její doplněk nebo volitelný bonus. Ztráta ulice vedla k jedné věci: ke vzniku nové a poněkud hysterické profese – designérů veřejného prostoru – PSD.^① Byli najímáni developery, kteří nostalgicky toužili po autentické ulici a chtěli vzkřísit obraz středověkých a renesančních tržních měst. To mělo zvýšit hodnotu jejich nově nabytých teritorií: obchodních a zábavních center, výstavišť, předměstských obytných skupin i upravených nábřeží. Pokusy designérů znovu vynalézt ulici přinesly celkově přátelské a příjemné ulice, vybavené hezkým a bezpečným povrchem, mozaikovou dlažbou, měkce prozářené sluncem filtrovaným přes pečlivě pěstěné koruny stromů a zařízení vezele designovanými lampami a lavičkami. Přesně namíchaný amalgám barev a povrchů, který jasně definuje, jaké chování je zde přijatelné.

Po několika soudních sporech, které proběhly v anglosaském světě, designéři zdokonalili a standardizovali návrhy veřejných prostorů. Zavrhli všechno kluzké, špinavé, nerovné, hrubé, horké, nízké, vlhké, ostré, zraňující, otevřené, nakloněné a zneklidňující. Nekonečná reprodukce nevinnosti! Tyto prostory jsou tak příjemné a pohodlné, že ve vaší paměti neutkví žádná vzpomínka na jejich chuť. Jen vágně si vybavíte, jaké místo jste to navštívili, vzpomínka na ně je nejasná a zaměnitelná. Veřejné místo navržené PSD pomocí autopilota. Říkejme mu brakový prostor.

A pak byla Barcelona...

Španělsko na počátku osmdesátých let dvacátého století zažívalo velkou renesanci spojenou s obnovením demokracie a poskytnutím

① V angličtině Public space designer; pozn. překl.

autonomie Katalánsku. Vstup do EU, hostitelství olympijských her v roce 1992 i vítězství FC Barcelony ve fotbalové Lize mistrů probudily téměř nevídané vzednutí národní hrdosti. Barcelona byla najednou novou bránou do Evropy.

Neměla proto na výběr, musela revitalizovat zaprášené město, aby zvládla příliv návštěvníků olympiády a dalších zvědavých hostů. Proměnila se v moderní město a přivítala mezinárodní publikum ve skvělých nových veřejných prostorech. Náměstí, bulváry, parky, tržiště, nábřeží byly navrženy s respektem k tradici a sdílely to nejlepší jak z katalánského ducha, tak z mezinárodní avantgardy. Takové veřejné prostory předtím nikdo neviděl. Nový styl navazoval na Gaudího, Dalího, Miróa a další a představoval euforický výkřik svobody a hrdosti. Nejpozoruhodnější věcí na tom všem bylo, že autory návrhů byli umělci a architekti, nikoliv inženýři nebo PSD. Barcelona vytvořila nový recept na ulici: stylizovaná mozaiková dlažba, sochy, umělci navržený městský mobiliář, vodní a zelené prvky malého měřítka.

Úspěch barcelonských veřejných prostorů začala od poloviny osmdesátých let rychle napodobovat Paříž, poté co Mitterand ve městě prosadil své Velké projekty. To se stalo startovním výstřelem pro místní vlády po celé Evropě, aby se daly do závodů v obnově veřejných prostorů. Vývoj ovlivňovala nová generace designérů (PSD), která si nárokovala postavení avantgardních odborníků v tomto oboru. Vydesignované prostory se šířily celou Evropou. Dokonce i chladně racionální dánská škola, tradičně se vyznačující přístupem *less is more*, si teď osvojila horkokrevné katalánské nářečí. Kdo se staral o to, že výsledek byl půl roku zahalen pod neprůhlednými vrstvami ledu a sněhu? Evropa nakažená novým španělským elánem slavila vítězství designérů veřejných prostorů nad inženýry.

Během uplynulých dvaceti let absolvovalo až příliš mnoho evropských měst radikální kosmetické úpravy své tváře s pochybným výsledkem. Zásadním problémem těchto nových prostorů je to, že jim schází pevnost; nejsou fyzicky odolné. Připočteme-li k tomu nedostatečné finanční prostředky na údržbu a slabou správu města, není, co by tato místa udržela v přívětivém stavu. A ještě skandálnější než jejich vrozená zranitelnost je fakt, že většinou nereprezentují kulturu svých

měst a svého vlastního společenství. Příliš mnoho těchto prostorů je vzájemně zaměnitelných a mohlo by být v jakémkoliv městě. A tak bez ohledu na množství vložených uměleckých ambicí a designu zůstávají přeci jen brakovým prostorem.

Prosím, prosím, prosím – vraťte nám ulici!

Každé město si samozřejmě zaslouží alespoň jedno náměstí v barcelonském duchu. Ale ostatní ulice by měly zůstat nedesignované a ponechané samy sobě. Potřebujeme tedy méně veřejného prostoru, ale měl by být lépe navržen. Jednodušší ulice: cestu a chodníky, zřetelné obrubníky, neproblémové parkování – tam, kde hrozí dopravní zácpy, dát přednost jednosměrným ulicím. Budovat ulice s využitím lokálních ingrediencí, které posilují místní identitu: cihla v Amsterdamu, yorkshirský kámen v Londýně, asfalt v Ženevě, šedá žula v Miláně, platanové aleje na pařížských bulvárech. A protože každé město má jen omezené zdroje, které může věnovat na údržbu veřejných prostorů, je důležité, aby bylo jasně definováno, kdo za ulici odpovídá a kde tato odpovědnost začíná a končí.

Aby se ulici vrátila její funkce cestovní příručky, potřebuje znovu získat přehlednost a neutrálnost. Měla by se vzdát snahy hýčkat si a potěšit každého a zároveň nikoho a vrátit se k otevřenosti, která poskytuje svobodu a vybízí k individuální kolonizaci. Navraťme místa pro setkávání, stejně jako prostor a příležitosti pro lidi, aby se na ulici mohli vzájemně odlišovat. Řádné město by mělo identifikovat charakter povrchů a profilů svých ulic a rozprostřít je jako koberec po městě, aniž by se do toho míchali designéři. Možná už nadešel čas, aby PSD opustili veřejnou oblast a soustředili se na dekorativní design komerčních prostorů.

Jan Gehl: Veřejné prostory pro proměňující se
veřejný život

Život na veřejných místech i městské prostory samotné prodělaly dramatické proměny, které odpovídají změnám životního stylu a společnosti. Jednoduchá, ale poměrně univerzální základní kvalitativní kritéria mohou pomoci analyzovat, posuzovat a hodnotit náměstí, ulice a další městské prostory. Poskytnutí ochrany, pohodlí a potěšení mají pro navrhování venkovních veřejných prostorů naprosto zásadní význam.

V průběhu roku 2005 jsme v Kodani zkoumali strukturu života na veřejných místech a výsledky jsme publikovali v knize *New City Life*. Studie dokumentovala charakter a rozsah veřejného života v různých částech města – počínaje náměstími a ulicemi vnitřního města po okrajové čtvrti a nová předměstí. Tento výzkum byl čtvrtým v řadě výzkumů veřejného života Kodaně v průběhu čtyř dekad (1968, 1986, 1995 a 2005). Na jejich základě bylo možné doložit dramatickou proměnu charakteru života ve veřejných prostorech, která odpovídá změnám v životním stylu a sociální situace obecně. Předchází vzorce aktivit, kdy ulice a náměstí byly využívány především pro činnosti, které lidé dělat musí, byly postupně nahrazeny novými vzorci, v nichž hlavní roli hrají rekreace, kulturní aktivity a zábava. V této souvislosti se také ukázalo, jak kvalita veřejných prostorů získává stále větší význam.

V sociální situaci, kdy v životě na veřejných místech převládají aktivity nezbytné, není kvalita veřejného prostoru tou nejdůležitější věcí. Lidé budou městské prostory používat bez ohledu na jejich kvalitu, protože prostě musí. Tento vzorec můžeme vidět ve všech zemích s méně rozvinutou ekonomikou. V sociální situaci, kde se však používání veřejného prostoru stává stále více věcí zájmu a volby, je kvalita veřejného prostoru klíčovým faktorem ovlivňujícím život nebo smrt moderních měst.

Hledá se živé, bezpečné a ekologicky udržitelné město

Po mnoha letech jednostranného důrazu na dopravu a zájmy automobilismu začíná řada měst – jako Kodaň nebo Melbourne – zavádět nové principy plánování, jejichž prioritou je vybízet obyvatele, aby chodili co nejvíce pěšky nebo pro své každodenní cesty používali bicykly. Obrat pozornosti k člověku ve městě klade značné požadavky na plánování a navrhování starých i nových čtvrtí. Pečlivé urbanistické

plánování pro pěší chůzi i pohyb cyklistů je důstojným úkolem samo o sobě; slouží však zjevně i mnohem širším záměrům. V době, kdy se živá, atraktivní, bezpečná a udržitelná města se zdravým individuálním životním stylem stala důležitým tématem politiky, je výrazná stimulace obyvatel k pěší chůzi a používání bicyklu jistě tou nejsamozřejmější cestou, jak takovou politiku naplňovat. Tato cesta je tak samozřejmá, že se asi dnes stěží najde někdo mezi politiky nebo běžnými občany, kdo by nechtěl živé, atraktivní, bezpečné, ekologicky udržitelné a zdravé město.

Zdánlivě je to tedy nejen důstojná, ale i jednoduchá cesta. Když však dojde na to, navrhnout pro lidi veřejné prostory, dělají se často otrěsné chyby. Vede se spousta řečí o přátelsky působících prostorech, působivé perspektivní kresby plánovaných veřejných prostorů bývají doslova zaplaveny šťastnými postavami. Skutečnost však často bývá velmi odlišná, především protože, že zde prostě chybí kvality, které vytvářejí přitažlivost jednotlivých ulic, náměstí, parků. Jak jsme uvedli na počátku, kvalita veřejných prostorů je v současné společnosti třeba věnovat velkou pozornost, protože jinak tyto prostory prostě nebudou využívány, anebo – pokud budou používány –, pak tudy budou lidé jen spěchat, aby byli odsud co nejrychleji pryč.

Jednoduchá a přitom univerzální kritéria kvality

Většina lidí bude souhlasit s tím, že Campo v Sieně je pozoruhodné náměstí, a někteří je budou právem pokládat za jeden z nejlepších městských prostorů na světě. Náměstí již přes 700 let udivuje svou architekturou a stále dobře funguje.

To bychom neměli považovat za zázrak, ale lze to připsat faktu, že toto náměstí, stejně jako mnohá jiná hezká náměstí a ulice, mají řadu základních kvalit; ty můžeme analyzovat a zhodnotit a využít je při navrhování současných venkovních veřejných prostorů. V rámci výzkumu, který provedlo Centrum pro výzkum veřejného prostoru při Královské dánské akademii výtvarných umění a studio Gehl Architects Urban Quality Consultants, byla taková kvalitativní kritéria studována a ověřována a prokázala se jejich použitelnost pro posuzování existujících i nově navrhovaných prostorů.

Seznam klíčových slov uspořádaný do tří oddílů

Ochrana je předmětem prvního oddílu, který je věnován potřebě ochrany před nehodami, nebezpečím a nepohodlím. Významnou hrozbu představuje doprava. Dobré městské prostory poskytují nezbytné bezpečí před dopravou tak, abychom nemuseli být stále na pozoru, nemuseli neustále držet děti pevně za ruku, apod. Krátce řečeno: Dobré městské prostory nabízejí dobré podmínky pro pěší pohyb.

Dalším kritériem, které se týká ochrany, je prevence kriminality, jež má zajistit základní pocit jistoty, když se pohybujeme po městě. Abychom se na nějakém místě cítili bezpečně, musí být kolem nás lidé a musí mít pro to důvod. Toho se nejlépe dosáhne tehdy, když je místo spojeno s různorodými funkcemi – s bydlením, kanceláři, obchody a restauracemi – takže v oknech jsou světla a lidé se tu kolem nás pohybují ve dne i v noci.

Třetím faktorem je ochrana proti nepříjemným smyslovým dojmům, především proti obtěžujícím povětrnostním podmínkám. Ve Skandinávii je hlavním problémem vítr a zima, kterou s sebou přináší. Ale tyto problémy se proměňují v závislosti na roční době i regionu. Jiné části světa mají zcela odlišné klimatické problémy, ale ochrana před nežádoucími projevy počasí je důležitá všude.

Pohodlí. Když jsou uspokojeny potřeby ochrany, je třeba se věnovat různým aspektům pohodlí. Chodci potřebují k chůzi výborné podmínky: dobré povrchy chodníků, dostatek volného prostoru, zajímavá průčelí, minimum překážek a jiných obtěžujících prvků. Stejně důležité jsou dobré příležitosti k postávání a posedávání, k tomu, abychom ve veřejném prostoru mohli strávit příjemný čas. Zvláště důležité pro městský život je to, jak jsou navrženy hranice veřejného prostoru. Lidé dávají přednost tomu zdržovat se na okraji nebo na hranici nějaké zóny a mít přitom chráněná záda. Dobré veřejné prostory nabízejí dobré příležitosti k tomu, abychom mohli pohodlně pozorovat okolí, poslouchat druhé lidi a povídat si s nimi.

Dobře fungující městské prostory také poskytují možnost, aby byly využívány rozmanitým způsobem různými skupinami lidí. Je důležité, abychom zde mohli setrvávat a zakoušet město, využívat prostor

pasivně i aktivně. Není nutné, aby se zde odehrávalo mnoho věcí najednou, ale měl by být spíše scénou, na níž se mohou různé věci dít postupně: Z tichého náměstí se stát tržištěm, letním kinem apod. Je třeba zvažovat rozdílné situace dne a noci, léta a zimy.

Potěšení. Vytvoření příjemných míst velmi závisí na využití kvalit, atrakcí a zvláštních zařízení, které se nacházejí v městských prostorech nebo v jejich okolí. Dimenze městských prostorů musí odpovídat měřítkům lidského vnímání a tělesnosti tak, aby se zde člověk cítil pohodlně a měl přehled o tom, co se v prostoru děje. Městský prostor také musí umožňovat, abychom si mohli užít pozitivních projevů místního podnebí: V severní Evropě je nezbytností otevřenost slunci, zatímco jinde může být stejně důležitý stín.

A konečně by měl městský prostor nabízet bohaté zážitky, hezké vyhlídky a zajímavé smyslové dojmy. A snad ani není třeba zdůrazňovat, že by všechny tyto kvality měly být součástí jednotného, dobře koncipovaného architektonického celku.

Základní kvality, které by – v různých variacích – měly veřejné prostory jedenadvacátého století naplňovat, lze popsat dvanácti jednoduchými klíčovými slovy. Pokud se prosadí a tyto prostory budou živé, atraktivní a bezpečné, významně napomohou tomu, aby vzniklo zdravé a ekologicky udržitelné město.

Vrátíme-li se na Campo do Sieny, zjistíme, že na každou otázku, která je v oněch dvanácti klíčových slovech obsažena, můžeme odpovědět rozhodným „ano“. Campo by v této soutěži získalo čistých 12 bodů. I další proslulá místa na světě jako Washington Square v New Yorku, Nyhavn v Kodani, Brygge Torget v Oslu, Pioneer Courthouse Square v Portlandu nebo Campo Santa Margherita v Benátkách by si rovněž vedla dobře ve všech položkách. Některá jsou stará náměstí, některá nová, ale společné je všem těmto místům to, že i dnes je lidé rádi využívají. Tyto prostory jsou živé, atraktivní a bezpečné, protože jsou dobré.

V různých výzkumech života na veřejných místech prováděných v mnoha částech světa se prokázala silná korelace mezi kvalitami jednotlivých míst a vzorci chování v nich. Zpravidla nestačí splnit jedno nebo jen

několik kritérií a rozhodně je také třeba zdůraznit, že zajímavý design nevyváží nedostatek základních environmentálních kvalit. Potřeby ochrany, pohodlí a smyslového potěšení musí být naplněny a pro jedenadvacáté století to platí ještě víc, neboť využívání veřejných prostorů se ve stále větší míře stává věcí volby spíše než prostou nezbytností.

Kvality pěšího prostředí

Seznam klíčových slov – kritérií, která by mělo městské prostředí splňovat

Ochrana		
Ochrana proti dopravě	Ochrana proti kriminalitě a násilí	Ochrana proti nepříjemným smyslovým vjemům
<ul style="list-style-type: none"> - ochrana před dopravními nehodami - ochrana před znečištěním ovzduší, výfukovými plyny, hlukem - dobrý rozhled 	<ul style="list-style-type: none"> - dobré osvětlení - neformální kontrola - překrývání funkcí v prostoru a čase 	<ul style="list-style-type: none"> - vítr / průvan - déšť / sníh - zima / vedro - znečištěný vzduch - prach, hluk, oslnění
Vybidnutí		
Vybidnutí k chůzi	Vybidnutí k zastavení a pobývání	Vybidnutí k usednutí
<ul style="list-style-type: none"> - volný prostor k chůzi - přístupnost důležitých míst - zajímavá průčelí - absence překážek - kvalitní povrchy 	<ul style="list-style-type: none"> - atraktivní a funkční hranice oblastí - zřetelná místa určená k pobývání - objekty, o něž se lze opřít nebo u nichž lze stát 	<ul style="list-style-type: none"> - zřetelná místa určená k usednutí - příjemná vyhlídka, možnost pozorovat ostatní - dobrá skladba veřejných laviček a kavárenského posezení - příležitosti k odpočinku

Vybídnutí k vizuálním kontaktům <ul style="list-style-type: none"> - přehledná orientace - nerušené a zajímavé výhledy - osvětlení (za tmy) 	Hry, rekreace a interakce <ul style="list-style-type: none"> - umožnění fyzických aktivit, her, interakce a zábavy - dočasné aktivity (trhy, festivaly, výstavy, apod.) - volitelné aktivity (odpočinek, schůzky, sociální interakce) - příležitosti, aby se lidé ve veřejném prostoru dostávali do vzájemných kontaktů 	Denní / večerní / noční aktivity <ul style="list-style-type: none"> - město v provozu 24 hodin - rozmanitost a střídání funkcí v průběhu dne - světla v oknech (byty) - smíšené funkce - osvětlení v lidském měřítku
Zvukové podněty a verbální kontakty <ul style="list-style-type: none"> - nízká úroveň hluku - uspořádání příležitostí k posezení, které podněcuje ke komunikaci 		Proměny sezónních aktivit <ul style="list-style-type: none"> - sezónní aktivity (bruslení, trhy) - ochrana před nepříznivými klimatickými podmínkami - osvětlení
Potěšení		
Lidské měřítko <ul style="list-style-type: none"> - dimenze budov a prostorů zachovávající základní lidská měřítko ve vztahu ke smyslovému vnímání, pohybům a chování 	Pozitivní stránky podnebí <ul style="list-style-type: none"> - slunce / stín - teplo / chlad - vánek / vzdušnost 	Estetika a vnímání <ul style="list-style-type: none"> - kvalitní návrh, pěkné detaily, odolné materiály - rozhled / výhledy - bohaté smyslové podněty

Jürgen Bruns-Berentelg: Veřejné městské prostory
a vznik veřejné sféry – Hafencity Hamburg

Hamburská čtvrť Hafencity (Přístavní město)^④ slibuje, že se v průběhu dvou desetiletí promění z dříve nepřístupného území pracovišť v novou součást městského jádra, vyznačující se vysokým stupněm urbánnosti, a že přitom vznikne nejen množství veřejných městských prostorů, ale že bude generovat i nový městský veřejný život. Hafencity bylo ovšem až do roku 2003 – navzdory své poloze ve vnitřním městě – nepřístupným, „vyloučeným“ místem, právně definovaným jako svobodná přístavní zóna a fyzicky, ekonomicky a sociálně určeným výhradně jako velké pracoviště. Jeho fyzický charakter vytvářely přístavní budovy a s přístavem spojená infrastruktura (bazény přístavišť, dopravní zařízení, skladiště, energetická centra i pražírny kávy). Prostorové vyčlenění se projevovalo kontrolou osob i aut při vjezdu a celní závorou. Přestože toto místo topograficky leželo v centru Hamburku, ve vzdálenosti sotva 800 metrů od radnice, vůbec nepřipomínalo městský prostor s jeho sociálními, kulturními a politickými aktivitami. Postrádalo jak veřejný sociální a politický charakter, tak i sociální soukromý charakter, který je v evropských městech spojen s bydlením. Teprve vyjmutí území přístavu ze svobodné celní zóny k 1. lednu 2003 a jeho postupné uvolnění z podřízenosti přístavním zákonům vytvořilo právní předpoklady pro vznik města a tedy i městské krajiny s množstvím veřejných prostorů, která byla vybudována na bývalé krajině přístavní.

[...]

1. Hafencity Hamburk – koncepce rozvoje

Hamburské Hafencity lze charakterizovat ve třech rovinách.

Urbanistický rozvojový plán patří zaprvé k typu velkoprojektů výstavby na nábrežích. Plocha 157 ha, z nichž 123 ha tvoří pevná země, je strukturována přístavními bazény; leží na severním břehu Labe, na jehož protilehlém břehu zůstává dosud aktivní kusový přístav a několik kilometrů dále na západ je jeden z deseti nejvýznamnějších kontejnerových přístavů světa. Hafencity se tedy rozvíjí v kontextu, který má nadále přístavní charakter. Jako nábrežní projekt ho určuje nejen východo-západní směřování podél Labe v délce 3,1 km, ale i několik velkých přístavních bazénů, propojených s kolísavou hladinou Labe, které budovanému městu nabízejí celkem 10 km dlouhou linii veřejného kontaktu s vodou.

^④ Plánovou dokumentaci lze nalézt na <http://www.hafencity.com/de/informations-materialien-der-hafencity.html>

HafenCity zadruhé dále rozvíjí své kvality nábrežní výstavby i tím, že těží z živého vztahu mezi autenticitou starého a novou architektonickou tvorbou. Přístavní bazény a zdi přístavních mol byly zachovány, původní materiály byly začleněny do nábreží, staré jeřáby byly restaurovány a vystaveny na nových promenádách. Zároveň se dál rozvíjela přístavní tradice; byl založen nový přístav tradičních lodí a výletní plavby se propojily se dvěma dalšími provizorními terminály. V jedné z mála zachovaných skladištních budov bylo otevřeno Mezinárodní námořní muzeum a ve výstavbě je nový symbol Hamburku koncertní hala Labské filharmonie, která je posazena na 35 m vysokém a 100 m dlouhém přístavním skladišti; vzniká tak obrovský, 110 m vysoký hybrid s dalším hotelovým a obytným využitím.

HafenCity ovšem zároveň předpokládá novou architektonicko-urbanistickou koncepci města. Ze staré, převážně jednopatrové krajiny přístavních skladišť stálo za to zachovávat jen několik málo budov, které přiléhají k historickému centru Hamburku. Jinak je veškerá zástavba zcela nová; na základě architektonických soutěží jsou plánovány nebo již postaveny stovky vesměs šesti- nebo sedmipodlažních budov. Na důležitých místech bude tato nová městská krajina akcentována vyššími stavbami. Přestože jde o novou výstavbu, navazuje HafenCity kubaturou a výškovou hladinou domů na stávající vnitřní město Hamburku a respektuje i sousední historickou čtvrť skladišť z konce devatenáctého a počátku dvacátého století – Speicherstadt –, stejně jako siluetu vnitřního města rytmizovanou mohutnými věžemi kostelů. HafenCity se tedy jeví jako hybrid, který rozvíjí původní struktury přístavního prostředí i existujícího vnitřního města a zároveň formuje město prostředky moderní architektury. HafenCity se přitom vyhnulo globálně se prosazujícímu modelu zahuštěného vertikálního města.

Poloha předurčuje HafenCity, aby se stalo novou čtvrtí vnitřního města; mezi ním a centrem Hamburku je jen úzký pás historických skladišť (Speicherstadt). Před Hamburkem teď leží otázka, jak v budoucnu využít obrovský významový potenciál HafenCity. Jeho velká plánovaná či dokončená kulturní zařízení jako Labská filharmonie, Námořní muzeum, Vědecké centrum, vlastní Univerzita pro stavební kulturu (HafenCity Universität) a významné veřejné městské prostory dávají takové myšlenky první podobu. V centrální části HafenCity, ale i v přízemí

objektů v jiných částech dominuje maloobchod a gastronomie; HafenCity bude také silným turistickým magnetem. Zároveň je i místem podnikání; asi 50% nových ploch pro cca. 40 000 pracovních míst bude využíváno pro široké spektrum podniků od malých, lokálních až po mezinárodní koncerny; HafenCity je místem, kde lze sledovat proces lokálního zakotvení globalizace. Toto propojení je urbanisticky podpořeno značně variabilní velikostí budov (od 4 000 do 40 000 m² v deseti různých městských částech) i předepsaným pět metrů vysokým parterem, který je v budovách určen drobným provozovnám a veřejnému využívání. Velmi jemnozrné promísení funkcí vtiskuje jednotlivým částem HafenCity odlišné funkční akcenty; ale i v těch hustě zastavěných areálech určených převážně pro pracoviště je zastoupeno bydlení a naopak do obytných oblastí je začleněno využití pro administrativu a maloobchod. HafenCity tak ruší oddělování funkčního využívání, které dominovalo urbanismu dvacátého století. Třetina podlažní plochy bude poskytnuta bydlení a vedle ploch pro podnikání zde vznikne 5 500 bytů. HafenCity by se tak nemělo stát tím, co běžně odpovídá pojmu City, ale má naplnit snahu o novou definici městského jádra v silovém poli mezi póly globální dynamiky a lokálního rozvoje.

Uvedená tři hlediska – 1. rozvíjení nábřežní fronty, 2. hybrid původnosti a moderní architektonické estetiky, 3. nové definování městského jádra – tedy určují charakter HafenCity a spojují se do nové představy urbánnosti. Tato urbánnost není prostým výrazem komerčně úspěšně rozvinutých městských funkcí. Je na jedné straně výrazem silné regulace a komunálního řízení, které zde výrazně překračuje tradiční pravomoci plánovacích nástrojů; zároveň získává město velkou moc k prosazování svých koncepčních záměrů tím, že je vlastníkem pozemků na území HafenCity, a tím, že propojilo realizaci infrastruktury, řízení rozvoje a řadu soukromých plánovacích procesů prostřednictvím společnosti pro městský rozvoj, která jeho v jeho vlastnictví (HafenCity Hamburg GmbH). Tím městský stát Hamburk přejímá silnou regulativní a formující roli, přestože centrální význam mají soukromé investice ve výši přes 5,5 miliardy Eur pro plánovaný rozsah staveb cca 2 miliony m² hrubé podlahové plochy. Veřejné investice do infrastruktury, veřejné městské prostory, veřejná kulturní a vzdělávací zařízení ve výši cca. 1,5 miliardy eur (financované vesměs z prodeje pozemků jednotlivým stavebníkům) dále posilují vliv

Hamburku na kvalitu a charakter rozvoje. Vývoj HafenCity je výsledkem strategie chápat město jako veřejný statek.

Ambicí Hamburku není jen zajistit komerční úspěšnost prostřednictvím cílených rámcových podmínek soukromému sektoru. Cílem je využít emancipační potenciál HafenCity. K tomu patří jak silný důraz na otázky ekologické udržitelnosti městské struktury a výstavby budov, tak formování sociálně, kulturně a politicky bohaté, nikoliv pouze konzumně orientované urbánnosti. Na tomto pozadí se mají rozvíjet i veřejné městské prostory HafenCity.

2. Fyzické konstituování veřejného charakteru prostoru

Fyzicky se veřejný prostor HafenCity konstituuje v několika odlišných rovinách:

- 2.1. jako nová topografie, rozvíjející danou polohu a strukturu přístavu s jeho 34 ha vodních ploch přístavních bazénů;
- 2.2. v rovině urbanistické distribuce zastavěných a nezastavěných ploch, intenzity jejich funkčního využití a z toho vyplývajícího rozlišení volných ploch;
- 2.3. v rovině estetického a funkčního formování volných ploch. Tyto rozdílné roviny reprezentují odlišná spektra postupů jak fyzicky definovat veřejné prostory a připravit je pro každodenní sociální praxi a rovněž jak iniciovat využití jejich potenciálu jako míst setkávání.

2.1. Nová topografie

Přístavní areál HafenCity leží 4,5–5,5 m nad normální výškou hladiny Labe a je vystaven nejen působení přílivu, ale i nebezpečí záplav – doposud nejvyšší stav vody dosáhl 6,45 m nad normálem. Protože zde na Labi není žádná přehrada a ani se v době budování HafenCity (z finančních i stavebních důvodů) o žádné neuvažovalo a zároveň ani nebylo možné budovat zde hráze, rozhodl se Hamburk ještě před uspořádáním soutěže na územní plán v roce 1999 přijmout řešení, jaké je v loděnicích a docích. Nové hlavní příjezdové a zásobovací ulice jsou položeny ve výšce minimálně 7,5 m nad normálem, budovy pak na ně navazují ve výšce 8 m. Jejich vyvýšené umístění, zabezpečené takto proti záplavám, je dáno tím, že pod nimi jsou dvě podlaží garáží, k nimž je příjezd z ulic chráněných před zaplavením. I při extrémně vysoké vodě

proto může v prostoru HafenCity dál fungovat individuální doprava.

Pro strukturu veřejného prostoru je především důležité, že ony zvýšené plochy nesahají až k hraně nábřeží, ale nechávají podél něj volný pás na dnešní úrovni přístavu, který může být využíván jako 5 až 15 m široká veřejná promenáda...

Toto řešení, převzaté ze vzoru loděnic, nabízí důležitý potenciál pro konstituování veřejných prostorů:

- Původně homogenní topografie se rozvinula do vertikální topografie o třech úrovních, která nabízí nové prostorové napětí a vytváří nové členění na: novou „městskou“ úroveň na zvýšené niveletě; původní úroveň přístavu, která je nyní využívána jako promenáda; a plovoucí plošiny na vodní hladině s prostornými přístavišti tradičních lodí, které nahradily dřívější úzké nástupní lávky.
- Podařilo se integrovat ochranu proti vysoké vodě a parkování vozidel pod budovami. Nové ulice si tak vystačí jen s minimem parkovacích ploch v rámci veřejného prostoru; nejsou zde ani vysoké parkovací domy, ani parkoviště na povrchu, která jinak zůstávají mimo dobu dopravních špiček prázdná; uliční prostory jsou primárně určeny pohybu a jen zčásti k odstavování aut.
- Novou topografií vzniká v horizontální rovině nový sled prostorů, kdy se postupně střídá veřejný prostor, soukromý prostor a opět veřejný prostor podél vody. Veřejné prostory na zvýšené niveletě mají charakter městských prostorů, oboustranně obestavěných vyššími budovami; veřejné prostory na původní úrovni přístavu jsou uzavřeny před motorizovanou dopravou a jsou vždy po jedné straně lemovány budovami a po druhé vodní plochou. Novou topografií a jejím horizontálním promítnutím bylo možné zformovat na jedné straně urbánní veřejné prostory a na druhé straně veřejné prostory akcentované blízkostí vody – tzv. „uliční krajiny“ (streetscapes) a „vodní krajiny“ (waterscapes) – jako dva základní prostorové typy. Můžeme mluvit o zdvojení veřejných prostorů prostřednictvím jejich vlastnického přiřazení k nové topografii.

2.2. Městská krajina

Na novou topografií a její horizontální a vertikální formy navazuje nová městská krajina staveb. Přes vysokou hustotu zástavby, a to i v obytných okrcích (například v první dokončené čtvrti Sandtorkai/Dalmankai je

GFZ^② koeficient 3,9), dominuje ve struktuře nově vznikajícího města veřejný prostor. Vedle uličních dopravních ploch, které zaujímají 23% celkové plochy území, připadá na veřejně využitelné prostory celkově 37% plochy (z toho 23% na veřejné prostory a 14% na soukromé, veřejně přístupné prostory). 35% území zabírají budovy a jen 5% jsou pouze soukromě využívané venkovní plochy. K tomu navíc přistupují vodní plochy, které mají velký, veřejně působivý prostorový účinek.

Relativně drobnozrná struktura zástavby s krátkými domovními bloky umožňuje vytvořit hustou síť spojení „městské krajiny“ a „vodní krajiny“ přes soukromé plochy pod domy a zároveň budovy prostřednictvím veřejně využívaných ploch pevně zakotvit v prostoru. Tato hustá síť spojení vzniká i ve čtvrti Überseequartier, v oblasti o 7,9 ha v soukromém vlastnictví, která se vyznačuje velmi intenzivním využitím odpovídajícím městskému centru s cca 60 000 m² podlahové plochy pro maloobchod v přízemí a zčásti v 1. a 2. patře. Místo do sebe uzavřeného shopping centra zde vyrůstá městská krajina s promíseným maloobchodem, restauracemi, bydlením, hotely, lodní dopravou a vědeckým centrem o celkové podlahové ploše 285 000 m² jako metropolitní jádro HafenCity. Zatímco nábrežní oblasti zůstávají i v této čtvrti ve veřejném vlastnictví, vzniká na soukromých plochách, pod nimiž jsou podzemní garáže, městský prostor s šestnácti budovami a s veřejnými prostory, které jsou volně přístupné po 24 hodin.

Propojení parteru budov sloužících veřejným funkcím a soukromých i veřejných městských prostorů je ostatně obecným principem funkční struktury HafenCity. Různorodé obchodně orientované aktivity se soustřeďují do „uliční krajiny“, v případě restaurací i do „vodní krajiny“, a jsou vsazeny převážně do podnože budov, někdy i do menších samostatných staveb, jako na Terasách Marka Pola nebo na Ósacké promenádě.

Výrazný potenciál městské krajiny pro utváření veřejného života se ukazuje ve třech aspektech. Rozmanité možnosti propojení mezi „uliční krajinou“ a „vodní krajinou“, které prochází i přes soukromé plochy, stejně jako popsaná horizontální a vertikální topografie utvářejí veřejnou městskou krajinu, která má velký potenciál vzbuzovat chuť k návštěvě či přímo chuť k pobývání. Zadržuje kvantitativní rozsah

② GFZ = Grossflächenzahl je koeficient vyjadřující přípustný poměr m² hrubé podlahové plochy ku ploše pozemku (pozn. překl.).

veřejných a veřejně využitelných prostorů a priori předurčuje HafenCity jako místo ve zvýšené míře zasvěcené veřejnosti. S tím je spojen i velký posun v celkovém posílení veřejného charakteru městského jádra Hamburku. A zatřetí je zde otevření ploch v soukromém vlastnictví veřejnému využití, které spolu s rozdrobením velkých struktur shopping center do menších obchodů významně přispívá k dobrému propojení urbánních funkcí a městských prostorů v silném interakčním poli a zabraňuje „implozi“ (Baudrillard), kterou jinak vyvolává prostorově a sociálně introvertní orientace velkých budov.

3. Estetické formy

Na novou topografii a na strukturu zástavby – výrazně posunutou ve prospěch veřejných prostorů, ale přesto vysoce urbánní – navazují také esteticky působivé návrhy volných prostorů. Prozatím je charakter HafenCity utvářen pěti návrhy těchto prostorů... Pro kvalitu veřejného prostoru HafenCity jsou určující dva rozsáhlé projekty od barcelonských ateliérů EMBT (Enric Miralles, Benedetta Tagliabue) a Beth Galí z let 2002, resp. 2006, k nimž se vztahují i následující zobecňující poznámky.

Oběma katalánským návrhům je společné zdařilé propojení zvýšené úrovně a úrovně promenád a zároveň – pokud to kolísání hladiny dovoluje – přiblížení k vodní ploše. Propojení je realizováno pomocí menších nebo větších schodišť a integrací stupňovitých ramp s možností posezení. Využitím diferencované víceúrovňové topografie architekti vytvořili množství různých cest a spojení a zároveň i možností k pobytu, jemuž slouží nejen různorodý městský mobiliář, ale i sekundární struktury k posezení na stupních schodišť nebo obrubnicích. V prostorovém smyslu vytvářejí místa u vody v čele přístavních bazénů jakési proscénium, které jako amfiteátr sestupuje od zvýšené úrovně přes původní úroveň přístavu až k vodní hladině. Dobrý výhled na město a vodu se zde spojuje s příjemným prožitkem sebe sama jako diváka i herce.

Oba návrhy také jednotným návrhem propojují veřejné prostory a prostory v soukromém vlastnictví. V návrhu od ateliéru EMBT se to naplňuje prostřednictvím směrnice pro ztvárnění soukromých ploch a ve čtvrti Überseequartier pomocí společného návrhu a společné volby

materiálů jak pro plochy ve veřejném, tak v soukromém vlastnictví. „Splintering urbanism“, estetická fragmentace prostřednictvím tvarových a kvalitativních odlišností, je zde potlačen ve prospěch sjednocujícího ztvárnění soukromých i veřejných ploch.

Specifickým rysem návrhů je drobnozrnnost ztvárnění a formální, materiálová i výšková vnitřní rozrůzněnost městských prostorů. Tato členitost, zejména v případě náměstí, umožňuje, aby si místa osvojily rozdílné skupiny uživatelů a mohla tak zároveň sloužit různým představám o využití. Nejsou zde proto zapotřebí pevné hranice k zajištění odlišných prostorových nároků ve formě skutečného fyzického ohraničení, oplocení, které by zajišťovalo souběžnost různých uživatelských zájmů. Ztvárnění je přitom zde tak otevřené a hranice tak měkké, že se tato místa jako velké prostory hodí i pro pořádání různých kulturních a politických podniků a společenských událostí. Zejména ateliéru EMBT se podařilo vzájemně propojit intimitu i velkorysost míst do té míry, že totéž místo může vyhovovat velmi široké škále různých využití.

A konečně oba návrhy generují místa, která mají hybridní povahu. Vzhledem k propojenosti veřejných prostorů a zcela nové zástavby nebylo možné, ale ani záměrem formovat volné prostory se snahou podřídít se původní tradici přístavu. Hybridní charakter míst je vyjádřen na jedné straně přijetím materiálových a symbolických vazeb k přístavu, na druhé straně porušením jeho lineárních struktur živým formováním, které není podmíněno funkčně, i prostřednictvím symbolických odkazů a nových materiálů. Veřejné prostory HafenCity tím získávají velmi silný charakter místa mezi vodou a budovami. Hybridnost ztvárnění zejména „vodních krajin“ vyzařuje emocionální sílu, která nevychází pouze z přítomnosti vody, kolísání hladiny a pohybu lodí; je i příslibem vzniku svébytného charakteru, který v průběhu času, s jeho užíváním a specifickým vnímáním, založí novou autenticitu místa spojenou s jeho hybridními rysy.

I když esteticky působivé ztvárnění ještě samo o sobě veřejný život nestvoří a zároveň samo vychází z topografie a infrastruktury města, otevírá naznačené ztvárnění veřejných prostorů pro veřejný život zřetelné možnosti:

- Propojuje různá místa ve městě tak dobře, že to podporuje městskou praxi procházek v rámci rozsáhlé, avšak vnitřně diferencované plochy.
- Rozlišuje místa až do malého měřítka, takže vzniká rozmanitost možných forem jejich využívání.
- Svou rozrůzněností a subtilností hranic umožňuje souběžný pobyt různých skupin uživatelů a zároveň sukcesivní využívání míst pro řadu malých nebo prostorově náročných aktivit v různých časech.
- A konečně toto ztvárnění poskytuje veřejným prostorům výrazovou schopnost rozvinout vlastní identitu, která z hybridity svých prvků buduje nový autentický charakter, podporující sociální vazby.

Tato esteticky definovatelná svébytná kvalita veřejných míst vytváří také předpoklad pro to, aby nefungovala jen jako místa konzumu nebo místa průchozí, ale aby podněcovala veřejnost k širokému spektru každodenních sociálních kontaktů a aktivit. Z nové topografie místa, městské prostorové struktury a z esteticky působivého ztvárnění venkovních prostorů je vytvářena struktura možností, jejichž spolupůsobením lze iniciovat veřejné využívání místa.

[...]

Richard Sennett, *The Spaces of Democracy*. Raoul Wallenberg Lectures. The University of Michigan College of Architecture + Urban Planning. Ann Arbor, Michigan, 1998

Hans Paul Bahrdt, Öffentlichkeit und Privatheit als Grundformen städtischer Vergesellschaftlichung, in: Hans Paul Bahrdt: *Die moderne Grossstadt*. Hamburg 1969, s. 58-72.

Peter Marcuse, The Threats to Publicly Usable Space in a Time of Contraction, in: *Wolkenkuckucksheim*, Vol. 8., No. 1, September 2003. Dostupné na: www.tu-cottbus.de/theoriederarchitektur/wolke/eng/Subjects/031/Marcuse/marcuse.htm

Margaret Crawford, The World in a Shopping Mall, in: Michael Sorkin (ed.), *Variations on a Theme Park – The New American City and the End of Public Space*. New York 1992, s. 3-30.

Paul Golberger, Disconnected Urbanism, in: *Metropolis*, November 2003. Přetištěno in: Paul Goldberger, *Building and Tearing down: Reflections on the Age of Architecture*. New York 2009, s. 305-307.

Klaus Selle, Öffentliche Räume in der europäischen Stadt – Verfall und Ende oder Wandel und Belebung? Reden und Gegenreden. In: Walter Siebel (ed.), *Die europäische Stadt*. Frankfurt a. M. 2004, s. 131-145.

Oriol Bohigas, La forma del espacio colectivo, in: Oriol Bohigas: *Espacio público – Contra la incontinencia urbana*. Barcelona 2004, s. 179-184.

Manuel de Solà-Morales, The Impossible Project of Public Space, in: Magda Anglès (ed.), *In Favour of Public Space – Ten Years of the European Prize for Urban Public Space*. Barcelona 2010, s. 24-32.

Juhani Pallasmaa, Inhabiting Space and Time – the Loss and Recovery of Public Space, in: Tom Avermaete et al., *Architectural Positions*. Amsterdam 2009, s.125-131. Původně přednáška na Technické univerzitě v Delftu, 2007.

Vito Acconci, Public Space in a Private Time, in: *Critical Inquiry* 16, Chicago, 1990, s. 900-918. Přetištěno in: Tom Avermaete et al., *Architectural Positions*. Amsterdam 2009, s.77-83.

Adriaan Geuze, The Street. In: Malcolm Moor – Jon Rowland (eds.): *Urban Design Futures*. London, New York, 2006, s. 83-87.

Jan Gehl, Public Spaces for Changing Public Life, in: *Urban Space*, 2007, č. 61, s. 16-22.

Jürgen Bruns-Berentelg: *Öffentliche Stadträume und das Entstehen von Öffentlichkeit*. Diskussionspapier zur HafenCity, Nr.1, Hamburg, Februar 2010.

The anthology of translated texts *Architecture and Public Space* brings together essays and selected book chapters from leading urban sociologists, urban planners and architects, such as Richard Sennett, Hans-Paul Bahrdt, Peter Marcuse, Margaret Crawford, Paul Goldberger, Klaus Selle, Oriol Bohigas, Manuel de Solà-Morales, Juhani Pallasmaa, Vito Acconci, Adriaan Geuze, Jan Gehl, and Jürgen Bruns-Berentelg. As such, it presents a variety of views on public space as a physical urban form, as well as a stage for public life. At the centre of attention for all of the contributions is the search for the sense of public space in the contemporary city, the evaluation of risks that pose a threat to it in today's globalised and mobile world, and the presentation of positive instances of renewed interest in, and care for, public spaces.

Petr Kratochvíl, the editor of the anthology, provides a wider presentation of the authors and their views in his introductory article, yet also formulates an analysis of the genesis of the problem of public space, which in the 20th century ceased to be the self-evident starting point for townplanning conceptions. The role of public space was first put into doubt by Functionalist urban planning, and even though today we can note a number of intriguing new realisations or reconstructions of squares, street-spaces, or parks, it cannot be said that the discussion on the current form and function of public spaces has yet reached a convincing consensus. Through the confrontation of the standpoints in the different contributions, Kratochvíl indicates how the differing intellectual and personal stances of the individual authors are reflected in this discussion. For his part, he stresses the “timeless” role of public space as a place for meeting with difference, which in turn supports the preservation of social cohesion. Without attractive public spaces inviting participation in shared events, the city would not be a city, but merely a conglomeration of buildings. And life inside it would be impoverished of one important stage in which we can all be confronted with one another and find what in us – despite all differences – nonetheless binds us together.

Architektura a veřejný prostor

texty o moderní a současné architektuře IV

162

Z textů autorů Richarda Sennetta, Hanse Paula Bahrda, Petera Marcuseho, Margaret Crawfordové, Paula Goldbergera, Klause Selleho, Oriola Bohigase, Manuela de Solà-Moralese, Juhaniho Pallasmaa, Vita Acconciho, Jana Gehla a Jürgena Brunse-Berentelga sestavil a úvodní studii napsal Petr Kratochvíl.

Překlady textů Petr Kratochvíl
Odpovědná redaktorka Jana Tichá
Grafická úprava Tomáš Machek [Side2]
Sazba a prepress Marek Prokop [Side2]
Tisk a vazba Didot, Praha
Vydal © Zlatý řez, o.s., Praha 2012
Vydání první

Zlatý řez, Thákurova 9, 166 34 Praha 6
T +420 224 356 238, zlatyrez@zlatyrez.cz
www.zlatyrez.cz

ISBN 978-80-903826-4-0

Key words: Theory of architecture – urban design – public space

Zpracováno v rámci výzkumného projektu GA ČR č. P409/11/2220
„Architektura a veřejný prostor“.
Kniha vychází s finanční podporou Nadace české architektury
a Ministerstva kultury České republiky.

Téma veřejného prostoru patří dnes ke klíčovým tématům architektonické diskuze i k důležitým motivům městských politik a plánů. Co je však tak nového na tématu veřejného prostoru, že přitahuje pozornost tvůrců, politiků i teoretiků na architektonických výstavách, konferencích a v médiích?

Možná, že je to právě novodobá nesamozřejmost veřejného prostoru: jeho zpochybnění, rozklad jeho fyzické formy i tradiční funkce a opětovné hledání jeho nových forem i nové naplně.

Výběr textů předních architektů, urbanistů, sociologů i právníků se pokouší postihnout dvojznačnost veřejného prostoru jako prostoru fyzického i sociálního a zároveň poukázat na rozdílné hodnotící postoje, na rozkmit mezi ohlašování krize a rozkladu veřejného prostoru na jedné straně a pozitivním hledáním nových forem a programů na straně druhé.

9 788090 382640 >